

Національний університет фізичного виховання і спорту України

Міністерство освіти і науки України

Кваліфікаційна наукова

праця на правах рукопису

ЧИЖЕВСЬКА НАДІЯ ВАСИЛІВНА

УДК: 794.242-053.4:159.925(043.3)

ДИСЕРТАЦІЯ

**ФОРМУВАННЯ ЗДІБНОСТЕЙ ДІТЕЙ 4–6 РОКІВ ДО ЗАНЯТЬ
ИНТЕЛЕКТУАЛЬНИМИ ВИДАМИ СПОРТУ (НА МАТЕРІАЛІ ШАШОК)**

017 Фізична культура і спорт

01 Освіта / Педагогіка

Подається на здобуття ступеня доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ Н. В. Чижевська

Науковий керівник

Шинкарук Оксана Анатоліївна, доктор наук з фізичного виховання і спорту,
професор

Київ – 2023

АНОТАЦІЯ

Чижевська Н. В. Формування здібностей дітей 4–6 років до занять інтелектуальними видами спорту (на матеріалі шашок). – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 017 Фізична культура і спорт. – Національний університет фізичного виховання і спорту України, Київ, 2023.

Дисертаційну роботу присвячено дослідженню когнітивних здібностей дітей 4–6 років та впливу занять інтелектуальними видами спорту на матеріалі шашок на розумовий та фізичний розвиток дитини, розробці програми навчання гри в шашки дітей дошкільного віку, яка впливає на покращення навичок та сприяє ефективному виявленню перспективних дітей до занять інтелектуальними видами спорту, зокрема шашками. Інтелектуальні види спорту, в тому числі шашки, розглядають в сучасному суспільстві як інструмент розвитку дитини. Діти у віці 4–6 років активно вивчають навколишній світ та розвивають свої розумові здібності. Розвиток когнітивних здібностей у цьому віковому діапазоні пов'язаний з розвитком уваги, мислення, пам'яті, мовлення, творчості, які є важливими в контексті навчання гри в шашки у дітей 4–6 років.

Проблемам вікового розвитку та розвитку психічних процесів у дітей дошкільного віку присвячено низку досліджень, серед яких роботи Б.Г. Ананьєва, Л.С. Виготського, Д.Б. Ельконіна, Г.С. Костюка, О.М. Леонтьєва, С. К. Нартова-Бочавер. Розвиток когнітивних здібностей засобами гри в шашки у дітей дошкільного віку розглядають як один із сучасних підходів розвитку особистості, що ґрунтується на фундаментальних дослідженнях з вікової психології та педагогіки. Фахівці Kováčiková, L., & Takáč, P., Dombrovska, M., & Margaryan, L., Ruđanović, M., & Babić, N., звертають увагу

на декілька основних чинників щодо розвитку особистості. Вивчення впливу занять шашками на розвиток особистості дозволяє виявити нові способи підтримки та стимулювання психічних процесів у дитячому віці. Когнітивні здібності, такі як увага, пам'ять, мислення та творчість, важливі для успішного навчання та розвитку дітей. Навчання гри в шашки є ефективною методикою для розвитку дитиною зазначених здібностей. Особливе місце фахівці віддають ролі ігрової активності як важливої складової дитячого розвитку, де гра виступає як засіб стимулювання розвитку розумових та психічних процесів у дітей. Серед інтелектуальних видів спорту у віці до 6 років найкращими для включення в навчальний процес є шашки: вони мають безпечні ігрові фігури, прості для запам'ятовування правила гри, однак при цьому використовуються просторові поняття площини та напрямків, математичні операції, оцінка ситуації за умови впливу декількох факторів, прогнозування, моделювання, а також робота з емоціями та важливі соціальні елементи, оскільки шашкова гра є поєдинком з реальним суперником.

Мета роботи – обґрунтування та розробка програми навчання гри в шашки дітей 4–6 років для розвитку їх когнітивних здібностей.

Завдання дослідження:

1. Здійснити аналіз спеціальної літератури, нормативних документів та даних мережі Інтернет з проблеми визначення та формування спеціальних (когнітивних) здібностей, що обумовлюють успішність в інтелектуальних видах спорту, особливості підготовки та відбору дітей в інтелектуальних видах спорту.
2. Дослідити вікові особливості розвитку когнітивних здібностей дітей дошкільного віку та обґрунтувати доцільність занять інтелектуальними видами спорту дітей 4–6 років.
3. Обґрунтувати педагогічні умови навчання гри в шашки дітей 4-6 років в процесі гурткової роботи.
4. Розробити програму навчання гри в шашки дітей 4-6 років для розвитку їх когнітивних здібностей та експериментально перевірити її ефективність.

У процесі виконання дисертаційної роботи були використані такі методи: аналіз науково-методичної та спеціальної літератури, нормативних документів та даних мережі Інтернет; аналіз навчальних програм з інтелектуальних видів спорту; опитування; педагогічне спостереження та тестування дітей 4–6 років; педагогічний експеримент; метод експертних оцінок; методи математичної статистики.

Наукова новизна роботи полягає в тому, що вперше:

- обґрунтовано підхід до навчання гри в шашки дітей 4–6 років в дошкільних закладах освіти для покращення когнітивних здібностей дітей та розроблено алгоритм, що містить 15 складових;
- розроблено програму навчання гри в шашки дітей 4–6 років, що містить 4 етапи і спрямована на розвиток загальних та спеціальних здібностей, серед яких інтелектуальні, комунікаційні і творчі, когнітивні характеристики (логічне мислення, увага та уява), вміння планувати свої дії та їх наслідки, діяти в межах правил;
- доведено сприятливий вік дітей 4–6 років для початку занять інтелектуальними видами спорту, зокрема шашками, в якому активно розвиваються сприйняття, пам'ять, увага, логічне мислення, вміння приймати рішення, які є значущими для шашкіста;
- обґрунтовано педагогічні умови навчання гри в шашки дітей 4-6 років в закладах дошкільної освіти при проведенні гурткової роботи;
- визначено значущі якості та здібності шашкіста-початківця для формування спортивної майстерності та високого рівня гри у дорослому віці, серед яких мотивація грати, наполегливість в досягненні мети, здатність запам'ятовувати правила, позицію на дошці або гру, здібності до навчання гри в шашки, здібності до тривалої концентрації уваги;
- визначено значущість складових розвитку дитини 4–6 років для подальших занять інтелектуальними видами спорту: когнітивної, соціально-емоційної, мовленнєвої та фізичного розвитку;

- доповнено дані щодо використання тестів та показників для оцінки та визначення когнітивних здібностей дітей дошкільного віку при навчанні гри в шашки;
- підтверджено та доповнено дані щодо позитивного впливу занять інтелектуальними видами спорту на фізичний та психічний розвиток дітей.

Більшість досліджень щодо впливу занять інтелектуальними видами спорту на успішність навчання дітей в школі та на рівень інтелекту дітей вказує на наявний зв'язок. Гра в шашки є простою за своєю формою, яка легко сприймається дітьми вже з 4 років. Вона дозволяє дітям встановлювати причинно-наслідкові зв'язки, мислити образно, розвивати пам'ять. Гравець має постійно розраховувати варіанти, що виникають, планувати й намагатися провести гру, вміти передбачати та протистояти планам супротивника. Труднощі розуміння суті гри полягають у тому, що шашки мають єдине за своєю специфікою поєднання елементів гри, мистецтва і наукового пізнання. Гра в шашки активізує психічні процеси як сприйняття, запам'ятовування, мислення, а також уміння творчо осмислити вивчений матеріал та правильно застосувати його на практиці. Увага шашкіста перевіряється в тісному зв'язку з мисленням.

Порівняльний аналіз навчальних програм для ДЮСШ, СДЮСШОР з інтелектуальних видів спорту (шахи, шашки, го) свідчать, що мінімальний вік зарахування учнів становить 6 років, і може бути зменшений в окремих випадках на 1-2 роки. Для сучасного спорту характерна тенденція омолодження початку занять спортом і вплив занять інтелектуальними видами спорту на ефективний розвиток дитини. Експертами визначено оптимальний вік початку занять інтелектуальними видами спорту, зокрема шашками, 4 – 6 років ($W = 0,61$, $\chi^2 = 17,13$, $p < 0,05$). У три роки тренери не рекомендують починати заняття шашками. Тривалість занять шашками для дітей дошкільного віку становить від 30 до 60 хвилин по 2-3 рази на тиждень. Визначення віку 4-6 років для початку занять шашками за опитуванням тренерів ($n=28$) ґрунтується на практичному досвіді тренерської роботи (43 %),

світовій тенденції до зменшення віку молодшої вікової категорії учасників чемпіонатів світу та Європи з шашок (29 %); рівні уваги, яку дитина може втримувати в тренувальному занятті (61 %); набутті навичок письма, зокрема самостійного запису відповіді на домашні завдання та партії в турнірі (18 %); виконанні вказівок тренера та розуміння і дотримання правил гри (46 %).

До значущих якостей та здібностей шашкіста-початківця для формування спортивної майстерності та високого рівня гри у дорослому віці експертами визначено мотивацію, інтерес та бажання грати (51 бал), наполегливість в досягненні мети (131 бал), пам'ять (здатність запам'ятовувати правила, позицію на дошці або гру – 147 балів), здібності до навчання гри в шашки (197 балів) та здібності до тривалої концентрації уваги (198 балів), χ^2 (N = 28; df=15) = 163,85, $p < 0,05$. Серед здібностей до прояву тактичних вмінь та навичок шашкістів визначено аналітичні здібності (55 балів), вміння будувати причинно-наслідкові зв'язки (61 бал), критичне мислення (88 балів), χ^2 (N = 28; df = 4) = 41,86, $p < 0,05$. До значущих показників, які характеризують здібності до засвоєння технічних дій та прийомів шашкістів віднесено вміння прораховувати варіанти на багато ходів (52 бали), комбінаційний зір (68 балів), дебютну підготовку (97 балів), χ^2 (N = 28; df = 4) = 29,46, $p < 0,05$. До значущих психологічних показників як критеріїв оцінки здібностей та якостей шашкіста віднесено швидкість реакції (70 балів), мотивації та високому рівню уваги (по 77 балів), χ^2 (N = 28; df = 6) = 87,03, $p < 0,05$; психофізіологічних - працездатність – стійкість нервових процесів (49 балів), емоційну стійкість (75 балів), здібність змінювати початковий план, структуру дій проти різних суперників – рухливість нервових процесів (110 балів), χ^2 (N = 28; df = 6) = 72,89; $p < 0,05$.

Визначено значущість складових розвитку дитини 4–6 років для подальших занять інтелектуальними видами спорту - когнітивний розвиток (38 балів), соціально-емоційний розвиток (15 балів), мовленнєвий розвиток (36 балів) та фізичний розвиток (16 балів) (W = 0,66; χ^2 (N = 14, df = 3) = 27,92).

За результатами опитування батьків отримано суб'єктивну думку щодо доцільності занять шашками дітьми в дошкільному віці. Ця думка впливає на їх вибір виду діяльності, спрямованого на розвиток дитини. Вони вважають, що гра в шашки покращує: концентрацію уваги (15 %), вміння будувати логічні зв'язки (12 %), посидючість (11 %), просторове мислення (9 %), математичні здібності (8 %), рівень уяви (7 %), комунікабельність (4 %); розвиває: мислення (13 %), лідерські якості (4 %); сприяє розвитку дрібної моторики (7 %), соціалізації (5 %), вмінню вирішувати конфліктні ситуації (5 %).

При заняттях шашками провідними психічними процесами в когнітивному розвитку дітей дошкільного віку виступають увага, пам'ять, мислення та творчість. Навчання гри в шашки впливає на розвиток емоційної децентрації, яка є ключовим аспектом емпатії, формування взаємодії з однолітками, самоконтролю, формування соціальних ролей як складових соціально-емоційного розвитку; фантазії та уяви, набуття вмінь експериментувати з матеріалами, сприяє розвитку рішучості, стимулює дослідницьке мислення. Заняття шашками сприяє формуванню здатності дітей спілкуватися, виражати свої думки, розв'язувати проблеми та розуміти світ навколо.

Обґрунтований підхід до розробки програми навчання гри в шашки базувався на дотриманні індивідуальних потреб та інтересів кожної дитини, одночасному розвитку ігрових навичок, когнітивних, соціальних та фізичних складових, навчання гри в шашки розглядався як цілісний процес.

Обґрунтовано педагогічні умови та алгоритм розробки програми навчання гри в шашки з урахуванням особливостей дітей дошкільного віку, роботи в гуртках та специфіки інтелектуальних видів спорту, що містить 15 складових: визначення мети та завдань програми навчання гри в шашки, розробка змісту програми, планування занять на рік, обрання методів навчання та взаємодії з дітьми, підбір засобів навчання, визначення інвентарю та місця проведення, підбір контингенту, врахування вікових особливостей для

розподілу груп, розклад занять та тривалість, оцінювання та мотивація дітей, залучення батьків до занять, спостереження за прогресом дітей, адаптація програми навчання гри в шашки, підвищення складності та змістовності програми, завершення програми, проведення турнірів.

Розроблена програма навчання гри в шашки для дітей 4–6 років спрямована на розвиток інтелектуальних і комунікаційних здібностей, логічного мислення та творчих здібностей, уваги та уяви, вміння планувати свої дії та розуміти їх наслідки, діяти в межах правил і вирішувати конфліктні ситуації адекватним шляхом. Вона розрахована на середню та старшу групи дошкільнят і складається з чотирьох етапів, її тривалість може варіювати. Для якісного засвоєння гри в шашки запропоновано тривалість навчання 1,5 року.

Експериментальна перевірка підтвердила вплив гри в шашки на когнітивний розвиток дітей та довела позитивну динаміку стійкості уваги: у дітей ОГ статистично значуще ($p < 0,05$) підвищилася за тестами «Знайди відмінності», «Знайди і викресли» та «Постав позначки», у дітей КГ статистично значущих змін не визначено ($p > 0,05$), розвитку пам'яті (у дітей ОГ статистично значуще покращення за всіма тестами, $p < 0,05$, у дітей КГ статистично значущого покращення не визначено, $p > 0,05$), мислення (в ОГ статистично значуще підвищення за всіма тестами, $p < 0,05$; в КГ статистично значуще підвищився рівень мислення за тестом «Логічна послідовність дій», $p < 0,05$). Встановлено позитивну динаміку розвитку творчих здібностей дітей ОГ за тестом «Чого не вистачає на малюнках» і за тестом «Кола» ($T = 0$; $Z = 2,665$; $p = 0,0077$), у дітей КГ, статистично значущого покращення не виявлено ($T = 3$; $Z = 1,214$; $p = 0,2249$). Відзначено статистично значущі зміни в розвитку особистості дитини: спостерігалася позитивна динаміка як у дітей ОГ ($T = 0$; $Z = 3,296$; $p = 0,0001$), так і у дітей КГ ($T = 0$; $Z = 2,026$; $p = 0,0431$), це дозволяє стверджувати суттєвий вплив природних чинників на розвиток особистості дитини.

Гра в шашки сприяла покращенню уваги у дітей 4–6 років за рахунок вправ на зосередженість на дошці, аналіз ситуації, виявлення деталей,

планування та передбачення; розвитку аналітичного, логічного, просторового та стратегічного мислення; позитивно вплинула на розвиток пам'яті при виконанні роботи зі спогадами, розвитку візуальної пам'яті, стратегічного планування, вправ на повторення і відтворення, запам'ятовування правил, систематизації інформації, асоціативного мислення; на розвиток творчих здібностей шляхом розвитку просторового і критичного мислення, креативності, вміння вирішення проблем; мала позитивний вплив на розвиток особистості дитини шляхом розвитку самовпевненості, терпіння та наполегливості, емоцій, формування соціальних навичок.

Ключові слова: когнітивні здібності, психічні процеси, інтелектуальні види спорту, шашки, навчання, програма, діти 4–6 років, дошкільна підготовка, розвиток, умови.

SUMMARY

Chizhevska N.V. Formation of abilities of children aged 4–6 years to engage in intellectual sports (based on the material of checkers). – On the rights of manuscript.

Dissertation for the Degree of Doctor of Philosophy in the specialty 017 Physical culture and sports. – National University of Ukraine on Physical Education and Sport, Kyiv, 2023.

The dissertation is devoted to the study of the cognitive abilities of children aged 4-6 years and the impact of engagement in intellectual sports such as checkers on the mental and physical development of a child. It includes the development of a checkers learning program for preschool children, which improves skills and contributes to the effective identification of promising children for intellectual sports, particularly checkers. Intellectual sports, including checkers, are considered in modern society as a tool for child development. Children aged 4-6 years actively explore the surrounding world and develop their mental abilities. The development of cognitive abilities in this age range is associated with the development of

attention, thinking, memory, speech, creativity, which are important in the context of teaching the game of checkers to children aged 4-6 years.

The problems of age development and the development of mental processes in preschool children have been dedicated to a number of studies, among which are the works of B.G. Ananyev, L.S. Vygotsky, D.B. Elkonin, G.S. Kostyuk, A.M. Leontyev, S.K. Nartova-Bochaver. The development of cognitive abilities through the game of checkers in preschool children is considered as one of the modern approaches to personality development, based on fundamental research in developmental psychology and pedagogy. Specialists Kováčiková, L., & Takáč, P., Dombrovska, M., & Margaryan, L., Ruđanović, M., & Babić, N., highlight several key factors regarding personality development. Studying the impact of checkers on personality development allows for the identification of new ways to support and stimulate mental processes in children. Cognitive abilities such as attention, memory, thinking, and creativity are important for successful learning and development in children. Learning to play checkers is an effective method for developing these abilities in children. The specialists particularly emphasize the role of play activity as an important component of child development, where the game acts as a means of stimulating the development of mental and cognitive processes in children.

Among intellectual sports for children up to 6 years old, checkers are one of the best to be incorporated into the learning process. They have safe game pieces, simple rules that are easy to remember, and yet they use spatial concepts of the plane and directions, mathematical operations, situational assessment under the influence of several factors, forecasting, modeling, as well as working with emotions and important social elements, since the game of checkers is a duel with a real opponent.

The purpose of the work is to substantiate and develop a checkers training program for children aged 4-6 to develop their cognitive abilities.

Objectives of the study:

1. Conduct an analysis of special literature, normative documents, and Internet data on the issue of identifying and forming special (cognitive) abilities that

determine success in intellectual sports, and the features of training and selection of children in intellectual sports.

2. To investigate the age-specific features of the development of cognitive abilities in preschool children and substantiate the appropriateness of engaging in intellectual sports for children aged 4-6.

3. To substantiate the pedagogical conditions for teaching checkers to children aged 4-6 in the process of group activities.

4. Develop a training program for playing checkers for children aged 4-6 to develop their cognitive abilities and experimentally test its effectiveness.

The following methods were used during the dissertation work: analysis of scientific-methodical and special literature, regulatory documents and Internet data; analysis of educational programs in intellectual sports; surveys; pedagogical observation and testing of children aged 4–6 years; pedagogical experiment; method of expert evaluations; methods of mathematical statistics.

The scientific novelty of the work is that for the first time:

— a substantiated approach and an algorithm for teaching the game of checkers to children aged 4–6 years in preschool educational institutions have been developed to improve the cognitive abilities of children, which contains 15 components;

— a program for teaching checkers to children aged 4–6 years has been developed, which includes 4 stages and is aimed at the development of general and special abilities, among which are intellectual, communicative, and creative, cognitive characteristics (logical thinking, attention, and imagination), the ability to plan their actions and their consequences, to act within the rules, and to resolve conflict situations;

— the favorable age of children 4–6 years for starting intellectual sports, in particular checkers, has been proven, which is a period when perception, memory, attention, logical thinking, and decision-making skills, which are significant for a checker player, are actively developing;

- pedagogical conditions for teaching the game of checkers to children aged 4-6 years in preschool educational institutions during group activities have been substantiated
- identified significant qualities and abilities of a novice checker player for developing sports mastery and a high level of play in adulthood, among which are the motivation to play, persistence in achieving goals, the ability to remember rules, positions on the board, or the game, abilities to learn checkers, and abilities for prolonged concentration of attention;
- determined the significance of the components of development for children aged 4–6 years for further engagement in intellectual sports: cognitive, socio-emotional, speech, and physical development;
- supplemented data regarding the use of tests and indicators for assessing and determining the cognitive abilities of preschool-aged children in the learning of checkers;
- confirmed and supplemented data regarding the positive impact of engaging in intellectual sports on the physical and mental development of children.

Most studies on the impact of engaging in intellectual sports on the academic success of children in school and on the level of children's intelligence point to a clear connection. The game of checkers is simple in form and easily comprehensible to children starting at the age of 4. It allows children to establish cause-and-effect relationships, think pictorially, and develop memory. A player must constantly calculate arising variations, plan, and try to conduct the game, being able to anticipate and counter the opponent's plans. The difficulty in understanding the essence of the game lies in the fact that checkers have a unique combination of elements of game, art, and scientific cognition. Playing checkers activates mental processes such as perception, memorization, thinking, as well as the ability to creatively understand the learned material and correctly apply it in practice. The checker player's attention is tested in close conjunction with thinking.

Comparative analysis of educational programs for sports schools and specialized youth sports schools of Olympic reserve in intellectual sports (chess,

checkers, go) indicates that the minimum age for enrolling students is 6 years, which can be reduced by 1-2 years in specific cases. There is a trend in modern sports towards younger ages starting to engage in sports activities and the impact of intellectual sports on the effective development of a child. Experts have identified the optimal age to begin engaging in intellectual sports, specifically checkers, to be between 4-6 years ($W = 0.61$, $\chi^2 = 17.13$, $p < 0.05$). At three years of age, coaches do not recommend starting checkers lessons. The duration of checkers classes for preschool children is from 30 to 60 minutes, 2-3 times a week. The determination of the age of 4-6 years for starting checkers based on a survey of coaches ($n=28$) is grounded on the practical experience of coaching (43%), the global trend of reducing the age of the youngest age category of participants in world and European championships in checkers (29%); the level of attention a child can maintain during a training session (61%); acquisition of writing skills, including the ability to independently write answers to homework and record games in tournaments (18%); following the coach's instructions and understanding and adhering to the rules of the game (46%).

Significant qualities and abilities of a beginner checkers player for the formation of sportsmanship and high-level play in adulthood, as identified by experts, include motivation, interest and desire to play (51 points), perseverance in achieving goals (131 points), memory (the ability to remember rules, board positions, or games – 147 points), ability to learn the game of checkers (197 points), and the ability to concentrate for extended periods (198 points), χ^2 ($N = 28$; $df=15$) = 163.85, $p < 0.05$. Among the abilities to demonstrate tactical skills, experts identified analytical abilities (55 points), the ability to build cause-and-effect relationships (61 points), and critical thinking (88 points), χ^2 ($N = 28$; $df = 4$) = 41.86, $p < 0.05$. Significant indicators that characterize the ability to master technical actions and techniques of checkers players include the ability to calculate variations many moves ahead (52 points), combinational vision (68 points), and opening preparation (97 points), χ^2 ($N = 28$; $df = 4$) = 29.46, $p < 0.05$. Among significant psychological indicators as criteria for assessing the abilities and qualities of a checkers player,

reaction speed (70 points), motivation, and a high level of imagination (77 points each) are included, χ^2 (N = 28; df = 6) = 87.03, $p < 0.05$; psycho-physiological - work capacity - the stability of nervous processes (49 points), emotional stability (75 points), the ability to change the initial plan, the structure of actions against different opponents – the mobility of nervous processes (110 points), χ^2 (N = 28; df = 6) = 72.89, $p < 0.05$.

The significance of developmental components for children aged 4–6 years for subsequent engagement in intellectual sports has been determined: cognitive development (38 points), socio-emotional development (15 points), speech development (36 points), and physical development (16 points) ($W = 0.66$; χ^2 (N = 14, df = 3) = 27.92).

According to a survey of parents, subjective opinions on the advisability of preschool children engaging in checkers have been obtained. This opinion influences their choice of activities aimed at developing their child. They believe that playing checkers improves: attention concentration (15%), the ability to build logical connections (12%), patience (11%), spatial thinking (9%), mathematical abilities (8%), imagination level (7%), communicability (4%); develops: thinking (13%), leadership qualities (4%); and contributes to the development of fine motor skills (7%), socialization (5%), and the ability to resolve conflict situations (5%).

When teaching checkers to preschool children, the leading mental processes in cognitive development include attention, memory, thinking, and creativity. Learning to play checkers influences the development of emotional decentration, which is a key aspect of empathy, forming interactions with peers, self-control, and the formation of social roles as components of socio-emotional development. It also fosters imagination and the ability to experiment with materials, contributes to the development of decisiveness, and stimulates exploratory thinking. Playing checkers helps form children's ability to communicate, express their thoughts, solve problems, and understand the world around them. A reasoned approach to developing a checkers teaching program was based on meeting the individual needs and interests

of each child, simultaneously developing game skills, cognitive, social, and physical components, considering learning to play checkers as an integrated process.

Educational conditions and an algorithm for developing a checkers teaching program were justified, taking into account the features of preschool children, work in clubs, and the specifics of intellectual sports. This program contains 15 components: defining the goals and objectives of the checkers learning program, developing the content of the program, planning the lessons for the year, choosing teaching methods and interaction with children, selecting educational tools, determining inventory and location for classes, selecting the contingent of children, considering age characteristics for group distribution, scheduling lessons and their duration, assessing and motivating children, involving parents in the learning process, monitoring the progress of the children, adapting the checkers learning program as needed, increasing the complexity and content of the program, concluding the program and organizing tournaments. This comprehensive program aims to create a holistic educational environment that not only teaches the game of checkers but also promotes overall developmental growth in preschool children. The developed checkers training program for children aged 4–6 years is aimed at developing intellectual and communication skills, logical thinking and creativity, attention and imagination, the ability to plan their actions and understand their consequences, act within the rules, and resolve conflicts in an adequate manner. It is designed for the middle and senior preschool groups and consists of four stages, with its duration being variable. A training duration of 1.5 years has been proposed for the quality assimilation of the game of checkers.

Experimental verification has confirmed the impact of playing checkers on the cognitive development of children and demonstrated a positive dynamic in attention stability: in the main group (MG) children, there was a statistically significant ($p < 0.05$) increase in the tests "Find the Differences," "Find and Cross Out," and "Make Marks," while in the control group (CG) children, no statistically significant changes were determined ($p > 0.05$), in the development of memory (in MG children, there was a statistically significant improvement across all tests,

$p < 0.05$, while in CG children, no statistically significant improvement was noted, $p > 0.05$), and thinking (in MG, there was a statistically significant increase across all tests, $p < 0.05$; in CG, there was a statistically significant improvement in thinking level for the test "Logical Sequence of Actions," $p < 0.05$). A positive dynamic in the development of the creative abilities of children in the main group (MG) was established by the test "What is Missing in the Pictures" and the "Circles" test ($T = 0$; $Z = 2.665$; $p = 0.0077$), whereas in the control group (CG) children, no statistically significant improvement was detected ($T = 3$; $Z = 1.214$; $p = 0.2249$). Statistically significant changes in the development of the child's personality were noted: a positive dynamic was observed in both MG children ($T = 0$; $Z = 3.296$; $p = 0.0001$) and CG children ($T = 0$; $Z = 2.026$; $p = 0.0431$), allowing the assertion of a substantial impact of natural factors on the development of the child's personality.

Playing checkers contributed to the improvement of attention in children aged 4–6 years through exercises focusing on concentration on the board, situation analysis, detail identification, planning, and forecasting; it developed analytical, logical, spatial, and strategic thinking; it positively affected the development of memory when working with recollections, developing visual memory, strategic planning, exercises on repetition and reproduction, memorizing rules, systematizing information, associative thinking; it fostered the development of creative abilities through the development of spatial and critical thinking, creativity, problem-solving ability; it had a positive impact on the development of the child's personality by developing self-confidence, patience and perseverance, emotions, and forming social skills.

Key words: cognitive abilities, mental processes, intellectual sports, checkers, education, program, children 4–6 years old, preschool preparation, development, conditions.

Список публікацій здобувача за темою дисертації

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації

1. Чижевська Н., Шинкарук О. Характеристика підготовки початківців в інтелектуальних видах спорту та в шашках. *Теорія і методика фізичного виховання і спорту*: 2021. № 2. С. 44–49. DOI: <https://doi.org/10.32652/tmfvs.2021.2.44-49>. Фахове видання України. *Здобувачеві належить безпосередня участь у визначенні мети та завдань дослідження, обґрунтуванні етапів його проведення, аналізі отриманих даних.*
2. Byshevets N., Iakovenko O., Stepanenko O., Serhiyenko K., Yukhno Yu., Goncharova N., Blazhko N., Kolchin M., Andriyenko H., Chyzhevskaya N., Blystiv T. Formation of the knowledge and skills to apply non-parametric methods of data analysis in future specialists of physical education and sports. *Sport Mont*. 2021. № 19 (S2). С. 171-175. DOI 10.26773/smj.210929. URL: <http://www.sportmont.ucg.ac.me/?sekcija=article&artid=1888>. Періодичне наукове видання Чорногорії, проіндексоване у базі даних Scopus (Q3). *Здобувачеві належить фрагмент дослідження допомога в організації експерименту, інтерпретація результатів дослідження.*
3. Чижевська Н. Особливості змісту занять інтелектуальними видами спорту дітей дошкільного віку на матеріалі шашок. *Теорія і методика фізичного виховання і спорту*. 2022. № 1. С. 25–29. DOI: <https://doi.org/10.32652/tmfvs.2022.1.25-29>. Фахове видання України.
4. Чижевська Н. Розробка та впровадження навчальної програми з шашок для дітей 4–6 років в умовах гурткової роботи дошкільних навчальних закладів *Теорія і методика фізичного виховання і спорту*. 2023. № 3. С. : 78–85 DOI: <https://doi.org/10.32652/tmfvs.2023.3.78-85>. Фахове видання України.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації

5. Шинкарук О., Чижевська Н., Федорчук С., Шутова С. Інноваційні підходи до розвитку когнітивних здібностей дітей дошкільного віку засобами

інтелектуальних видів спорту (на прикладі шашок). *Інноваційні та інформаційні технології у фізичній культурі, спорті, фізичній терапії та ерготерапії* : матеріали III Всеукр. електрон. наук.-практ. конф. з міжнар. участю, 8 квіт. 2020, Київ. Київ : НУФВСУ, 2020. С. 41-42. URL : https://uni-sport.edu.ua/sites/default/files/vseDocumenti/it_konf_2020_.pdf *Особистий внесок здобувача полягає в опрацюванні результатів досліджень.*

6. Чижевська Н. В., Шинкарук О. А. Особливості інтелектуального розвитку дітей дошкільного віку та їх придатність до занять інтелектуальними видами спорту. *Молодь та олімпійський рух* : зб. тез доп. XIII Міжнар. конф. молодих вчених, 16 трав. 2020, Київ. Київ : НУФВСУ, 2020. С. 227-228. URL : https://uni-sport.edu.ua/sites/default/files/vseDocumenti/molod_xiii_zbirnyk_2.pdf

Особистий внесок здобувача полягає у постановці мети та завдань, проведенні дослідження.

7. Shynkaruk O., Blazhko N., Chizhevskaya N. The athletes system of selection and orientation in contemporary sports. *Sport. Olimpism. Sănătate* : Congresul Științific Internațional : Culegere de articole, Ediția a 5-a, 10-12 septembrie 2020. Chișinău : USEFS, 2021. P. 647-654. DOI 10.52449/9789975131988. URL: https://www.usefs.md/PDF_NEW/USEFS_Sport.Olimpism.Sanatate_culegere%20congres.pdf *Особистий внесок здобувача полягає в проведенні досліджень та опрацюванні результатів досліджень.*

8. Чижевська Н., Шинкарук О. Формування здібностей в процесі занять інтелектуальними видами спорту *Інноваційні та інформаційні технології у фізичній культурі, спорті, фізичній терапії та ерготерапії* : матеріали IV Всеукр. електрон. наук.-практ. конф. з міжнар. участю, 19 квіт. 2021, Київ. Київ : НУФВСУ, 2021. С. 58-60. URL: <https://drive.google.com/file/d/1c68ipWSYhgan-a6nI0bPXaPITTs7mgZh/view> *Особистий внесок здобувача полягає у постановці мети та завдань, проведенні дослідження.*

9. Чижевська Н., Шинкарук О. Особливості підготовки та відбору дітей в інтелектуальних видах спорту. *Молодь та олімпійський рух* : зб. тез доп. XIV

Міжнар. конф. молодих вчених, 19 трав. 2021, Київ. Київ : НУФВСУ, 2021. С. 153-154. URL: https://uni-sport.edu.ua/sites/default/files/konferencya/molod_xiv_zbirnyk_traven_2021.pdf

Особистий внесок здобувача полягає у проведенні дослідження, формулюванні висновків.

10. Чижевська Н., Шинкарук О Обґрунтування доцільності занять шашками дітей дошкільного віку. *Інноваційні та інформаційні технології у фізичній культурі, спорті, фізичній терапії та ерготерапії* : матеріали V Всеукр. електрон. наук.-практ. конф. з міжнар. участю, 31 трав. 2022, Київ. Київ : НУФВСУ, 2022. С. 44-45. URL:

<https://drive.google.com/file/d/149o3mcDdlFORVsXMBToRTRorbTc1tIzv/view>

Особистий внесок здобувача полягає в постановці завдань дослідження, визначенні методів та узагальненні даних.

11. Чижевська Н., Шинкарук О. Обґрунтування побудови програми навчання гри в шашки дітей дошкільного віку. *Молодь та олімпійський рух* : зб. тез доп. XV Міжнар. конф. молодих вчених, 16 верес. 2022, Київ. Київ : НУФВСУ, 2022. С. 76-77. URL :

https://uni-sport.edu.ua/sites/default/files/vseDocumenti/zbirnyk_tez_molod_hv_zhovt-lyst_22_dopovn_140_stor.pdf *Особистий внесок здобувача полягає в проведенні досліджень та опрацюванні результатів досліджень.*

12. Чижевська Н., Шинкарук О. Вплив занять шашками на психологічний та фізіологічний розвиток дітей дошкільного віку. *Інноваційні та інформаційні технології у фізичній культурі, спорті, фізичній терапії та ерготерапії* : матеріали VI Всеукр. електрон. наук.-практ. конф. з міжнар. участю, 31 трав. 2023. Київ. Київ: НУФВСУ, 2023. С. 24-25. URL :

<https://drive.google.com/drive/folders/1oD6QuoCZggP2r7YXRFzjohT2OW7I6wIl>

Особистий внесок здобувача полягає в проведенні досліджень та опрацюванні результатів досліджень.

13. Чижевська Н.В., Шинкарук О.А. Вплив інтелектуальних ігор на прикладі шашок на розвиток когнітивних здібностей дітей 4–6 років. *Молодь*

та олімпійський рух : зб. тез доп. XVI Міжнар. конф. молодих вчених, 29 червн. 2023, Київ. Київ : НУФВСУ, 2023. С. 99-100. URL :https://uni-sport.edu.ua/sites/default/files/vseDocumenti/zbirnyk_tez_molod_hvi_zhovt-lyst_23_7_1.pdf *Особистий внесок здобувача полягає в постановці завдань дослідження, визначенні методів та узагальненні даних.*

Наукові праці, які додатково відображають наукові результати дисертації

14. Дульська Г.П. Романюк О.В., Семизорова В.В. Чижевська Н.В. *Цікаві шашки*: навчально-методичний посібник. 2018. 80 с.
15. Vozniuk T., Shchepotina N., Koliadych Yu., Lazarenko N. Ihnatova O., Baiurko N., Kostiukevych V., Svirshchuk N., Perepelytsia M. Chyzhevaska N. Methods of Primary Selection of Young Football Players. *Sport Mont*. 2021. № 19 (S2). С. 9-15. DOI: [10.26773/smj.210902](https://doi.org/10.26773/smj.210902). URL: <http://www.sportmont.ucg.ac.me/?sekcija=article&artid=1862> *Періодичне наукове видання Чорногорії, проіндексоване у базі даних Scopus (Q3). Здобувачем особисто узагальнено результати педагогічних досліджень, їх обговорення.*

ЗМІСТ

	ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ ТА	
	СКОРОЧЕНЬ	24
	ВСТУП	25
РОЗДІЛ 1	СУЧАСНІ ПРОБЛЕМИ ПІДГОТОВКИ ТА	
	РОЗВИТОК ЗДІБНОСТЕЙ ДІТЕЙ ДО ЗАНЯТЬ	
	ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИМИ ВИДАМИ СПОРТУ	34
1.1	Характеристика інтелектуальних видів спорту в	
	системі міжнародного спортивного руху	34
1.2	Особливості підготовки та відбору дітей в	
	інтелектуальних видах спорту та шашках	39
1.3	Вікові особливості дітей 4–6 років та їх урахування	
	при заняттях інтелектуальними видами спорту	47
1.4	Розвиток здібностей особистості в процесі занять	
	інтелектуальними видами спорту	58
	Висновки до розділу 1	63
РОЗДІЛ 2	МЕТОДИ І ОРГАНІЗАЦІЯ ДОСЛІДЖЕНЬ	65
2.1	Методи досліджень	65
2.1.1	Аналіз науково-методичної та спеціальної	
	літератури, нормативних документів та даних мережі	
	Інтернет	65
2.1.2	Аналіз навчальних програм з інтелектуальних видів	
	спорту	66
2.1.3	Опитування	67
2.1.4	Педагогічне спостереження, педагогічний	
	експеримент та тестування	67
2.1.5	Метод експертних оцінок	76
2.1.6	Методи математичної статистики	78

2.2	Організація дослідження	78
РОЗДІЛ 3	ОБҐРУНТУВАННЯ ДОЦІЛЬНОСТІ ЗАНЯТЬ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИМИ ВИДАМИ СПОРТУ ДІТЕЙ 4–6 РОКІВ	80
3.1	Характеристика розвитку здібностей дітей дошкільного віку	80
3.2.	Аналіз навчальних програм для дитячо-юнацьких спортивних шкіл з інтелектуальних видів спорту	92
3.3	Визначення особливостей побудови та змісту занять шашками дітей дошкільного віку	97
3.4	Обґрунтування доцільності занять шашками дітей 4–6 років	107
	Висновки до розділу 3	114
РОЗДІЛ 4	ОБҐРУНТУВАННЯ ТА РОЗРОБКА ПРОГРАМИ НАВЧАННЯ ГРИ В ШАШКИ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ	116
4.1	Обґрунтування підходу, алгоритму побудови програми та педагогічних умов навчання гри в шашки дітей дошкільного віку	116
4.2	Розробка програми навчання гри в шашки дітей 4-6 років, адаптованої до їх вікових особливостей	123
4.3	Впровадження програми навчання гри в шашки дітей 4–6 років	144
4.4	Оцінка впливу занять інтелектуальними видами спорту (шашками) на психічний та розумовий розвиток дітей 4–6 років	153
	Висновки до розділу 4	166
РОЗДІЛ 5	АНАЛІЗ І УЗАГАЛЬНЕННЯ РЕЗУЛЬТАТІВ ДОСЛІДЖЕННЯ	168

ВИСНОВКИ	183
ПРАКТИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ	188
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	201
ДОДАТКИ	226

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ ТА СКОРОЧЕНЬ

ДЮСШ	–	Дитячо-юнацька спортивна школа
КГ	–	Контрольна група
МОК	–	Міжнародний олімпійський комітет
ОГ	–	Основна група
СДЮСШОР	–	Спеціалізована дитячо-юнацька спортивна школа олімпійського резерву
FCG (Federation of Card Games)	–	Федерація карткових ігор
FIDE, (Fédération Internationale des Échecs)	–	Міжнародна федерація шахів
FMJD, (Fédération Mondiale du Jeu de Dames)	–	Всесвітня федерація шашок
GAISF	–	Глобальна асоціація міжнародних спортивних федерацій
IGF, (International Go Federation)	–	Міжнародна федерацію Го
IMSA, (International Mind Sport Association)	–	Міжнародна асоціація інтелектуальних видів спорту
MIL (Mahjong International League)	–	Міжнародна ліга маджонг
SportAccord	–	некомерційна глобальна організація спортивних бізнес-заходів, орієнтована на впровадження позитивних змін на міжнародному рівні.
WBF, (World Bridge Federation)	–	Всесвітня федерація бриджу
WXF, (the World Xiangqi Federation)	–	Всесвітня федерація сянци

ВСТУП

Актуальність. Інтелектуальні види спорту, в тому числі шашки, розглядають в сучасному суспільстві як інструмент розвитку дитини [78, 201]. Діти у віці 4–6 років активно вивчають навколишній світ та розвивають свої розумові здібності [188, 194].

Розвиток когнітивних здібностей у цьому віковому діапазоні пов'язаний з розвитком уваги, мислення, пам'яті, мовлення, творчості, які є важливими в контексті навчання гри в шашки у дітей 4–6 років. Діти 4–6 років продовжують розвивати здатність зосереджуватися на певних завданнях або предметах. Вони стають більш уважними і можуть тримати увагу на певний час [67, 72, 184].

В цей період активно розвиваються різні типи пам'яті, в тому числі короткочасна та довготривала [53, 71, 193]. Діти краще починають запам'ятовувати і відтворювати інформацію, що допомагає їм у навчанні та розв'язуванні завдань. У цьому віці діти суттєво покращується розвиток мислення, здатність до аналізу та розв'язання проблем. Вони починають розуміти причинно-наслідкові зв'язки, класифікувати предмети та розв'язувати прості логічні завдання. Розвиток мовлення сприяє когнітивному розвитку у дітей. Вони починають формулювати більш складні речення, використовувати нові слова та виявляти здатність до абстрактного мислення [39, 44, 200, 202]. Діти у віці 4–6 років проявляють творчість у своїй грі та діяльності. Вони можуть використовувати уяву та фантазію, щоб створювати нові ідеї та розв'язувати проблеми [11, 28, 36].

Проблемам вікового розвитку та розвитку психічних процесів у дітей дошкільного віку присвячено низку досліджень, серед яких роботи Б. Г. Ананьєва [2], Л. С. Виготського [8, 9, 10, 245], Д. Б. Ельконіна [26], Г. С. Костюка [11, 34], О. М. Леонтьєва [38]. С. К. Нартової-Бочавер, А. В. Потапової [49]. Розвиток когнітивних здібностей засобами гри в шашки у дітей

дошкільного віку розглядають як один із сучасних підходів розвитку особистості, що ґрунтується на фундаментальних дослідженнях з вікової психології та педагогіки [12, 17, 36, 38, 44, 60, 206].

Дослідження, що розглядають вплив занять шашками на психічний та розумовий розвиток дітей 4–6 років, є актуальними у сучасному суспільстві [41, 56, 68, 78]. Низка фахівців, як Kováčiková, L., & Takáč, P. [182], Dombrovska, M., & Margaryan, L. [135], Ruđanović, M., & Babić, N. [216], звертають увагу на декілька основних чинників щодо розвитку особистості.

Це пов'язано з ранніми роками життя (4-6 років), які є найбільш важливим періодом для розвитку розумових здібностей у дітей. Вивчення впливу занять шашками на розвиток особистості може допомогти виявити нові способи підтримки та стимулювання розумових процесів у віковому діапазоні. Увага, пам'ять, мислення та творчість є важливими для успішного навчання та розвитку дітей. Навчання гри в шашки може виступити якісною методикою для набуття цих якостей дитиною [157]. Особливе місце фахівці віддають ролі ігрової активності, яка є важливою складовою дитячого розвитку, де гра виступає як засіб стимулювання розвитку розумових та психічних процесів у дітей [196, 198].

В основі гри в шашки лежить логіка, аналіз і стратегічне мислення. Через гру в шашки когнітивні здібності особистості розвиваються активніше [16].

Нормативно-правові документи України регламентують вступ дитини до дитячо-юнацьких спортивних шкіл не раніше ніж в 6 років, в групи початкової підготовки (наповнюваність якої не менше 8 осіб із навантаженням в 6 годин на тиждень) [61]. Є відповідна програма для роботи ДЮСШ з шашок, остання редакція якої затверджена у 2009 році, але відсутні ефективні критерії залучення дітей до занять шашками та подальшої орієнтації їх підготовки [46]. Наймолодша вікова категорія учасників чемпіонатів світу серед юнаків з шашок – до 8 років, а ще п'ять років тому вона не існувала, наймолодшими були спортсмени до 10 років.

Серед всіх інтелектуальних видів спорту у віці до 6 років найкращими для включення в навчальний процес є шашки: вони мають безпечні ігрові фігури, прості для запам'ятовування правила гри, однак при цьому використовуються просторові поняття площини та напрямків, математичні операції, оцінка ситуації за умови впливу декількох факторів, прогнозування, моделювання, а також робота з емоціями та важливі соціальні елементи, оскільки шашкова гра є поєдинком з реальним суперником.

Зважаючи на зазначене, актуальним є введення інтелектуальних видів спорту (зокрема шашок) в програму дошкільних навчальних закладів з метою розвитку когнітивних здібностей дитини, вивчення відповідного впливу занять на розвиток дитини та водночас формування ефективних критеріїв пошуку перспективних дітей на основі аналізу отриманих даних для подальших занять інтелектуальними видами спорту. При наявності низки фундаментальних та прикладних досліджень щодо розвитку дитини, досліджень, що пов'язані з впливом гри в шашки на розвиток когнітивних здібностей дітей дошкільного віку, недостатньо. Це обумовило актуальність наших досліджень.

Зв'язок роботи з науковими планами, темами. Дисертаційну роботу виконано відповідно до теми Плану науково-дослідної роботи Національного університету фізичного виховання і спорту України на 2016-2020 рр. 1.13 «Технологія проектування інформаційного середовища закладу вищої освіти з фізичної культури і спорту» (№ державної реєстрації: 0119U000308) та теми Плану науково-дослідної роботи Національного університету фізичного виховання і спорту України на 2021-2025 рр. 1.7 «Теоретико-методологічні засади розвитку кіберспорту та інтелектуальних видів спорту» (№ державної реєстрації 0121U108211). Внесок здобувача, як співвиконавця теми, полягав у розробці програми навчання гри в шашки для дітей 4–6 років та її впровадження в дошкільні установи.

Мета роботи – обґрунтування та розробка програми навчання гри в шашки дітей 4–6 років для розвитку їх когнітивних здібностей.

Завдання дослідження:

1. Здійснити аналіз спеціальної літератури, нормативних документів та даних мережі Інтернет з проблеми визначення та формування спеціальних (когнітивних) здібностей, що обумовлюють успішність в інтелектуальних видах спорту, особливості підготовки та відбору дітей в інтелектуальних видах спорту.

2. Дослідити вікові особливості розвитку когнітивних здібностей дітей дошкільного віку та обґрунтувати доцільність занять інтелектуальними видами спорту дітей 4–6 років.

3. Обґрунтувати педагогічні умови навчання гри в шашки дітей 4-6 років в процесі гурткової роботи.

4. Розробити програму навчання гри в шашки дітей 4-6 років для розвитку їх когнітивних здібностей та експериментально перевірити її ефективність.

Об’єкт дослідження – педагогічні умови навчання дітей 4–6 років гри в шашки на засадах гурткової роботи та розвиток їх когнітивних здібностей.

Предмет дослідження – вплив гри в шашки за авторською програмою на розвиток когнітивних здібностей дітей 4–6 років.

У процесі виконання дисертаційної роботи були використані такі **методи**: аналіз науково-методичної та спеціальної літератури, нормативних документів та даних мережі Інтернет; аналіз навчальних програм з інтелектуальних видів спорту; опитування; педагогічне спостереження та тестування дітей 4–6 років; педагогічний експеримент; метод експертних оцінок; методи математичної статистики.

Аналіз науково-методичної та спеціальної літератури, нормативних документів та даних мережі Інтернет здійснювався з метою вивчення проблеми підготовки в інтелектуальних видах спорту, формування здібностей до занять інтелектуальними видами спорту, зокрема до занять шашками, практики залучення дітей дошкільного віку та специфіки проведення цих занять. Аналіз інформації та її узагальнення здійснювалось з урахуванням

особливостей тренувальної та змагальної діяльності в інтелектуальних видах спорту, та, водночас, спільних з іншими видами спорту аспектів підготовки та відбору спортсменів у групи початкової підготовки дитячо-юнацьких спортивних шкіл.

Аналіз навчальних програм з інтелектуальних видів спорту включав аналіз діючих навчальних програм для дитячо-юнацьких спортивних шкіл з шахів, шашок та го, що є найбільш розвиненими інтелектуальними видами спорту в Україні. Даний метод дозволив виявити, що діючі навчальні програми допускають зменшення віку спортсмена для початку тренувань від затвердженого в нормативній базі віку без вказівок щодо змісту тренування та обсягу роботи.

Анкетування тренерів проводилось з метою вивчення питання можливості залучення дітей дошкільного віку до занять з шашок та факторів, що впливають на успішність занять, позиції тренерів щодо доцільного обсягу тренувальних навантажень (кількості занять на тиждень та тривалості занять) для спортсменів-початківців дошкільного віку. В опитуванні брали участь тренери з шашок (28 осіб). Даний метод використовувався і для вивчення мотивації батьків спортсменів-початківців, завдань та цілей, які батьки вважають за можливе реалізувати за допомогою тренувань з шашок, а також готовність батьків залучатись до навчального процесу та підтримувати дітей.

Метод педагогічного спостереження використовувався для вивчення проблем проведення занять з шашок для дітей дошкільного віку, розподілу навантажень та складу програми занять. Проведені спостереження дозволили створити та скорегувати програму підготовки дітей дошкільного віку з шашок, яка може бути реалізована на базі дошкільних навчальних закладів, передувати вступу спортсменів до дитячо-юнацьких спортивних шкіл, та водночас реалізовувати завдання початкової підготовки та відбору дітей до занять в дитячо-юнацьких спортивних школах.

Педагогічне спостереження проводилось протягом 2019–2022 років за дітьми 4–6 років, що займаються у гуртках з шашок в дошкільних навчальних

зкладах міста Біла Церква. Була запропонована програма підготовки дітей дошкільного віку на базі гурткової роботи в дошкільних навчальних закладах, з березня 2021 р. по березень 2022 р. було проведено педагогічний експеримент.

В процесі досліджень здійснювалось тестування дітей в три етапи: в березні 2021 року на початку проведення педагогічного експерименту, вік дітей становив від 4 до 5 років (середня група дошкільного навчального закладу), в вересні 2021 року – через півроку після початку експерименту, вік дітей від 5 до 6 років (старша група дошкільного навчального закладу) та на завершенні експерименту через рік, в березні 2022 року, вік дітей від 5 до 6 років (старша група дошкільного навчального закладу). До експерименту було залучено 36 дітей: 17 з них склали основну (ОГ), решта – контрольну групу (КГ), з ДЗО № 18 та ДЗО № 28.

Педагогічне тестування здійснювалося за допомогою стандартних психологічних тестів, розрахованих на використання для дітей віком 4–6 років з поступовим ускладненням тестового матеріалу. Тестування відбувалося із залученням психологів для оцінки уваги, пам'яті, мислення й творчих здібностей учасників дослідження.

Метод експертних оцінок використовувався для вирішення завдань: визначення значущості складових розвитку дітей 4–6 років для занять інтелектуальними видами спорту та їх значущості, для виявлення здібностей та якостей спортсменів, що обумовлюють високий професійний рівень майстерності спортсмена-шашкіста. Експертами для реалізації даного методу виступали 14 тренерів та висококваліфікованих спортсменів.

Статистичний аналіз здійснено за допомогою програми «STATISTICA 10.0». У ході аналізу, враховуючи, що первинні дані були отримані в порядковій шкалі, середні визначалися за допомогою медіани (Me) та меж процентилів у 25 і 75 %. Для порівняння показників до і після дослідження використовувався непараметричний Т-критерій Вілкоксона для зв'язних вибірок. Зазначимо, що при застосуванні даного аналізу програма

автоматично розраховувала Z-статистику. Для встановлення відмінностей між частотою діагностування у дошкільнят визначених рівнів розвитку уваги, пам'яті, мислення, творчих здібностей та особистісної сфери використовувалися методи аналізу таблиць спряженості.

Наукова новизна роботи полягає в тому, що вперше:

- обґрунтовано підхід до навчання гри в шашки дітей 4–6 років в дошкільних закладах освіти для покращення когнітивних здібностей дітей та розроблено алгоритм, що містить 15 складових;
- розроблено програму навчання гри в шашки дітей 4–6 років, що містить 4 етапи і спрямована на розвиток загальних та спеціальних здібностей, серед яких інтелектуальні, комунікаційні і творчі, когнітивні характеристики (логічне мислення, увага та уява), вміння планувати свої дії та їх наслідки, діяти в межах правил;
- доведено сприятливий вік дітей 4–6 років для початку занять інтелектуальними видами спорту, зокрема шашками, в якому активно розвиваються сприйняття, пам'ять, увага, логічне мислення, вміння приймати рішення, які є значущими для шашкіста;
- обґрунтовано педагогічні умови навчання гри в шашки дітей 4-6 років в закладах дошкільної освіти при проведенні гурткової роботи;
- визначено значущі якості та здібності шашкіста-початківця для формування спортивної майстерності та високого рівня гри у дорослому віці, серед яких мотивація грати, наполегливість в досягненні мети, здатність запам'ятовувати правила, позицію на дошці або гру, здібності до навчання гри в шашки, здібності до тривалої концентрації уваги;
- визначено значущість складових розвитку дитини 4–6 років для подальших занять інтелектуальними видами спорту: когнітивної, соціально-емоційної, мовленнєвої та фізичного розвитку;

- доповнено дані щодо використання тестів та показників для оцінки та визначення когнітивних здібностей дітей дошкільного віку при навчанні гри в шашки;
- підтверджено та доповнено дані щодо позитивного впливу занять інтелектуальними видами спорту на фізичний та психічний розвиток дітей.

Наукові результати дисертації висвітлені в 15 наукових публікаціях: 3 статті у наукових виданнях з переліку наукових фахових видань України, 1 стаття у періодичному науковому виданні Чорногорії, проіндексованому в базі даних Scopus (Q3); 9 публікацій апробаційного характеру; 2 публікації, які додатково відображають наукові результати дисертації (Додаток А).

Особистий внесок здобувача в публікаціях, написаних у співавторстві, полягає в аналізі спеціальної літератури, організації та проведенні експериментальної роботи, статистичному аналізі та інтерпретації отриманих результатів, підготовці матеріалів до друку, аналізі та інтерпретації отриманих даних, формулюванні висновків. Внесок співавторів – в організації напрямків дослідження, обговоренні результатів, формулюванні висновків.

Апробація результатів дослідження.

Основні положення дисертаційної роботи було оприлюднено на XIII - XVI Міжнародних наукових конференціях молодих учених «Молодь та олімпійський рух» (Київ, 2020 - 2023), Міжнародному конгресі «Sport. Olimpism. Sănătate» (Chişinău, 2020), III, V-VI Всеукраїнській електронній науково-практичній конференції з міжнародною участю «Інноваційні та інформаційні технології у фізичній культурі, спорті, фізичній терапії та ерготерапії» (Київ, 2020, 2022), щорічних науково-практичних конференціях кафедри інноваційних та інформаційних технологій у фізичній культурі і спорті (2020 – 2021), кафедри кіберспорту та інформаційних технологій Національного університету фізичного виховання і спорту України (2022-2023) (Додаток Б).

Практична значущість досліджень полягає в розробці програми навчання гри в шашки дітей дошкільного віку, її впровадження в гурткову

роботу дошкільних навчальних закладів, що дозволяє впливати на інтелектуальний розвиток дитини, сприяє підготовці дітей до школи, рекомендувати здібним до інтелектуальних видів спорту дітям займатися в спеціалізованих спортивних групах в ДЮСШ, наданні практичних рекомендацій до впровадження навчальної програми гри в шашки для дітей 4-6 років через Національну федерацію шашок України, освітні та спортивні інституції.

Результати досліджень було впроваджено в навчальний процес кафедри кіберспорту та інформаційних технологій Національного університету фізичного виховання і спорту України при викладанні дисципліни «Інноваційні технології у практиці фізичного виховання і спорту» на 4-му курсі першого бакалаврського рівня (18 жовтня 2021 р., 11 листопада 2022 р.), про що свідчать відповідні акти (Додатки В, Г). Отримані дані можуть бути використані вихователями, психологами в дитячих дошкільних установах, тренерами з інтелектуальних видів спорту, функціонерами, що істотно підвищить ефективність пошуку та підготовки дітей в інтелектуальних видах спорту, зокрема в шашках. Результати досліджень апробовано і впроваджено в практику роботи ГО «Національна федерація шашок України» (19 квітня 2023 р.), та в дошкільний заклад № 18, 28 м. Біла Церква (21 квітня 2023 р.), про що свідчать відповідні акти (Додатки Д, Е).

Обсяг і структура дисертації. Матеріали дисертаційного дослідження викладено на 243 сторінках тексту комп'ютерного набору державною мовою (176 сторінок основного тексту). У структурі дисертаційної роботи виділено: анотацію двома мовами, список публікацій здобувача за темою дисертації, зміст, перелік умовних позначень та скорочень, вступ, п'ять розділів та висновки до них, загальні висновки, практичні рекомендації, список використаних джерел, 8 додатків. Цифровий матеріал дисертації ілюстровано 16 таблицями та 26 рисунками. Список використаних джерел складається з 254 найменування, з яких 163 іноземні.

РОЗДІЛ 1

СУЧАСНІ ПРОБЛЕМИ ПІДГОТОВКИ ТА РОЗВИТОК ЗДІБНОСТЕЙ ДІТЕЙ ДО ЗАНЯТЬ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИМИ ВИДАМИ СПОРТУ

1.1 Характеристика інтелектуальних видів спорту в системі міжнародного спортивного руху

Свідоцтва існування інтелектуальних ігор збереглися в історії людства ще з часів Древнього Єгипту. У творах Платона є висловлювання Сократа про існування Тевта - одного з богів, який "перший відкрив числа, рахування, геометрію, астрономію, шашки та кістки", йдеться про древньогрецьку колонію, яка заснована в VII столітті до н.е. [57, 199].

За твердженнями дослідників, шашкова гра в давні часи мала свої модифікації не лише у вигляді різних полів та правил, але й з залученням елемента випадковості за допомогою гральних кісток, [87] однак важливим є встановлення шашок в одному переліку з точними науками, що підкреслює їх роль для розвитку інтелектуальних здібностей людини.

Подальшим свідоцтвом ролі інтелектуальних ігор в вихованні людини бачимо включення шашок у перелік чеснот у середньовічній літературі, тобто безпосередньо у процес виховання. Тут поряд з шашками вже йдуть не тільки точні науки, але й спортивні та гуманітарні дисципліни, моральні якості – як елементи всебічного розвитку людини.

«...Учень одного разу такими словами запитував вчителя: «Хочу, щоб назвав ти мені по порядку, які є сім наук, сім хороших справ і сім важких справ». І відповів учитель: «Назву тобі їх. Сім наук, ось вони: діалектика, арифметика, геометрія, фізика, музика, астрономія. Про те ж, яка сьома наука, багато незгодно мислять. Філософи, що не відкидають прорікань, звать її чорнокнижництвом. Іншим з них, хто вірить у прогнози і філософію, хочеться,

щоб вона була наукою про природу або світові стихії. А ті, хто не причетні філософії, кажуть, що це граматики. Гарні ж справи такі: верхова їзда, плавання, стрільба з лука, боротьба на ремнях, ловля птахів, гра в шашки, складання віршів. А важкі справи - це: чи не бути ненажерою, п'яницею, хизуватись одягом, нахабою, брехуном, скупарем і лихословним ...» [57, с.177].

Цікаво, що якщо у Древньому Єгипті, Римі, Греції, Персії використовувались інтелектуальні ігри, які можна вважати пращурами сучасних, то вже в середньовіччі ігри мали вигляд, ідентичний сучасності. Щодо шашок це підтверджує книга Антоніо Торквемади, видана в 1547 році в Іспанії, фрагмент якої цитує в своїй книзі Педро Руісо Монтеро в 1591 році, а також дані про книгу Торквемади збереглися в енциклопедії Ніколао Антоніо «Іспанська бібліотека» 1672 р. [57, 81].

Факт видання книги Антоніо Торквемади вказує на прихильність церкви до шашок, на відміну від азартних ігор. Навіть церква часів інквізиції визнавала користь інтелектуальних видів спорту та, зокрема, шашок та сама активно використовувала їх. Скоріше за все, саме прихильність церкви зумовила поширення популярності шашкової гри на території Європи [199].

Під час досліджень професійних шахістів в 1925 році автори досліджень зазначають належність шахів до інтелектуального спорту [24, 195].

Сучасна історія інтелектуальних ігор починається зі створення міжнародних федерацій з інтелектуальних видів спорту: Міжнародна федерація шахів (1924), Всесвітня федерація шашок (1947), Всесвітня федерація бриджу (1958) та Міжнародна федерація го (починає свою організацію з Європейської федерації го, заснованої в 1959 році) [168, 169, 175, 234, 235, 249].

GAISF Глобальна асоціація міжнародних спортивних федерацій, заснована в 1976 році. До її складу у 2000 році увійшли Всесвітня федерація бриджу (WBF) та Міжнародна федерація шахів (FIDE), у 2003 році Всесвітня федерація шашок (FMJD), а в 2004 Міжнародна федерацію Го (IGF) [167, 168].

Під час щорічної конвенції GAISF 19 квітня 2005 року була заснована IMSA (International Mind Sport Association – Міжнародна асоціація інтелектуальних видів спорту) [174].

Діяльність IMSA була спрямована на об'єднання до єдиної спільноти спортивних федерацій з інтелектуальних видів спорту для досягнення спільних цілей та інтересів, організацію Всесвітніх спортивних ігор під егідою GAISF та подальшу реалізацію щодо включення інтелектуальних видів спорту до системи олімпійського руху. Зокрема, довгострокові плани організації включали проведення Світових спортивних ігор за принципами Олімпіад, що й відбулося у 2008 та 2012 роках [174].

На даний час IMSA входить 7 федерацій, серед яких 4 міжнародні федерації-засновники, Всесвітня федерація бриджу (WBF), Міжнародна федерація го (IGF), Всесвітня федерація шашок (FMJD) та Міжнародна федерація шахів (FIDE). Всесвітня федерація сянци (WXF) була додана у 2015 році, Міжнародна ліга маджонг (MIL) у 2017 році та Федерація карткових ігор (FCG) у 2018 році [174].

IMSA ставить за мету співпрацю з Міжнародним олімпійським комітетом щодо організації Всесвітніх спортивних ігор, сприяння співпраці національних федерацій з інтелектуальних видів спорту з національними олімпійськими комітетами. Діяльність Асоціації спрямована на покращення якості викладання інтелектуальних видів спорту для молоді, що суттєво допоможе їй у підвищення інтелектуального та емоційного рівня. Таким чином, крім МОК та «SportAccord», Асоціація планує співпрацювати з ЮНЕСКО та ООН, оскільки вона "переконана у спроможності покращити рівень освіти у світі та брати участь у більш мирному співіснуванні країн світу через практику інтелектуальних видів спорту" [231].

Міжнародна організація IMSA визначає «Інтелектуальний спорт» як відносно сучасний термін, який почав використовуватись у 1970-х роках. Основний стрибок у розвитку стався в 1995 році, коли відбулися перемовини Міжнародного олімпійського комітету (МОК) і тодішнього президента

Всесвітньої федерації бриджу Хосе Даміані про визнання бриджу як виду спорту. У 1998 році президент МОК Хуан Антоніо Самаранч зазначив на першому Гран-прі МОК зі спортивного бриджу в Лозанні, Швейцарія, що "Бридж - це спорт, і, як такий, його місце тут (в Олімпійському музеї), як і всі інші види спорту" [211].

Від початку, термін "спорт" асоціювався з фізичними навантаженнями. Китайський еквівалент терміну додатково пропонував активний фізичний рух. Проте визнані інтелектуальні види спорту є здебільшого статичними видами діяльності.

Декілька років поспіль «інтелектуальний спорт» отримав чітке визначення. Парасолькова організація для всіх міжнародних спортивних федерацій «SportAccord» визначає спорт як діяльність, якій притаманні елемент конкуренції; спортивний результатна змаганнях не є випадковим; не вважається небезпечним для здоров'я та безпеки його учасників; не шкідливий для жодної живої істоти; не залежить від обладнання одного постачальника [131, 231].

На підґрунті цього визначення «SportAccord» класифікує спорт на п'ять категорій:

- фізичні види спорту;
- інтелектуальні види спорту;
- моторизовані види спорту;
- синхронізовані або скоординовані види спорту;
- заняття спортом з участю тварин [231].

Спільною рисою для всіх груп видів спорту є наявність змагань і змагальної діяльності. Зазначається, що для перемоги, треба мати високу концентрацію, бойовий дух, швидку реакцію та сильну волю. Інші критерії також вимагають, щоб спорт містив елементи чесної гри, дисципліни, загальних правил, етичного кодексу, тренувань, змагань та результативності [231].

Це чітке визначення дає правомірність називати інтелектуальні види спорту саме спортом. З іншого боку в інтелектуальних видах спорту не може бути присутній елемент випадковості. За цим положенням спорт виключає багато традиційних карткових та настільних ігор, такі як покер, нарди, скрабл тощо [231].

Всесвітньою федерацією бриджу на чолі з Хосе Даміані та групою міжнародних федерацій, що представляють основні інтелектуальні види спорту, як бридж, шахи, шашки, го на початку 2000-х років розглянули можливість спільної роботи. В 2005 році федерації з цих видів спорту ініціювали створення Міжнародної асоціації інтелектуальних видів спорту (IMSA) [168, 174].

З цього періоду стали проводитися перші Всесвітні спортивні ігри WMSG-I. Всесвітні ігри відбулися через два місяці після літніх Олімпійських ігор 2008 р., в яких взяли участь понад 2700 спортсменів із 140 країн, залучені до організації та проведення змагань, трансляції та сповіщення понад 800 співробітників, 300 репортерів із 109 інформаційних агентств. Було розіграно 105 медалей у п'яти видах спорту - бридж, шахи, шашки, го та сянци [174]. Через чотири роки другі Всесвітні ігри WMSG-II відбулися у Лілль-Гран-Пале, Лілль, Франція, паралельно з літніми Олімпійськими іграми 2012 р., що проходили у Лондоні. У Всесвітніх іграх брали участь близько 2000 гравців із 120 країн, близько 500 осіб, хто здійснював організацію та проведення змагань з п'яти видів спорту [168, 174].

До програми Азіатських ігор 2010 р., що проходили в Гуанчжоу, Китай, було включено три інтелектуальних види спорту - шахи, го та сянци. Важливим в цій події була інтеграція інтелектуальних видів спорту з традиційними олімпійськими видами спорту [174].

Водночас зі спортивними цілями та завданнями IMSA зазначає важливість використання інтелектуальних ігор для розвитку дітей [168].

Молодіжний рух завжди знаходиться в центрі уваги спорту. Будь то фізичний чи інтелектуальний, усі види спорту визнають, що їх стабільність

залежить від розвитку серед молоді. Це стосується також інтелектуальних видів спорту, де одним із завдань видів спорту є підготовка молоді та набуття навичок, розвиток інтелекту для підготовки молоді до дорослого життя, формування кар'єри та сприйняття викликів сучасного суспільства. Відзначається важливість інтелектуального потенціалу. Заняття інтелектуальними видами спорту можуть однозначно забезпечити тренувальний майданчик для цих якостей.

Діти починають своє навчання шляхом ігор, які виступають попередником інтелектуальних видів спорту. Ці ігри можуть бути спрямовані на розвиток логіки, мислення, планування та організації, стратегічного мислення тощо [177, 183, 185, 226, 228].

Заняття інтелектуальними видами спорту також корисні для дітей з обмеженими можливостями в забезпеченні позашкільних занять, які мають відчутну користь, ніж просто проведення часу [148, 161, 247].

1.2 Особливості підготовки та відбору дітей в інтелектуальних видах спорту та шашках

Інтенсивний розвиток спорту, зокрема інтелектуальних видів спорту, широкий календар змагань вимагає від фахівців пошуку сучасних шляхів вдосконалення підготовки спортсменів, побудови занять, моніторингу стану атлетів, пошуку талановитих спортсменів [20, 42, 59, 88, 89, 133]. Особливе місце посідають проблемні питання підготовки юних спортсменів [5, 7, 21, 15, 91, 224, 242, 244].

Спеціальна підготовка юних шашкістів на сучасному етапі зазнала суттєвих змін, які пов'язані з технічними інноваціями. Діти починають грати в шашки з 5 років, досягаючи вищої спортивної майстерності або навіть гротмейстерського рівня вже в 12-14 років. Спостерігається різке зростання кількості змагань як з класичних, так і швидких та блискавичних шашок, що призвело до щільності змагань, зростання їхньої кількості у професійних шашкістів – приблизно до ста партій на рік [22, 46, 62, 82].

Це вимагає від тренера удосконалення спеціальної підготовки. Технологічні зрушення, як наприклад електронні годинники з різними режимами, дозволяють застосовувати різні контролю часу. Спортсмену необхідно вміти пристосовуватися до гри з різними контролями. На головних змаганнях (чемпіонати світу та Європи) можуть застосовуватися одразу кілька форм: «класичні», «швидкі», «блискавичні» шашки [16, 41].

Сучасні технології сприяли різкому розвитку шашок в світі. Впроваджуються програми навчання шашок в закладах середньої освіти, розробляються спеціальні державні програми. У деяких країнах шашки введено до шкільної програми [38, 62].

Особливе місце посідає розвиток інтелектуальних видів спорту, зокрема шашок, в Україні. Так, спортсмени України отримали прямий вихід на змагання чемпіонатів світу та Європи, у тому числі серед юнаків і дівчат у чотирьох вікових категоріях (до 10, 13, 16, 19 років). Це вимагає розвивати систему дитячо-юнацьких змагань в Україні, активізувати процес пошуку талановитих дітей [73, 80].

Актуальною проблемою сьогодення залишаються питання для науковців щодо побудови та змісту занять з шашок для дітей дошкільного віку [75, 87, 132, 134].

Актуальність питань підготовки юних спортсменів в інтелектуальних видах спорту, зокрема у шашкістів, формування логічного мислення дітей, включаючи їх обдарованість та розумові здібності підкреслюється низкою фахівців. Науковці підкреслюють необхідність виховання творчого потенціалу дітей із педагогічно правильним розвитком образного мислення задля досягнення якісного розвитку процесів логічного мислення [150, 161, 165, 166, 225, 227].

В Україні розвиток видів спорту регламентує в першу чергу Закон України «Про фізичну культуру і спорт», в якому зазначено суб'єкти сфери фізичної культури і спорту [27].

В статтях 33 та 34 Закону визначено послідовність дитячого та дитячо-юнацького спорту як напрямів спорту, які ознайомлюють дітей з видами спорту, виявляють здібності до подальших занять (дитячий спорт) та у відповідності до здібностей залучають дітей до занять певним видом спорту, здійснюють подальшу спортивну спеціалізацію. З боку держави реалізацію завдань дитячого спорту забезпечують дитячо-юнацькі спортивні школи та загальноосвітні навчальні заклади [27].

Дитячо-юнацькі спортивні школи за визначенням (ст. 10) є позашкільними навчальними закладами спортивного профілю - закладами фізичної культури і спорту, які забезпечують розвиток здібностей вихованців в обраному виді спорту, визнаному в Україні, створюють необхідні умови для гармонійного виховання, фізичного розвитку, повноцінного оздоровлення, змістовного відпочинку і дозвілля дітей та молоді, самореалізації, набуття навичок здорового способу життя, підготовки спортсменів для резервного спорту [27]

Загальноосвітній навчальний заклад, відповідно до термінології визначення – це навчальний заклад, що забезпечує реалізацію права громадян на загальну середню освіту [61, 63].

Отже, у загальноосвітніх навчальних закладах мінімальний вік дітей, які можуть займатися різними видами спорту обмежується мінімальним віком зарахування до загальноосвітнього навчального закладу (шкільний вік, перший клас), матеріально-технічна та кадрова база – обмежується базою закладу, зазвичай не розрахованого на викладання декількох видів спорту одночасно, зі спортивною спеціалізацією і подальшим переходом учнів до дитячо-юнацького та резервного спорту. Тому основою дитячого спорту доцільно вважати дитячо-юнацькі спортивні школи.

Відповідно до нормативної бази функціонування дитячо-юнацьких спортивних шкіл та звертаючи увагу на групи початкової підготовки, зазначається, що навчально-тренувальний процес на початковому етапі підготовки здійснюється для виявлення здібностей вихованців з урахуванням

специфіки обраного виду спорту, забезпечення мотивації щодо продовження занять, опанування основ техніки і тактики обраного виду спорту, всебічної загальної та фізичної підготовки, формування морально-етичної і волевої поведінки [59].

Таким чином, основна і першочергова мета навчально-тренувального процесу в групі початкової підготовки визначена як виявлення здібностей спортсмена в обраному виді спорту, і далі – всебічний розвиток цих здібностей, при цьому тренери-викладачі та інші фахівці спортивної школи мають формувати у них вміння і навички з різних напрямів навчально-тренувальної та спортивної роботи диференційовано з урахуванням індивідуальних можливостей, інтересів, здібностей вихованців [59].

Також відповідно до пунктів 15 та 21 «Положення про дитячо-юнацьку спортивну школу», навчально-тренувальна та спортивна робота спортивної школи проводиться за навчальними програмами з видів спорту, що затверджуються Міністерством молоді та спорту України, а мінімальний вік дитини, якого зараховують до спортивної школи, залежить від специфіки виду спорту та визначається у відповідності до вимог та програм для ДЮСШ, СДЮШОР та інших суб'єктів дитячо-юнацького спорту [61].

Для інтелектуальних видів спорту, які мають затверджені навчальні програми для дитячо-юнацьких спортивних шкіл (шахи, шашки, го), мінімальний вік зарахування вихованців складає 6 років, але він може бути зменшений в окремих випадках за рішенням тренерської ради – можуть зараховуватися діти на 1-2 роки молодші, які мають певні здібності, за наявності медичної довідки про стан здоров'я з визначенням рекомендацій щодо занять будь-яким видом спорту [45, 46, 47, 48].

Таким чином, відповідно до нормативних документів, зарахування дитини в дитячо-юнацьку спортивну школу за напрямом інтелектуальних видів спорту в окремих випадках може відбуватися з 4 років. Але важливим фактором для зарахування є те, що вихованці дитячо-юнацьких спортивних шкіл мають право на добровільний вибір виду спорту, бажають займатися

фізичною культурою і спортом, виконали нормативи з загально-фізичної та/або фізичної підготовки, встановлені навчальними програмами з видів спорту, та не мають медичних протипоказань [61, 63]

У зв'язку з цим виникає питання рівня вимог до вступу в спортивні школи, які затверджено в навчальних програмах з інтелектуальних видів спорту, та зважаючи на добровільність вибору – необхідне попереднє ознайомлення дітей з видами спорту для можливості усвідомленого вибору.

Серед визнаних в Україні інтелектуальних видів спорту навчальні програми для ДЮСШ затверджені з шахів (2008 р.), шашок (2009 р.) та го (2014 р.) [45, 46, 47, 48].

Діючі навчальні програми з шахів та шашок не містять початкових критеріїв та рекомендацій до відбору спортсменів у групи початкової підготовки, але знаходимо їх у попередніх редакціях [46, 47].

Навчальна програма для дитячо-юнацьких спортивних шкіл та спеціалізованих дитячо-юнацьких спортивних шкіл олімпійського резерву з шашок (автор – Я. Шаус, СРСР, 1988 р.) при вступі до груп початкової підготовки відмічає необхідність знання правил гри, тобто попереднього ознайомлення з видом спорту, але без розрядних вимог [46].

Навчальна програма для дитячо-юнацьких спортивних шкіл, спеціалізованих дитячо-юнацьких спортивних шкіл олімпійського резерву, шкіл вищої спортивної майстерності з шашок (автор – В. Вайсер, Київ, 1996 р.) рекомендує здійснювати попередній відбір шляхом пошуку обдарованих дітей під час проведення різноманітних змагань, сеансів одночасної гри та інших масових заходів, у яких беруть участь діти, котрі не займаються в ДЮСШ [46].

Про необхідність відбору та деякі його принципи йдеться в програмі підготовки юних шашкістів міського палацу творчості, який становлять серйозну конкуренцію в шашковому спорті. Укладачі визначають необхідність поетапного відбору здібних дітей та підлітків під час проведення різноманітних змагань, сеансів одночасної гри. На першому етапі тривалістю

до 3 міс. вони пропонують знайомство з дітьми, спостереження за ними для подальшої тренувальної роботи. На другому етапі тривалістю до 6 міс. звертають увагу на здатність до навчання юних шашкістів, визначають дітей, що мають здібності до занять шашками. На третьому етапі тривалістю до одного року, здійснюють поглиблене всебічне спостереження за кожним учнем та спрямовують увагу на розвиток спеціальних якостей – шашкової пам'яті, швидкості сприйняття нового матеріалу, тактичного бачення дошки [80].

Науковці називають мотивацію більш важливим фактором, ніж вроджені здібності, не тільки в шахах, а й в будь-яких сферах діяльності, де майстерність визначається конкурентоспроможністю [30, 74, 164, 208, 251]. Також вони відмічають важливу роль підтримки батьків та родини, вихователя [52, 136, 139, 236, 248].

Для визначення якостей та критеріїв відбору розглянемо, як класифікують місце інтелектуальних видів спорту серед інших видів.

За класифікацією Л. П. Матвєєва, види спорту можна поділити на п'ять типологічних груп, які істотно відрізняються за характером діяльності спортсмена, факторами і способами досягнення спортивного результату, однак учений зазначає, що ця класифікація не є вичерпною. При цьому інтелектуальні види спорту віднесено до четвертої групи – абстрактно-ігрові види спорту, результат у яких вирішальною мірою визначається не руховою активністю спортсмена, а абстрактно-логічним обігранням суперника (наприклад, різновиди шахового і шашкового спорту) [42]. Тобто, це гіподинамічні види спорту, в яких головне навантаження припадає на інтелектуальні зусилля, тому основним видом спортивної підготовки в них є теоретична підготовка (загальна теорія виду спорту, теорія дебюту, середини гри й ендшпілю, історія виду спорту та спеціальна література); спеціальна практична підготовка (аналіз партій та позицій, контрольні роботи, реферати учнів, конкурси розв'язання композицій, комбінацій тощо, індивідуальні заняття, участь у кваліфікаційних і тренувальних змаганнях).

Психологічна підготовка набуває набагато більшого значення ніж фізична, яка є лише допоміжним компонентом [15, 29, 31, 37].

Серова Л. К. зазначає, що значне поширення має фізіологічна класифікація В. С. Фарфеля, за якою спортивні вправи поділені на прицільні, складно-координаційні, силові, швидко-силові, які, в свою чергу, поділяються на ациклічні та циклічні, і окрема група – ситуаційні вправи [69].

А. Ц. Пуні наповнив цю класифікацію психологічним змістом: в циклічних видах спорту основну роль відіграє стійкість м'язово-рухових відчуттів; у ациклічних – концентрація і стійкість уваги; у складно-координаційних – точне м'язово-рухове і просторово-часове диференціювання; ситуаційних – головними є психічні якості, в основі яких лежить система перцептивно-інтелектуальних і емоційно-вольових процесів, що протікають у постійно змінюваних умовах діяльності, які вимагають у короткі проміжки часу сприймати ситуації, що виникають, приймати і реалізовувати творчі рішення про методи та способи ведення змагальної боротьби [69].

Іншу психологічну класифікацію видів здійснив Т. Т. Джамгаров. За основу поділу видів спорту він взяв взаємодію партнерів і суперників у ході змагання, що здійснюється в двох видах: по відношенню до суперника – у формі протиборства (суперництва); по відношенню до партнерів – у формі взаємодії (співпраці). У першому випадку наявний психічний і фізичний контакт. Фізична протидія буває жорсткою (наприклад, у боксі), опосередкованою (наприклад, у спортивних іграх) або умовною, коли спортсмени змагаються одночасно і поруч, але не стикаються безпосередньо (на паралельних доріжках, на треку, на лижні) [69].

Спільна діяльність партнерів по команді буває спільно-взаємозалежною (танці, командні спортивні ігри, єдиноборства). Можуть бути спільні синергічні дії (наприклад, парний батут, веслування). Взаємне сприяння партнерів може мати спільно-послідовний характер (естафети). В

індивідуальних видах спорту (наприклад, у тенісі) в командних змаганнях дії спортсменів є спільно-індивідуальними [13, 43, 58, 71, 252].

За цими класифікаціями всі інтелектуальні види спорту належать до ситуаційних, адже ситуація на ігровому полі весь час змінюється, тому необхідні постійне реагування на зміни, їх прогнозування та побудова стратегічних і тактичних планів. Щодо суперників та партнерів – наявні протиборство в умовній формі (безконтактне) та співпраця з партнером у командних видах програм.

Ще одну психологічну класифікацію запропонував американський психолог Б. Дж. Кретті, який розподілив популярні в США види спорту за ступенем агресивності [37, 69].

Виходячи з психологічних особливостей, в даній класифікації всі види спорту розділені на три великі групи: контактні види спорту, їх психологічним змістом є безпосереднє протиборство суперників у грі або в боротьбі. мета цієї боротьби - обіграти суперника і добитися перемоги, за яку даються голи і очки; друга група - види спорту, де потрібно виграти за рахунок складності і краси рухів і набрати якомога більшу кількість балів; третя група - види спорту, де потрібно випередити суперника, показавши кращий кількісний результат, виражений в секундах, кілограмах, метрах.

Види спорту розрізняються не тільки за особливостями діяльності, а й за особливостями властивостей особистості, властивим різним спортсменам [14, 40, 53, 58, 181, 253].

Інтелектуальні види спорту фізично безконтактні, але містять при цьому майже всі ознаки спортивних ігор та єдиноборств (гравці повинні володіти дуже швидкою реакцією і спритністю, в інтелектуальному плані вони повинні добре орієнтуватися в просторі і часі, вміти приймати швидкі і правильні рішення при дефіциті часових відрізків, у них переважає рухливий і збудливий тип нервової системи), а відсутність фізичного контакту накладає більші вимоги до психологічного стану спортсмена, адже він під час змагань не має права фізично виражати емоції. Додатково це підсилюється заборонаю на

спілкування з тренером або з будь-яким окрім суддів під час гри [62, 104, 110, 111, 125, 204].

Відповідно до класифікацій, інтелектуальний спорт має свої особливості.

Окремими фахівцями визначається вплив фізичної підготовки на результативність гравців в інтелектуальних видах спорту, зокрема шашкістів, а саме витривалості, вестибулярної стійкості, координаційних здібностей [94, 107, 147, 161].

Вплив вестибулярної стійкості та координаційних здібностей на результативність в інтелектуальних видах спорту є досить спірним твердженням через відсутність відповідних досліджень та відсутність реалізації цих здібностей під час участі у змаганнях, на відміну від витривалості. Вплив витривалості на результативність в інтелектуальних видах спорту обумовлюється регламентними вимогами змагань, під час яких тривалість матчу з одним суперником може сягати 5 годин і більше, а самі змагання тривають більше тижня. Протягом часу гри більшість з цього часу спортсмен має утримувати статичну позу, не відволікаючись на зовнішні фактори та підтримуючи високу концентрацію уваги, тому об'єктивно присутній вплив витривалості та як слідство – необхідність мінімальної загальної фізичної підготовки для підтримання функціонального стану організму [21, 51, 149, 162, 217].

1.3 Вікові особливості дітей 4–6 років та їх урахування при заняттях інтелектуальними видами спорту

У сучасних умовах розвитку інформаційного суспільства, урбанізації, незадовільного екологічного стану в Україні важливого значення набуває повноцінний фізичний розвиток дітей, підвищення рівня адаптаційних можливостей їх організму [54, 70, 114, 183, 207, 248, 252]. Одним із важливих напрямків вирішення цієї проблеми є впровадження інноваційних підходів до

розвитку здібностей дошкільнят є використання інтелектуальних видів спорту, до яких відносять шашки [75, 84, 140].

Для розуміння значущості інтелектуальних видів спорту, зокрема шашок, для розвитку здібностей дитини фундаментальні дослідження вікового розвитку особистості.

Вік як конкретна, відносно обмежена у часі, ступінь психічного розвитку, характеризується сукупністю закономірних фізіологічних та психологічних змін, що є спільними для всіх людей, мають свою структуру та динаміку [72]. За визначенням Л.С. Виготського, кожен вік є якісно особливим етапом психічного розвитку, для якого характерні зміни, що у сукупності становлять своєрідність структури особистості дитини на даному етапі її розвитку [10].

У дослідженнях Л. С. Виготського [8, 9, 10, 245], Б. Г. Ананьєва [2], Г. С. Костюка [34], О.М. Леонтьєва [38] були закладені методологічні основи сучасної вікової психології – система її основних принципів: принцип детермінізму, принцип єдності психіки й діяльності, принцип розвитку психіки, системно-структурний принцип та ін.

Принцип детермінізму спрямований на встановлення причинно-наслідкових зв'язків у функціонуванні психічних явищ, унаслідок чого з'ясовуються особливості їх витоків, динаміки, прогнозуються можливі напрямки подальшого розвитку; основними аспектами принципа детермінізму у зв'язку зі специфікою вікової психології є роль навчання і виховання як детермінант психічного розвитку, врахування рівня сформованості нервової системи та рівня психічного розвитку дитини на кожному віковому етапі, вплив попередніх етапів психічного розвитку на наступний.

Принцип розвитку у діяльності дозволяє з'ясувати особливості філогенетичного та онтогенетичного становлення особистості в ігровій, навчальній та інших видах діяльності. Принцип єдності свідомості та діяльності свідчить про те що поза діяльністю неможливий розвиток свідомості як вищої форми психіки: формування свідомості виявляється в продуктах

діяльності, зумовлюється активним ставленням особистості до навколишньої дійсності.

Принцип системності аналізу природи психічних явищ розкриває комплексність у вивченні психіки як складної багатомірної, багаторівневої макросистеми; її структурний аналіз, установлення динаміки, ієрархічних зв'язків; відсутність еkleктизму, суб'єктивізму в дослідженнях, побудова довготривалих прогнозів; а принцип суб'єктності – визнання неповторності людини, урахування її індивідуальності, заперечення авторитаризму в навчанні і вихованні.

Серед спеціальних принципів Токарева Н.М. підкреслює принцип урахування вікових та індивідуальних особливостей особистості – з'ясування типових та нетипових ознак у розвитку; принцип індивідуального консультування та прогнозування вікового розвитку особистості як реалізацію диференційованого підходу з метою забезпечення формування психічного здоров'я. Вихідним є положення про цілісність особистості як системи, що діє у певних обставинах, про вивчення конкретної особистості в конкретній соціальній ситуації [72].

Психічний розвиток – це закономірні і незворотні зміни психіки у часі, що виявляються у кількісних, якісних і структурних перетвореннях [64, 65, 66]; при цьому старі структури входять в нові, змінюються і реорганізуються [86]. Процес психічного розвитку забезпечує виникнення якісно нових утворень, перехід психічної системи на новий рівень функціонування, виникнення системних психічних новоутворень послідовні зміни моментів становлення еволюції та інволюції [2]. Л.С. Виготський виділяв базові ознаки психічного розвитку:

- диференціація – розчленування єдності на чисельну множину елементів (наприклад, диференціація натурального умовного рефлекса на положення під груддю (позу годування) та комплекс пожвавлення);

- поява нових елементів у розвитку (наприклад, виникнення знакової функції свідомості);

– перебудова зв'язків між сторонами об'єкта (наприклад, змінення структури свідомості, поява значення тощо) [9].

Онтогенез психіки відбувається спірально: кожна нова психічна структура виникає на основі попередньої. Більш ранні структури не зникають з появою новоутворень, у індивіда завжди є можливість повернутися до них у складних та невизначених ситуаціях.

Крайг Г. зазначає, що «розвиток відбувається у трьох сферах: фізичній, що забезпечує зміни у розмірах і формах тіла та органів, зміни структури мозку, сенсорних можливостей, моторних навичок; когнітивний, що охоплює психічні процеси, розумові здібності, конкретну організацію мислення; психосоціальний, що визначає розвиток властивостей особистості і соціальних навичок. Розвиток людини в цих трьох сферах здійснюється одночасно і взаємоузгоджено» [36, с.17]. Зміни в одній сфері призводять до змін в інших. Показниками психічного розвитку зазвичай вважаються вдосконалення:

а) практичної діяльності людини (активності і реактивності, навичок, умінь, знань, зміни однієї діяльності іншою);

б) емоційно-потребової сфери (мотивів, почуттів, ставлення до світу і себе самого у цьому світі),

в) пізнання і пізнавальної діяльності людини (ускладнення форм відображення, зростання довірливості і здатності до вибірковості) [49].

Запорожець О.В. [28] виділяє два різновиди розвитку: функціональний, що відбувається в межах одного і того ж вікового періоду і характеризується парціальними змінами окремих психічних функцій, пов'язаних із оволодінням суб'єктом окремими знаннями і способами діяльності. Функціональний розвиток забезпечує кількісне накопичення психічних новоутворень, що створює резерв для подальших змін; стадіальний (або віковий) розвиток, що характеризується більш загальними змінами якісного плану: виникненням нового психофізіологічного рівня, формуванням нового типу відображення дійсності, кардинальною перебудовою системи ставлень до оточуючих людей,

переходом до нових видів діяльності, якісними змінами типу орієнтування у дійсності [28].

Отже, дитячий розвиток – це складний процес, що призводить до змінення особистості дитини на кожному віковому етапі [28]. Основні тенденції психічного розвитку:

- 1) рух від мимовільності, безпосередності сприймання і оцінки впливів довколишнього середовища до довільної свідомої взаємодії з ним;
- 2) становлення і стабілізація аналітико-синтетичної діяльності мозку людини, ускладнення його емоційно-вольової сфери;
- 3) поступовий перехід від наочно-дійової, наочно-образної форми відображення дійсності до узагальненого, абстрактно-логічного її осмислення;
- 4) поступова інтелектуалізація і ускладнення всіх сторін життя і діяльності особистості, що призводить до формування стійких особистісних рис;
- 5) визначення можливих напрямків адаптації суб'єкта до соціального і професійного оточення [28].

Дослідженням формування інтелектуального розвитку дітей дошкільного віку займалися такі вчені, як Л. Виготський, Д. Ельконін, О. Леонтьєв тощо [8, 9, 10, 26, 38], і на сучасному етапі розвитку суспільства набуває нового, забарвлення і вимагає подальшого вивчення [67]. Інтелект (від лат. *Intellectus* - розуміння, пізнання) в широкому сенсі розуміється як сукупність всіх пізнавальних функцій індивіда: від відчуттів і сприйняття до мислення і уяви, а в більш вузькому сенсі - як мислення [3, 66].

Р. Стернберг вперше зробив спробу визначення інтелекту на рівні опису поведінки. Він виділив три форми інтелектуальної поведінки: 1) вербальний інтелект (запас слів, ерудиція, вміння розуміти прочитане); 2) здатність вирішувати проблеми (здатність будувати плани, застосовувати знання); 3) практичний інтелект (вміння домагатися поставлених цілей).

Piaget J. при вивченні інтелектуального розвитку дитини виділяє ряд стадій: 1) сенсомоторний інтелект; 2) презентативний інтелект і конкретні операції; 3) репрезентативний інтелект і формальні операції [205, 206].

Як зазначає в своїй роботі Пангелова Н. [51, 52, 53] з посиланням на відомих науковців – В.А. Аверін, 1999; Л.В. Артемова, 1988; В.М. Бехтерев, 1999; Л.С. Виготський, 1991; Р. Фрейджер, 2006, особливу актуальність в дошкільному віці набуває активне навчання з використанням засобів гри для розвитку психічних процесів особистості, оскільки найбільш тривалий і складний етап раннього онтогенезу – період від 4 до 6-7 років.

У формуванні особистості дошкільний вік займає особливе місце. Саме в цей період діти свідомо пізнають світ шляхом емоцій та ігор. Приблизно з 5 років в головному мозку дитини створюються головні нейронні зв'язки, розвивається мислення, здібності. Особливе місце займає комунікабельність, яка відбувається за рахунок інтеграції дитини в суспільство, загального розуміння простих явищ, набуття навичок догляду за собою, знань про різні речі [139, 203, 218, 232, 240].

Інтелектуальний розвиток дошкільнят в 4–6 років має свої особливості. Це пов'язано з розвитком пам'яті; переходом від наочного дієвого до наочного образного мислення (відбувається розвиток фантазії); розвитком здатності аналізувати і знаходити зв'язок між речами, подіями (розвиток логіки); здатності зосередитися на завданні; активним розвитком мовлення, словникового запасу тощо. Паралельно спостерігаються вікові фізичні зміни у дошкільнят, які проявляються в розвитку дрібної моторики рук, гнучкості і спритності, здатності орієнтуватися в просторі, певних видів координації, сенсорних здібностей (і сенсорної пам'яті), нервової системи [223].

В цей період спостерігається розвиток пізнавальної активності шляхом питань та отримання відповідей, що забезпечує збагачення дитячого світогляду; активний розвиток пам'яті (у віці 5-6 років сприймання у дітей доволі активне (цілеспрямоване, осмислене, аналітичне), увага стає стійкою, запам'ятовування більш цілеспрямоване, свідоме; образна пам'ять є однією з

основних в цьому віці. У цьому віці стрімко розвивається смислова пам'ять. Її ефективність залежить від правильного розуміння інформації, що дається для запам'ятовування [186, 191, 219, 220].

Дитина починає створювати власні образи та керувати ними, що розвиває уяву. Мислення дітей 5-6 років — наочно-образне, з елементами словесно-логічного, вже формується й образно-схематичне. Починає розвиватися й категоріальне мислення, встановлюються зв'язки між поняттями «причина-наслідок». Діти старшого дошкільного віку можуть виконувати завдання на передбачення. Розвивається функція мислення символами, що є підґрунтям для створення різних моделей предметів — образне мислення [180, 225].

Зростає й розумова активність дітей, розвивається логічне мислення. Характерною особливістю віку 4-5 років є розкриття творчих здібностей, фантазії, логіки. В цей період розвитку важливо приділити увагу кожній сфері розвитку дитячої особистості [201, 236].

Платонов В. з посиланням на Patel, Pratt [59, 201] визначає малу ефективність залучення дітей до занять спортом в 3–4 роки та звертає увагу на ще відсутній рівень когнітивного розвитку, нейромоторного і перцептивного дозрівання, який необхідний для засвоєння необхідних навичок.

Вже з 5 років дитина починає активно сприймати і аналізувати інструкції та пояснення тренера в простій, наочній і лаконічній формі. Спостерігається ще недостатньо стійка увага і здатність її концентрації на найбільш значимих моментах, що вимагає постійного контролю. У дітей 5-7 років проявляються здібності до сприйняття й аналізу просторових, динамічних і часових характеристик рухів [59, 201].

Саме такий активний розвиток всіх когнітивних функцій є цікавим з точки зору активного навчання дітей інтелектуальним видам спорту. Інтелектуальні види спорту — це шашки, шахи, го, сьогі, рендзю, сянці, нарди, тощо. Перевага таких ігор у тому, що вони добре впливають на розвиток когнітивних здібностей дитини: покращують пам'ять, логіку, вчать

прораховувати свої дії на кілька кроків вперед. Інтелектуальні види підходять хлопчикам і дівчаткам, вони вчать дітей посидючості та правильно будувати стратегії [67, 73, 77].

Гра в шашки є простою за своєю формою, яка легко сприймається дітьми вже з 4 років. Вона дозволяє дітям встановлювати причинно-наслідкові зв'язки, мислити образно, розвивати пам'ять. Впровадження підходу та алгоритму впровадження гри в шашки для дітей з 4–6 років дозволить розвивати когнітивні здібності дитини, здійснювати гармонійний розвиток, ефективніше готувати дитину до навчання та виявляти найбільш здібних до подальших занять інтелектуальними видами спорту. Розвиток дітей дошкільного віку характеризується значними психологічними та фізіологічними змінами. Основні аспекти розвитку у цьому віці включають когнітивний розвиток, соціально-емоційний розвиток, мовленнєвий розвиток та фізичний розвиток. Деякі особливості розвитку дітей дошкільного віку включають: когнітивний, соціально-емоційний, мовленнєвий та фізичний розвиток [52, 173, 214, 237, 241].

У дітей 4–6 років активно розвиваються психічні процеси, такі як увага, пам'ять та мислення. Вони здатні до символічного мислення та починають розуміти абстрактні поняття. Діти активно досліджують світ через гру, спостереження та експериментування.

Діти дошкільного віку починають встановлювати соціальні контакти та взаємодіяти з оточуючими. Вони розвивають соціальні навички, навчаються спілкуватися, сприймати емоції та виражати свої власні почуття. Також важливим аспектом є розвиток самоконтролю та емоційної регуляції. Також діти активно розвивають мовленнєві навички. Вони набувають нових слів, розширюють свій словниковий запас та навчаються складати прості речення, починають розуміти символічні представлення мови, такі як казки та загадки. В 4–6 років діти активно розвивають свої фізичні навички. Вони здатні до більшої координації рухів, розвивають моторику та рухову активності [192, 207].

Л.С. Виготський обґрунтував положення щодо провідної ролі навчання у психічному розвитку: суто людські вищі психічні функції є продуктом історичного розвитку. Розвиток психіки не може розглядатися поза соціальним середовищем, і не може бути зрозумілим без урахування впливу навчання [17]. Таким чином, розвиток особистості визначається діяльнісно-опосередкованим типом міжособистісних взаємин, що складається у неї з референтними (значимими) групами і особами, суспільством в цілому [102].

Суперечність дошкільного віку, за визначенням Д.Б. Ельконіна [26], полягає в тому, що дитина як член суспільства прагне долучитися до суспільно-корисного функціонування, але життя її проходить в умовах опосередкованого зв'язку зі світом. Соціальна ситуація розвитку передбачає налагодження стосунків із дорослими, які виступають в узагальненому сприйманні носіями суспільних функцій в системі суспільних відносин. Дитина виходить за межі родинного світу і намагається налагодити стосунки зі світом дорослих людей. У дитини розвивається здатність до ідентифікації з іншими людьми. Відбувається засвоєння норм поведінки, різних форм спілкування. У соціальній ситуації розвитку дитини-дошкільника виокремлюються такі системи: 1) «дитина – сім'я», 2) «дитина – однолітки», 3) «дитина - вихователь» [60].

Дошкільне дитинство, за визначенням В.С. Мухіної, є періодом оволодіння соціальним простором людських стосунків через спілкування із близькими дорослими, а також через ігрові та реальні стосунки із однолітками [44]. Спілкування у дошкільному віці (як вид діяльності, що має за мету привернення уваги партнера) зумовлюється пізнавальною, діловою, особистісною мотивацією. Пізнавальні мотиви забезпечують прагнення до нових вражень, ділові опосередковують розвиток активної діяльності дитини, а особистісні – забезпечують задоволення емоційної потреби у спілкуванні із конкретним дорослим. Засоби спілкування виражають, зображують, означають зміст спілкування і можуть бути експресивно-мімічними, предметно-дієвими і мовленнєвими [39, 126].

Серед етапів розвитку спілкування дитини із дорослим визначають:

1) ситуативно-особистісне: домінує потреба у доброзичливій увазі, проявляється лише співпереживання у контексті ситуації, за межами якої мотиви ослаблюються (виявляється до другого півріччя);

2) ситуативно-ділове переважає потреба у співпраці, спілкування також виникає з приводу допомоги і співпраці; дорослий для дитини – засіб оволодіння предметним світом. Активно використовується мовлення (домінує протягом раннього періоду дитинства: до 2 – 3 років);

3) позаситуативне спілкування з'являється після трьох років. Його зміст виходить за межі окремої ситуації і пов'язаний із мовленням. Позаситуативно-пізнавальне спілкування розвивається до 4 – 5 років. Для нього характерним є хороше володіння мовленням, допитливість, потреба у повазі дорослого (виражається в емоційно-афективних реакціях на його зауваження). Позаситуативно-особистісне спілкування – найскладніша форма спілкування, важливими ознаками якої є співпадіння поглядів, узгодження думок. Для цього спілкування характерними є потреби у співпереживанні і розумінні, особистісні мотиви, мовленнєві засоби спілкування. Дитина вчиться приймати різні ролі і будувати свої стосунки з іншими людьми [49, 108]. Спілкування із дорослим протягом дошкільного дитинства зумовлює якісне перетворення діяльності дитини, створюючи зону ближнього розвитку.

М. І. Лісіна [39] зазначає етапи розвитку спілкування дитини із однолітками: 1) емоційно-практичне спілкування (2 – 4 роки) засноване на наслідуванні, спільній діяльності, яскравих емоціях. Основні засоби спілкування на цьому етапі – локомоції і експресивні рухи; в однолітках діти цього віку зазвичай бачать себе самих і не помічають їхніх індивідуальних особливостей. У два роки практично всі діти здатні до співпраці;

2) ситуативно-ділове спілкування простежується у віці 4 – 6 років на фоні розквіту рольової гри: одноліток починає привертати увагу. Основний зміст спілкування – ділова співпраця; починає проявлятися конкурентний початок і змагальність;

3) позаситуативно-ділове спілкування з'являється наприкінці дошкільного віку. На цьому етапі стає можливим «чисте» спілкування, коли діти можуть розмовляти без дій. Починають виявлятися співпереживання, готовність до безкорисливої допомоги; ця форма спілкування означає початок появи дружби [39, 49].

Неможливість приєднання дитини до дорослого життя зумовлює виникнення нової провідної діяльності – сюжетно-рольової гри. Сюжетно-рольова гра – самостійна діяльності дитини, що моделює життя дорослих. У процесі сюжетно-рольової гри діти беруть на себе ролі дорослих і в узагальненій формі, в ігрових умовах відтворюють діяльність дорослих і стосунки між ними. Гра забезпечує засвоєння та відтворення суспільного досвіду, унаслідок чого формується довільна поведінка, відбувається процес соціалізації особистості.

За визначенням Д.Б. Ельконіна [26], гра належить до символіко-моделюючого типу діяльності, в якому операційно-технічна сторона мінімальна, скорочені операції, предмети умовні. Проте гра надає максимальні можливості орієнтації у зовнішньому світі. У дитячій грі відбувається перенесення значень із одного предмету на інший (уявна ситуація), тому діти нерідко віддають перевагу неоформленим предметам, за якими не закріплено ніякої дії [50].

Розрізняють такі види ігор:

- образно-рольові ігри, в яких дитина уявляє себе будь-чим (наприклад, літаком, автомобілем, лялькою тощо);
- сюжетно-рольові ігри, в яких діти відтворюють соціальні ролі дорослих і стосунки між ними;
- ігри за правилами, в яких ролі відходять на другий план і головним є чітке дотримання правил гри.

У грі формуються інші види діяльності, зокрема конструювання, малювання, ліплення, що сприяють розвитку координації рухів, дрібної

моторики рук, сенсорної сфери. Відтворення особливостей життєвого простору дорослих у грі є умовою формування особистісних якостей дитини.

У грі розвивається мотиваційно-потребова сфера дитини. Виникають нові мотиви діяльності і пов'язані із ними цілі. Відбуваються якісні зміни у психіці дитини [72, 118, 121].

Саме у цьому віці активно розвиваються механізми розвитку особистості [15, 70, 190, 197, 218]. Використання різних видів спорту, зокрема шашок, у віці 4-6 років може сприяти швидшому та якісному розвитку когнітивних здібностей дітей. [16, 71, 19, 80, 181].

Враховуючи важливість вікового психологічного та фізичного розвитку дітей дошкільного віку, розробка та впровадження програми навчання гри в шашки сприятиме розвитку когнітивних здібностей, фізичного розвитку, емоційного стану дитини.

1.4 Розвиток здібностей особистості в процесі занять інтелектуальними видами спорту

Одну з перших масштабних спроб вивчити якості, що притаманні інтелектуальним видам спорту, було здійснено в 1925 р. під час проведення Міжнародного шахового турніру. Психотехнічна лабораторія державного центрального інституту фізичної культури провела низку досліджень з учасниками турніру у співпраці з іноземними науковцями. Дослідники дійшли до висновків, що для успішних занять шахами необхідні: запас фізичних сил та хороший загально-фізичний стан організму, відсутність підвищеної емоційності, здатність до навчання, здатність рівномірно розподіляти увагу, здатність розробляти плани та розраховувати їх наслідки подумки, здатність оперувати загальними поняттями, вбачати властивості предметів та відносини між предметами, діяти в умовах варіативності ситуації, здатність встановлювати зв'язки між предметами та діями та втримувати в пам'яті комбінації, стійку нервову систему, достатню мотивацію та психологічну підготовку [23, 83, 97, 105, 117].

Під час досліджень у кваліфікованих шахістів не було виявлено суттєвого збільшення об'єму загальної пам'яті, проте суттєво відрізнялась від гравців нижчого рівня спеціалізована професійна пам'ять, синтетичність мислення – здатність встановлювати логічні зв'язки та узагальнювати, підвищеним був рівень уваги, складності інтелектуальних процесів, здатність оперувати з числами та запам'ятовування чисел, контролювання власних емоцій. Разом з цим, автори дослідження дійшли до висновку, що для успішних занять шахами наявність вузької спеціальної обдарованості не є значущим критерієм. Передумовами для успішних занять шахами є більша вираженість таких процесів як синтетичність мислення, широкий розподіл уваги, логічний склад розуму. На цій основі в процесі тренування гравець напрацьовує спосіб організації матеріалу, який має набагато більше значення ніж чиста функція пам'яті, уваги та уяви. Все зазначене свідчить про позитивний вплив шахів [24, 25, 152, 212, 213, 222].

Серветник В. Г. наголошує, що більшість авторів погоджується з тим, що творча особистість – це індивід, який володіє високим рівнем знань, має потяг до нового, оригінального [68]. Для творчої особистості творча діяльність є життєвою потребою, а творчий стиль поведінки найбільш характерний. Головним показником творчої особистості, її найголовнішою ознакою вважають наявність творчих здібностей, які розглядаються як індивідуальні психологічні здібності людини, що відповідають вимогам творчої діяльності і є умовою успішного komponування. Творчі здібності пов'язані із створенням нового, оригінального продукту [73].

Доведено, що становлення творчої особистості, розвиток її творчих здібностей у дітей залежить від гармонійного поєднання природних задатків, вагомих для конкретної дитини мотивів діяльності та сприятливого розвивального середовища. Важливим чинником успіху є також виховання морально-вольових якостей, розвиток емоційної сфери та набуття гуртківцями певних знань, умінь і навичок, які необхідні для проявлення творчого потенціалу [100].

Дослідження з шахів de Groot [122, 123], Chase та Simon [114] візуального сприйняття підтверджують висновки Дьякова щодо функцій пам'яті в процесі сприйняття: об'єм загальної пам'яті залишається без суттєвих змін, але de Groot [122, 123], як і Дьяков [23, 24, 25], відмічає істотне збільшення спеціалізованої професійної пам'яті. Chase та Simon [114] ґрунтуючись на попередніх дослідженнях припустили у своєму дослідженні та отримали підтвердження, що збільшення спеціалізованої пам'яті у сильних гравців в умовах загальної пам'яті, яка не відрізняється від загальної пам'яті слабкіших гравців, пов'язано зі здатністю зв'язувати елементи візуального ряду логічними зв'язками. За допомогою логічних зв'язків, обумовлених рівнем гри в шахи, гравці високого рівня кодують у фрагмент пам'яті частину шахової позиції, яка містить більше фігур, ніж в аналогічному фрагменті гравців більш низького рівня, але кількість фрагментів у гравців високого та низького рівня не відрізняється [114]. Результати дослідження свідчать також про набуту з досвідом здатність краще встановлювати логічні зв'язки.

Користь від систематичної гри в шахи доведена експериментально. В Нідерландах, Італії, Іспанії шахи введені в шкільну програму. В багатьох країнах Далекого сходу обов'язковим предметом є - Го. У Швеції, Норвегії та США в коледжах вивчають спортивний бридж [100].

В іграх, зокрема інтелектуальних іграх, тренується кмітливість, швидкість реагування, пам'ять, уміння узагальнювати, вони пропонують нову пізнавальну інформацію, яка невимушено засвоюється дітьми. В таких іграх учасники мають можливість перевірити свої знання, навички логічного мислення та суджень [96, 115, 171, 137].

Серветник В.Г. визначає, що шашки цілком відповідають психологічним особливостям дитячого віку. Дітям важливо, аби гра була динамічною, без глибоких роздумів партнера над кожним ходом. Їм подобається, що всі фішки між собою рівні. Фішок досить багато, тому втрати не так напружують, як у шахах. Партії можна розігравати швидко і по кілька разів. Діти сприймають реальність сегментарно, що саме властиво шашкам. Кожний сегмент повинен

мати своє завершення (гру легко закінчити), яке у дитини супроводжується розрядкою. Якщо шахи — модель змагання двох ієрархій, що може тривати досить довго і «зависнути», то шашки — модель буття в його варіативності і безкрайності (завершення одного сегмента передбачає початок іншого). А простота правил не тільки не виключає складності стратегій (буттєвих утворень), — вона є їхньою умовою [68]. Тому шашки визначають як потенціал, який освіта мусить використовувати для загального психічного розвитку дітей.

Важливим в процесі вивчення є можливість переносу або впливу високого рівня розвитку спеціалізованих якостей на інші сфери діяльності, наприклад на навчання в школі дітей, які займаються інтелектуальними видами спорту.

Настільні ігри (шахи, шашки, го, манкала) входять в систему освіти деяких країн як додаткові або обов'язкові предмети. Як стверджують Ericsson і Charness, передача навичок стає менш ймовірною з підвищенням рівня майстерності в цій сфері діяльності, тому що набуті навички стають все більш специфічними [143].

У дослідженнях впливу тренувань з шахів на успішність навчання в школі Christiaen та Verhofstadt-Denève [117], Liptrap [191], автори отримали свідчення позитивного впливу шахів на навчання в школі, були також і свідчення відсутності впливу, однак варто зазначити що всі експерименти мали методологічні недоліки [117, 191].

При навчання грі у шашки та шахи формуються логіко-математичні здібності у дітей. Діти легко і швидко навчаються розмірковувати, аналізувати, думати подумки тим самим оволодівають логічним мисленням. Граючи у шашки та шахи діти прагнуть знайти свій шлях розв'язання завдань, самостійно використовують засвоєні знання, включають у роботу усі форми розумової діяльності, підвищують розумову активність.

Зв'язок рівня інтелекту та візуально-просторових здібностей у дітей вивчали у дослідженнях Horgan та Morgan, та серед дорослих - Дьяков та ін.

[24, 155, 172]. Отримані результати свідчать про те, що у дітей простежується явний зв'язок між заняттями шахами та рівнем інтелекту, однак у дорослих такого зв'язку не виявлено [154, 155, 156]. З цього можна зробити припущення, що відсутність зв'язку між рівнем інтелекту і шаховими навичками у дорослих пов'язана з більш високим рівнем їх шахової майстерності, отже більш специфічними навичками, які, зважаючи на висновки Ericsson і Charness, не дають переносу навичок на іншу діяльність [142, 143, 144, 145].

Здійснення інтелектуального розвитку особистості можливе за умови використання завдань із логічним навантаженням. Завдання з логічним навантаженням допомагають дітям оволодіти такими прийомами, як аналіз і синтез, порівняння, узагальнення, аналогія; розвивають пізнавальні процеси (пам'ять, увагу, уяву, мислення); сприяють мовленнєвому розвитку.

Розвиток логічного мислення впливає на естетичне виховання дітей: сприйняття краси і витонченості суджень; чітке, вичерпне, лаконічне висловлювання думок; впевненість у судженнях; формування вмінь абстрагуватись від конкретного змісту і зосереджуватися на структурі своєї думки, розвиток інтуїції. Більшість логічних задач розв'язується за допомогою нестандартних оригінальних методів, а здібність долати внутрішні бар'єри мислення і знаходити нові способи розв'язання – одна із найважливіших особливостей творчого мислення [100].

Ретроспективний аналіз зарубіжних даних свідчить про проведення низки експериментальних досліджень, проте їх результати є досить неоднозначні. Дослідження вказують на суттєве збільшення об'єму спеціалізованої професійної пам'яті при відсутності відмінностей в об'ємі загальної пам'яті, встановлено підвищення здатності до узагальнення та встановлення логічних зв'язків у спортсменів високого рівня. Більшість досліджень щодо впливу занять інтелектуальними видами спорту на успішність навчання дітей в школі та на рівень інтелекту дітей та дорослих вказує на зв'язок у дітей і відсутність його у дорослих, що може бути внаслідок більшої специфічності навичок у дорослих.

Отже включення інтелектуальних видів спорту в різні види діяльності дошкільнят та початкової школи ймовірно призведе до покращення засвоєння знань, розвинення уваги, пам'яті та інших психічних процесів.

Висновки до розділу 1

Ретроспективний аналіз літературних даних свідчить, про проведення низки експериментальних досліджень, проте їх результати є досить неоднозначними. Дослідження вказують на суттєве збільшення об'єму спеціалізованої професійної пам'яті при відсутності відмінностей в об'ємі загальної пам'яті, встановлено підвищення здатності до узагальнення та встановлення логічних зв'язків у спортсменів високого рівня.

Більшість досліджень щодо впливу занять інтелектуальними видами спорту на успішність навчання дітей в школі та на рівень інтелекту дітей та дорослих вказує на зв'язок у дітей і відсутність його у дорослих, що може бути внаслідок більшої специфічності навичок у дорослих. В сучасному світі спостерігається тенденція до видового розширення інтелектуального спорту, який розглядають як інструмент розвитку дитини. Проте проблемним питанням залишається залучення дітей до занять інтелектуальними видами спорту для розвитку їхньої особистості і найбільш здібних з них до подальших занять на всіх рівнях спортивного удосконалення.

Підґрунтям подальших досліджень визначено фундаментальні дослідження провідних учених вікового розвитку психічних процесів особистості, взаємодії дитини з оточуючим середовищем, батьками та однолітками.

У нормативно-правових документах для інтелектуальних видів спорту (шахи, шашки, го) мінімальний вік зарахування учнів становить 6 років, і може бути зменшений в окремих випадках на 1–2 роки. Підкреслено тенденцію омолодження початку занять спортом і підтверджено вплив занять інтелектуальними видами спорту на ефективний розвиток дитини.

Визначено необхідність поетапного відбору здібних дітей та підлітків під час проведення різноманітних змагань, сеансів одночасної гри. Тести, які спрямовані на виявлення здібних дітей, спрямовані на оцінку рівня інтелектуального розвитку, кмітливості та здатності до логічного мислення. Серед фізичних якостей провідне місце займає витривалість, яка впливає на результативність в інтелектуальних видах спорту, що обумовлено регламентом змагань.

Гра в шашки є простою за своєю формою, яка легко сприймається дітьми вже з 4 років. Вона дозволяє дітям встановлювати причинно-наслідкові зв'язки, мислити образно, розвивати пам'ять. Розробка програми та алгоритму навчання гри в шашки для дітей з 4–6 років дозволить розвивати когнітивні здібності дитини, здійснювати гармонійний розвиток, ефективніше готувати дитину до навчання та виявляти найбільш здібних до подальших занять інтелектуальними видами спорту.

Результати досліджень здобувача, подані в даному розділі, опубліковані в [73, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 224].

РОЗДІЛ 2

МЕТОДИ І ОРГАНІЗАЦІЯ ДОСЛІДЖЕНЬ

2.1 Методи досліджень

Для вирішення поставлених завдань і отримання об'єктивних даних у роботі використовувалися такі методи досліджень:

1. Аналіз науково-методичної та спеціальної літератури, нормативних документів та даних мережі Інтернет.
2. Аналіз навчальних програм з інтелектуальних видів спорту.
3. Опитування.
4. Педагогічне спостереження, педагогічний експеримент та тестування.
5. Метод експертних оцінок.
6. Методи математичної статистики.

2.1.1 Аналіз науково-методичної та спеціальної літератури, нормативних документів та даних мережі Інтернет

Аналіз науково-методичної та спеціальної літератури, нормативних документів та даних мережі Інтернет здійснювався з метою вивчення проблеми підготовки в інтелектуальних видах спорту, формування здібностей до занять інтелектуальними видами спорту, зокрема до занять шашками, практики залучення дітей дошкільного віку та специфіки проведення цих занять.

Для проведення аналізу використовувалися наукова література (статті, монографії, тези), нормативні документи з офіційних джерел та інші дані, розташовані в мережі Інтернет, в тому числі електронні версії періодичних видань, матеріали конференцій, дисертації та автореферати дисертацій.

Аналіз інформації та її узагальнення здійснювалось з урахуванням особливостей тренувальної та змагальної діяльності в інтелектуальних видах спорту, та, водночас, спільних з іншими видами спорту аспектів підготовки та

відбору спортсменів у групи початкової підготовки дитячо-юнацьких спортивних шкіл. Вивчення та аналіз нормативних документів здійснювався для визначення віку занять інтелектуальними видами спорту та проведення заходів з набору, відбору та підготовки початківців. Особлива увага приділялась психологічним та психофізіологічним можливостям дітей дошкільного віку, які є значущими для інтелектуальних видів спорту та обумовлюють можливість та вибір форми проведення таких тренувань.

Всього було проаналізовано 230 літературних джерел, з яких 166 іноземними мовами.

2.1.2 Аналіз навчальних програм з інтелектуальних видів спорту

Аналіз навчальних програм з інтелектуальних видів спорту включав аналіз діючих навчальних програм для дитячо-юнацьких спортивних шкіл з шахів, шашок та го, що є найбільш розвиненими інтелектуальними видами спорту в Україні. Тенденція до зниження віку мінімальних вікових категорій змагань спостерігається в усіх трьох видах, категорії до 8 років в шахах та шашках, перспектива введення категорії до 9 років в го – все це обумовлювало необхідність вивчення діючих навчальних програм та перегляду існуючих підходів до процесу підготовки [45, 46, 47, 48].

Даний метод дозволив виявити, що діючі навчальні програми допускають зменшення віку спортсмена для початку тренувань від затвердженого в нормативній базі віку від 6 років до віку від 5 років, а в окремих випадках – від 4 років, але разом з тим навчальні програми не дають окремих рекомендацій щодо специфіки тренувань спортсменів такого віку та не описують критерії відбору та формування груп до занять інтелектуальними видами спорту у віці менше 6 років.

Окремі дані щодо загальних критеріїв відбору та формування учбово-тренувальних груп було виявлено при ретроспективному аналізі навчальних програм з шашок [46].

2.1.3 Опитування

Опитування у формі анкетування тренерів проводилось з метою вивчення питання можливості залучення дітей дошкільного віку до занять з шашок та факторів, що впливають на успішність занять, позиції тренерів щодо доцільного обсягу тренувальних навантажень (кількості занять на тиждень та тривалості занять) для спортсменів-початківців дошкільного віку; визначення якостей, які мають провідне значення в процесі підготовки та змагальної діяльності шашкіста, значущих якостей та здібностей шашкіста-початківця для формування спортивної майстерності та високого рівня гри у дорослому віці (Додаток Ж).

В опитуванні брали участь тренери з шашок (28 осіб). Вік респондентів склав $43,4 \pm 2,28$ роки, стаж роботи – $26,35 \pm 2,48$.

Даний метод використовувався і для вивчення мотивації батьків спортсменів-початківців, завдань та цілей, які батьки вважають за можливе реалізувати за допомогою тренувань з шашок, а також готовність батьків залучатись до навчального процесу та підтримувати дітей. В опитуванні взяло участь 38 батьків дітей, примірник анкети міститься у Додатку И.

Анкети розроблялись таким чином, щоб інформація в них була зрозуміла та доступна респонденту та надавала необхідні дані для подальшого опрацювання. Анкетування проводилось у письмовому вигляді, на паперових та електронних носіях.

2.1.4 Педагогічне спостереження, педагогічний експеримент та тестування

Метод педагогічного спостереження використовувався для огляду особливостей проведення занять з шашок для дітей дошкільного віку, їхньої реакції на гру, емоційної складової, розподілу навантажень та складу програми занять. Проведені спостереження за дошкільнятами в процесі навчання дозволили розробити та в подальшому скорегувати програму підготовки дітей дошкільного віку з шашок, яка може бути реалізована на базі дошкільних

навчальних закладів, передувати вступу дітей до дитячо-юнацьких спортивних шкіл, та водночас реалізовувати завдання їх початкової підготовки та відбору до занять в дитячо-юнацьких спортивних школах.

Педагогічне спостереження проводилось протягом 2019-2022 років за дітьми 4–6 років, що займаються у гуртках з шашок в дошкільних навчальних закладах міста Біла Церква, з метою дослідження динаміки розвитку когнітивних якостей в процесі навчання гри в шашки.

Педагогічний констатуючий порівняльний експеримент здійснювався з метою впровадження експериментальної програми навчання гри в шашки дітей 4-6 років для розвитку когнітивних здібностей дітей, доведення впливу гри в шашки на розвиток психічних процесів дітей, розвитку творчого потенціалу.

Педагогічний експеримент тривав з березня 2021 року по березень 2022 року. Була запропонована програма підготовки дітей дошкільного віку на базі гурткової роботи в дошкільних навчальних закладах.

До експерименту було залучено 36 дітей: 17 з них склали основну (ОГ), решта – контрольну групу (КГ), з ДЗО № 18 та ДЗО № 28.

В ході експерименту здійснювалось тестування якостей, що демонстрували діти, в декілька етапів: в березні 2021 року на початку проведення педагогічного експерименту, вік дітей становив від 4 до 5 років (середня група дошкільного навчального закладу), в вересні 2021 року – через півроку після початку експерименту, вік дітей від 5 до 6 років (старша група дошкільного навчального закладу) та на завершенні експерименту через рік, в березні 2022 року, вік дітей від 5 до 6 років (старша група дошкільного навчального закладу). Розподіл експерименту на етапи ґрунтувався на врахуванні переходу дітей в різні групи за віком в дошкільному закладі та тривалості запропонованої програми навчання.

Педагогічне тестування здійснювалося за допомогою стандартних психологічних тестів, розрахованих на використання для дітей віком 4–6 років з поступовим ускладненням тестового матеріалу.

За результатами кожного тесту визначався рівень: високий, достатній, середній, низький. Відповідність певному рівню інтерпретує психолог, який проводить тест. Тестування включало тести на визначення рівня розвитку психічних процесів (уваги, пам'яті, мислення), творчих здібностей.

При тестуванні здібностей дітей застосовували тести, розроблені для дітей [1, 4, 19, 32, 33, 70, 85].

Стійкість уваги оцінювалася за тестами:

«Знайди відмінності» - спрямований на визначення розвитку уваги. Дитині пропонується однакові картинки з 5 відмінностями. Дитина розглядає їх протягом 1-2 хвилин, а потім розповідає про визначені нею відмінності [85].

«Знайди і викресли» – дитині демонструють малюнок, де у вільному порядку зображені прості фігури. Дитину перед початком дослідження інструктують. Дитина працює 2,5 хв, протягом яких п'ять разів поспіль (через кожні 30 с) їй говорять слова «стоп» і «розпочинай». Дитині пропонується завдання шукати і в любий спосіб закреслювати які-небудь два різні предмети, наприклад зірочку перекреслювати вертикальною лінією, а будиночок – горизонтальною. Дослідник сам відмічає на малюнку дитини ті місця, де даються відповідні команди [19].

Тест на зорову пам'ять – 10 картинок «Чого не вистачає» – оцінюють короткочасну зорову пам'ять дитини та її здібність до впізнання. Дитині пропонують набір з 10 картинок (іграшок). Дитині показують картинки 5-6 с, вона повинна їх запам'ятати і повторити у довільному порядку. Потім показати наступні картинки, зафіксувати результат. В подальшому демонструють картинки, які дитина не запам'ятала з подальшою фіксацією результатів [85].

Тест «Лаконічне запам'ятовування 10 слів. Слухова пам'ять» – оцінюється рівень розвитку короткочасної слухової пам'яті. Дитині читають 10 слів, вона повторює все, що запам'ятала. Фіксується результат. Диктують далі слова, які вона не назвала. Повтор 5 разів з фіксацією результату [70].

Тести на мислення (логіку).

Тест на оцінку розумових операцій аналізу та узагальнення «Що тут зайве?» призначена для дітей від 3 до 6 років на дослідження розумових операцій аналізу та узагальнення. Дітям пропонують серію картинок із зображенням різних предметів. Дитина дивиться на картинки і визначає, який це предмет і чому. Час виконання завдання 3 хвилини [4, 32].

Тест «Логічна послідовність дій» спрямований на визначення здібності дитини до відтворення окремих подій чи фрагментів дійсності, надання їм логічної цілісності, а також спроможності всебічно розуміти ситуації й передбачати події.

Дітям після розповіді пропонується розкласти малюнки правильно. Картки й завдання розкладають перед дитиною відповідно до номерів, надрукованих поряд із картками. Для практичного завдання їх доцільно записати на звороті кожної з карток. Поряд із номерами надруковано й букви-коди, що визначають правильну послідовність розміщення малюнків.

На кожне завдання відводиться певний час. Якщо дитина справляється з роботою швидше, їй зараховують додаткові бали. Відлік часу починається з того моменту, коли остання картка ляже перед дитиною. Якщо картки розкладені неправильно, а час ще не минув, можна запропонувати дитині перевірити, чи правильно вона їх розклала. При оцінюванні дітей до 6,5 років час не враховується [4, 33].

Тест «Чого не вистачає на малюнках» [19] спрямований на визначення рівня розвитку сприйняття.

Дитині пропонується серія карток, представлених на малюнку. На кожній з них не вистачає певної істотної деталі. Дитина якомога швидше повинна визначити і назвати відсутню деталь. Дослідник за допомогою секундоміру фіксує час, витрачений дитиною на виконання всього завдання. Час роботи оцінюється в балах, які потім є основою для висновку про рівень розвитку сприймання дитини.

В експерименті у вересні 2021 р. дітям старшої групи дошкільного навчального закладу) та на завершенні експерименту через рік, в березні 2022

року було додано тести для оцінки уваги «Знайди малюнок-двійник», «Постав позначки»; пам'яті – «Подивись і відтвори», «Короткочасна смислова пам'ять за методикою Ю.З. Гільбух», «Запам'ятай малюнки»; мислення (логіки) – «Розділи на групи»; творчі здібності – тест «Кола» [1, 4, 19].

Тест «Знайди малюнок-двійник» включає завдання із альбому Гільбуха Ю.З. для розвитку спостережливості, стійкості, концентрації уваги. Дитині пропонується знайти малюнок-двійник тому, що знаходиться в лівому верхньому кутку. Всі зображення подібні між собою, що вимагає від дитини зосередженості, поміркованості, здатності утримувати кілька ознак [19].

Тест «Постав позначки» – методика вивчення концентрації і стійкості уваги (модифікація метода П'єрона-Рузера) – спрямований на визначення рівня концентрації уваги, переключення та розподілу. Дає уявлення про швидкість та якість формування простої програми діяльності, ступеня розвитку елементарних графічних навичок, зорово-моторної координації.

Перед початком виконання завдання дитині показують бланк і пояснюють, як з ним працювати: у кожній фігурі потрібно проставити той знак, який заданий у зразках, розташованих у верхній частині бланка. Знаки потрібно розставляти поспіль в кожному рядку.

Дослідник контролює час за допомогою секундоміра та подає команди «Розпочали!» та «Стоп!». Рівень концентрації уваги визначають за спеціальною таблицею [4, 19].

Тест на визначення короткочасної смислової пам'яті, методика Ю.З. Гільбуха. Тест комбінований. Виявляється у використанні одного й того самого навчального матеріалу для оцінювання двох, хоча й взаємопов'язаних, але якісно різних здібностей – короткочасної пам'яті та логічного мислення.

Комбіноване дослідження цих двох здібностей зумовлене внутрішніми психологічними взаємозв'язками. Завдання відтворити повністю і без суттєвих перекручень три фрази, які зазначив дослідник. Фіксується кількість повторів, що знадобилися дитині для виконання завдання. Цей показник слугує для оцінювання рівня короткочасної смислової пам'яті дитини: чим менше

знадобилося повторів, тим вищий рівень. При цьому використовується спеціальна таблиця [1, 4, 19].

Після того як дитина дала правильну відповідь, експериментатор переходить до перевірки її здібності робити найпростіші умовиводи. Визначаючи рівень розвитку здібності дитини робити найпростіші умовиводи, враховують загальну кількість повторів, що знадобилися їй для виконання даного тесту в цілому (починаючи із запам'ятовування).

Методика «Запам'ятай малюнки».

Діти в якості стимулів отримують картинки і надається інструкція. Необхідно запам'ятати дев'ять різних фігур і потім знайти їх на іншій картинці. Час експозиції стимульної картинки 30 с. Після цього дану картинку забирають з поля зору дитини і замість неї йому показують другу картинку. Експеримент триває доти, поки дитина не знайде всі зображення, але не довше ніж 1,5 хв.

Методика дослідження логічно-образного мислення «Розділи на групи» призначена для діагностики мислення і розрахований на дітей у віці від 4 до 5 років. Мета даної методики – оцінка образно-логічного мислення дитини. Їй показують картинку, і необхідно розділити представлені на ній фігури на якомога більше число груп та назвати їх. До кожної такої групи повинні входити фігури, що об'єднуються за однією загальною для них ознакою (мають щось спільне, однакове). Час виконання завдання 3 хв. [4, 19].

Тест «Кола» для діагностики творчих здібностей [19, 70].

Дитині пропонується аркуш з 20 намальованими кружечками діаметром не менше 2 см і дається завдання перетворити кола в які-небудь незвичайні предмети. Час виконання завдання 5 хв.

Творчі здібності оцінювалися за оригінальністю зображення, гнучкості (демонстрацією різноманітних ідей малюнків), швидкістю (продуктивністю образотворчої діяльності дитини) [19, 70].

Оригінальність зображення виявляється в нових, нестандартних ідеях малюнків предметів, що мають форму кола.

Звичайними, тобто стандартними, будуть зображення, які часто зустрічаються в дитячих малюнках (яблуко, м'ячик, сонечко, обличчя людини, мордочка зайчика, тарілка, колесо, повітряна кулька, квітка і т. д.). За такі малюнки присвоюється 0 балів. Оригінальними можна вважати зображення предметів, які не так часто малюють діти (кнопка дзвінка, торт, гудзик, їжачок, що згорнувся в клубочок, Колобок, смайлик, планета Марс, дзеркальце, хокейна шайба, вишенька тощо). Кожен оригінальний малюнок оцінюється в 1 бал. Якщо дитина об'єднає в одну композицію 2 кола і більше, то можна додати за оригінальність по 1 балу за кожне об'єднання.

Гнучкість – це здатність дитини висувати різноманітні ідеї малюнків, звертаючись до різних областей знань, використовуючи широке коло предметів і явищ. Для оцінки гнучкості підраховується кількість узагальнюючих слів-понять, які можуть включати в себе відразу кілька намальованих предметів і явищ. Наприклад, малюнки людини або тільки голови (обличчя) можна об'єднати загальним поняттям «людина». Інші слова-поняття об'єднують інші предмети, наприклад: «небесні тіла» (Місяць, Сонце, планета), «фрукти та овочі» (яблуко, вишня, томат, кавун). Кількість груп, які можуть включати кілька предметів або навіть один, підраховується і оцінюється – по 1 балу за кожну групу. При аналізі та підрахунку груп враховуються всі зображення, а не тільки оригінальні.

Швидкість – це продуктивність образотворчої діяльності дитини, тобто це здатність за обмежену кількість часу (5 хв) виконати великий обсяг роботи, намалювати багато круглих предметів. У тесті підраховується кількість кіл, які використала дитина для зображення предметів. За кожне коло-малюнок нараховується 1 бал.

Тест Вартегга [254] спрямований на дослідження багатьох факторів: самооцінки, соціальних навичок; амбіцій, активності і способів досягнення мети; внутрішньої стійкості; особливостей особистісних взаємин; ставлення до страхів. Нами був використаний для оцінки внутрішньо-особистісної сфери дитини. Аркуш А4 поділений товстими чорними лініями на 8 рівних квадратів.

У кожному квадраті міститься строго певний малюнок, який потрібно продовжити.

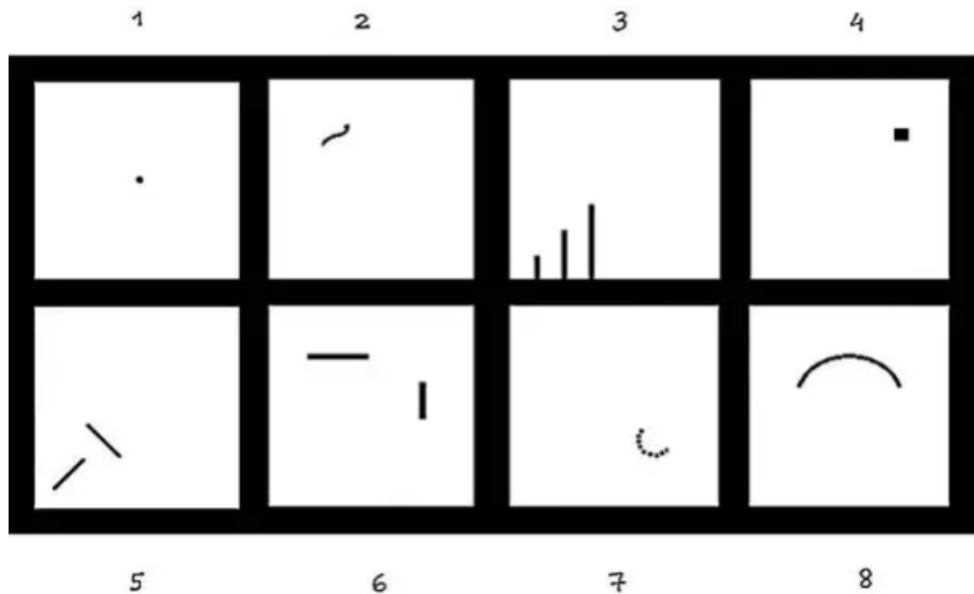

Рисунок 2.1 – Графічне зображення тесту Вартегга

Завдання в тесті - продовжити малюнок у кожному квадраті так, щоб у ньому вийшов закінчений малюнок. Квадрати заповнюються в будь-якій послідовності і використовують різні кольори. Потім малюнки підписуються.

При інтерпретації тесту Вартегга враховуються такі показники: смисловий зміст малюнку, особливості графіки (натиск, штрихування, розташування), порядок заповнення квадратів [254].

Стимульний малюнок у кожному квадраті активізує певний аспект особистості, тобто є несвідомим символом для певної частини психіки. Всі ці “рисочки і крапочки” не випадкові, а є результатом роботи багатьох великих психологів: К. Юнга і його послідовників, які вивчали колективне несвідоме.

Квадрати № 1, 2, 7 і 8 – це емоційні реакції, світ почуттів. Зазвичай тут розташовується живе: природа, люди, тварини.

Квадрати № 3, 4, 5 і 6 – це раціональні реакції, світ логіки. Зазвичай тут розташовуються неживі предмети, створені людиною.

Якщо є відхилення від цього правила – шукаємо в цьому квадраті (темі) проблему.

Квадрат № 1: символічно крапка означає початок, а в даному випадку – самого себе, тобто уявлення про себе і своє місце у світі.

Квадрат № 2: хвиляста лінія – це зародок, а простір навколо – світ людей. Таким чином, цей квадрат показує характер взаємин з оточуючими.

Квадрат № 3: три висхідні лінії символізують ріст і розвиток. В даному випадку вони відображають мотивацію, плани на майбутнє, амбітність.

Квадрат № 4: чорний квадрат – це символ небезпеки, страху, провини. Цей квадрат покаже ставлення до життєвих перешкод, небезпек, труднощів, психологічного вантажу, який несе людина.

Квадрат № 5: дві перпендикулярні лінії означають опір, перешкоду на шляху. За цим малюнком можна побачити, як людина справляється з труднощами, чи переважає стратегія досягнення успіху або уникнення невдач. Передбачається, що малюнок буде направлений вправо вгору.

Квадрат № 6: дві лінії означають протилежні начала, що йдуть у різних напрямках, але вимагають перетину. В даному випадку це відносини з близькими людьми: зближення чи віддалення від них. Передбачається, що лінії будуть з'єднані в рамку або іншу цілісність.

Квадрат № 7: крапки символізують чутливість, інтуїцію, сприйнятливості до зовнішніх і внутрішніх подразників. Цей малюнок відображає чутливість, тактовність, вразливість або, навпаки, “товстошкірість”.

Квадрат № 8: дуга – символ гармонії і захисту. У малюнку означає почуття задоволеності, захищеності, джерело сил. Закриті предмети – відхід у себе в якості захисту [254].

Особливості графіки: для оцінки натиску потрібно перевернути малюнок, зі зворотного боку видні області сильного і зовсім слабого натиску: саме ці квадрати викликають найбільшу напругу у дитини, тобто є проблемними, важкими, проте вказують на його рішучість. Занадто слабкий

натиск може вказувати на невпевненість, слабкість, пригніченість в цьому квадраті [254].

Розташування малюнка у верхній частині квадрата вказує на зайву самовпевненість, перебільшення своїх можливостей, в нижній частині – на невпевненість і применшення здібностей, збоку – залежність і пошук підтримки, в центрі – адекватну самооцінку та впевненість у собі.

Переважаючі лінії: горизонтальні – слабкість, вертикальні – рішучість, штрихування – тривожність.

Розмір малюнку: надвеликі – демонстративність, бурхлива емоційність, зовсім маленькі – пригніченість, скромність.

Ставлення до вихідних даних: «ліній і крапочок»: дитина ігнорує їх, тобто малюнок досліджуваного не пов'язаний з ними – зосереджений на собі, своєму “Я”, заглибленість в “свій світ”; дитина враховує їх у своєму малюнку, але не повністю – винахідливість; враховує всі – концентрація на конкретному, важливому, суттєвому; створює цілісні цікаві образи – творчі здібності.

Порядок заповнення квадратів: дитина зазвичай починає з тих квадратів, які їй «подобаються», «легкі», «зрозумілі», тобто з тих тем, які для неї найбільш актуальні, важливі. А квадрати, які «не подобаються», «якісь незрозумілі», «складні» залишає на потім, тобто ті теми, в яких вона відчуває труднощі [254].

2.1.5 Метод експертних оцінок

Метод експертних оцінок використовувався для вирішення завдань: визначення значущості складових розвитку дітей 4–6 років для занять інтелектуальними видами спорту, віку початку занять інтелектуальними видами спорту та для виявлення здібностей і якостей спортсменів, що обумовлюють високий професійний рівень майстерності спортсмена-шашкіста. Експертами для реалізації даного методу виступали тренери та висококваліфіковані спортсмени, гросмейстри (n=14).

Експерти визначали значущість когнітивного, фізичного, соціально-

емоційного і мовленнєвого розвитку.

Використовувався метод переваги (ранжування), коли експерти повинні були розставити критерії, що оцінюють, за рангами в порядку зростання їх значущості. Місце, зайняте кожним з виділених критеріїв, визначається кількістю набраних ним балів: чим вище сума балів, тим вища оцінка експертів (тим більш значущим є об'єкт).

Методика групової експертизи включала в себе: формулювання завдань, відбір та комплектування групи експертів, складання плану експертизи, проведення опитування експертів, аналіз та обробку отриманої інформації.

Узгодженість думок експертів перевірялась за допомогою рангового дисперсійного аналізу.

Експертам було запропоновано проранжувати критерії здібностей та якостей спортсмена, які впливають на досягнення ним високого результату, в порядку зменшення їх впливу на результат, від найбільш значущого до найменш значущого [18, 35].

Після цього розраховувався критерій Фрідмана χ^2 – непараметричний статистичний тест, який застосовується для порівняння умов виміру ранжованих об'єктів. Зазначимо, що критерій Фрідмана є узагальненням критерію Вілкоксона та непараметричним аналогом дисперсійного аналізу з повторними вимірами. Для перевірки гіпотези про узгодженість думок експертів щодо найбільш значущих якостей та здібностей спортсменів-шашкістів, обчислювався критерій Фрідмана та порівнювався з його критичним значенням на заданому рівні значущості $\alpha = 0,05$ та для ступенів вільності df , де $df = n-1$, тобто кількість об'єктів експертизи, зменшена на одиницю.

Якщо $\chi_{\text{емп}}^2 > \chi_{\text{кр}}^2(\alpha; df)$, то думка експертів визнавалася узгодженою на обраному рівні $\alpha = 0,05$.

2.1.6 Методи математичної статистики

Оцінка отриманих в результаті дослідження даних здійснювалась за допомогою методів математичної статистики з урахуванням рекомендацій, викладених в спеціальній літературі [18, 35, 109].

Статистичний аналіз здійснено за допомогою програми STATISTICA 10.0.

У ході аналізу, враховуючи, що первинні дані були отримані в порядковій шкалі, середні визначалися за допомогою медіани (Me) та меж центилів у 25 і 75 %.

Для порівняння показників до і після дослідження використовувався непараметричний Т-критерій Вілкоксона – аналог параметричного t-критерію Стьюдента для зв'язних вибірок. Зазначимо, що при застосуванні даного аналізу програма автоматично розраховує Z-статистику, яка дозволяє порівняти розподіли двох вибірок, навіть якщо ці розподіли не мають нормального розподілу.

Для встановлення відмінностей між частотою діагностування у дошкільнят визначених рівнів розвитку стійкості уваги, пам'яті, мислення, творчих здібностей та особистісної сфери використовувалися методи аналізу таблиць спряженості.

Якщо число в будь-якій з клітин у побудованій таблиці виявлялося більшим або рівним 5, застосовувався критерій Пірсона χ^2 , а у протилежному випадку – точний критерій Фішера. Слід вказати, що величина ступенів вільності df для чотирипільних таблиць спряженості рівна 1. За рівень статистичної значущості прийнято величину $\alpha=0,05$ ($p<0,05$).

2.2 Організація дослідження

Дослідження включало такі етапи:

На першому етапі (2019-2021) визначались особливості підготовки та відбору дітей в інтелектуальних видах спорту за даними спеціальної літератури та мережі Інтернет, досліджувались вікові психологічні та

фізіологічні особливості розвитку дітей дошкільного віку та доцільність занять інтелектуальними видами спорту дітей 4–6 років, критерії виявлення здібностей до занять шашками з урахуванням вікових особливостей їх розвитку. Вивчено та здійснено аналіз нормативної бази та навчальних програм, було розроблено анкети та проведено анкетування батьків (n=38) та тренерів (n=28), експертне опитування (14 експертів – фахівці з шашок: тренери та спортсмени високої кваліфікації, гросмейстери).

На другому етапі (2021-2022) було розроблено програму підготовки з шашок дітей дошкільного віку, проведено педагогічний експеримент з використанням розробленої програми та психологічне тестування під час експерименту. Експеримент здійснювався на базі дошкільних закладів освіти № 28 та № 18 міста Біла Церква (Київська область), участь в експерименті взяли 36 дітей.

На третьому етапі (2022-2023) здійснено оцінку впливу запропонованої програми навчання гри в шашки на розвиток дітей дошкільного віку, опрацьовано експериментальні дані, сформовано загальні висновки по отриманим даним та визначено шляхи впровадження результатів дослідження в роботу гуртків з шашок дошкільних навчальних закладів України, роботу Національної федерації шашок України та навчальний процес кафедри кіберспорту та інформаційних технологій Національного університету фізичного виховання і спорту України.

В експериментальних дослідженнях брали участь 36 дітей середньої і старшої групи. 17 з них склали основну (ОГ), решта – контрольну групу (КГ). Діти основної групи займалися шашками.

РОЗДІЛ 3

ОБҐРУНТУВАННЯ ДОЦІЛЬНОСТІ ЗАНЯТЬ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИМИ ВИДАМИ СПОРТУ ДІТЕЙ 4–6 РОКІВ

3.1 Характеристика розвитку здібностей дітей дошкільного віку

Розвиток дітей дошкільного віку характеризується значними психологічними та фізіологічними змінами. Результати теоретичного аналізу, представлені в 1 розділі, дозволяють представити основні аспекти розвитку дітей у віці 4-6 років, що включають когнітивний розвиток, соціально-емоційний розвиток, мовленнєвий розвиток та фізичний розвиток та здійснити аналіз відповідно до значущості інтелектуального розвитку дошкільнят (рис. 3.1).

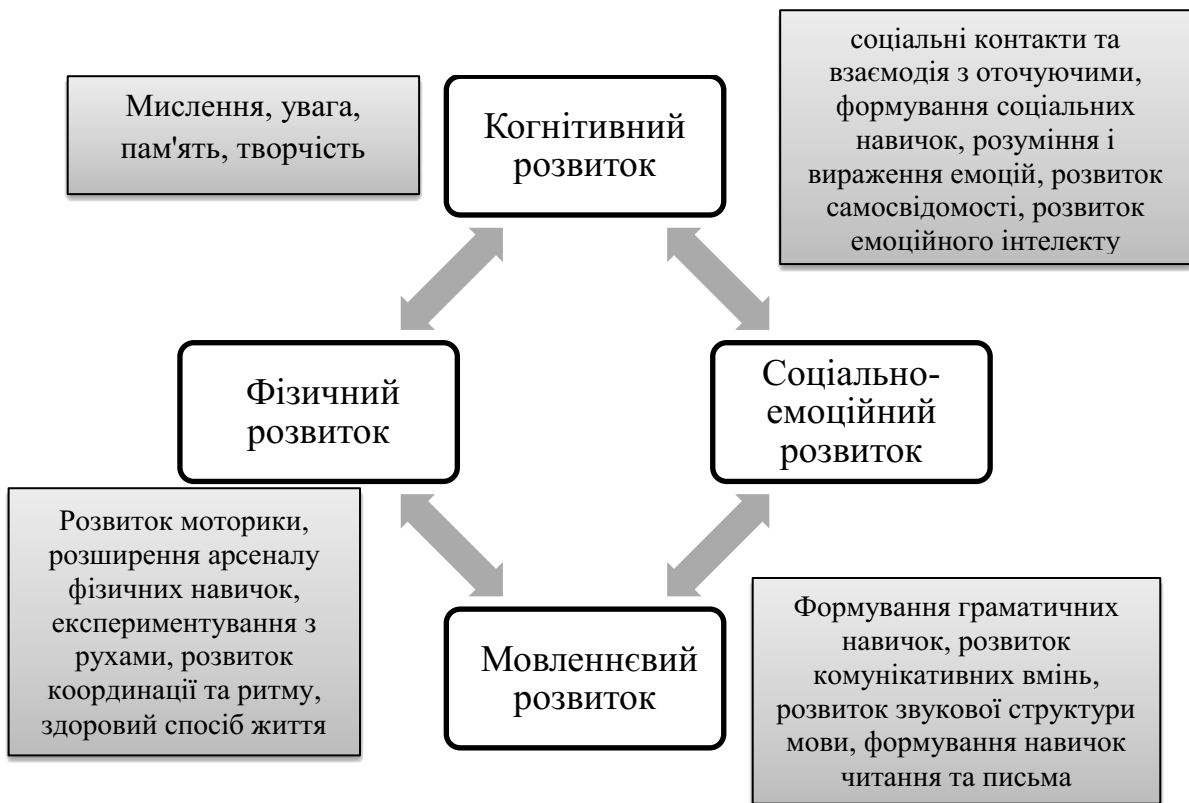

Рисунок 3.1 – Складові розвитку дитини 4–6 років

У віці 4–6 років діти починають розвивати свої когнітивні здібності, такі як мислення, увага, пам'ять. Вони здатні до символічного мислення та

починають розуміти абстрактні поняття. Діти активно досліджують світ через гру, спостереження та експериментування.

Діти дошкільного віку починають встановлювати соціальні контакти та взаємодіяти з оточуючими. Вони розвивають соціальні навички, навчаються спілкуватися, сприймати емоції та виражати свої власні почуття. Також важливим аспектом є розвиток самоконтролю та емоційної регуляції.

У віці 4–6 років діти активно розвивають мовленнєві навички. Вони набувають нових слів, розширюють свій словниковий запас та навчаються складати прості речення. Діти починають розуміти символічні представлення мови, такі як казки та загадки.

Особливе місце в цьому віці посідає фізичний розвиток. Діти активно розвивають свої фізичні навички, вони здатні до більшої координації рухів, розвивають моторику та збільшують обсяг рухової активності.

Групою експертів в кількості 14 осіб (тренери, спортсмени високої кваліфікації, гросмейстери) було визначено значущість складових розвитку дитини 4–6 років для подальших занять інтелектуальними видами спорту (табл. 3.1).

Таблиця 3.1 – Значущість складових розвитку дитини 4–6 років для подальших занять інтелектуальними видами спорту (n = 14)

№ п/п	Характеристика	Σ	Вага λ	Місце в рейтингу
1	Когнітивний розвиток	38	0,3619	1
2	Фізичний розвиток	16	0,1524	3
3	Соціально-емоційний розвиток	15	0,1429	4
4	Мовленнєвий розвиток	36	0,3429	2
		105	1	

Коефіцієнт конкордації $W = 0,66$ свідчить про наявність середнього ступеня узгодженості думок експертів (табл. 3.1). Розрахунковий χ^2 ($N = 14$, $df = 3$) = 27,92, критичний 7,81473 на рівні значущості $\alpha = 0,05$, тобто коефіцієнт конкордації Кендалла $W = 0,66$ – величина не випадкова, а тому отримані результати можуть використовуватися в подальших дослідженнях. Методом зважених сум визначено навантаження розглянутих параметрів. Матрицю опитування перетворено на матрицю перетворених рангів за формулою $s_{ij} = X_{\max} - X_{ij}$, де $X_{\max} = 4$.

Когнітивний розвиток дітей дошкільного віку охоплює багато аспектів, включаючи психічні процеси (увагу, пам'ять, мислення) та творчість. Діти дошкільного віку поступово розвивають свою увагу та здатність зосереджуватися на певних завданнях або об'єктах. Наприклад, вони можуть зосередитися довше на виконанні пазлів або розглядати деталі на малюнку.

Розвиток властивостей уваги в цьому віці допомагає дітям краще сприймати інформацію та виконувати завдання. Наприклад, концентрація уваги. Діти поступово розвивають здатність зосереджуватися на одній задачі або об'єкті протягом тривалого часу. Наприклад, вони можуть займатися пазлами, будувати споруди або слухати історії без відволікання. Розвиток концентрації уваги сприяє покращенню навчальних досягнень та успішному виконанню завдань (рис.3.2).

Розподілення уваги. Діти навчаються розподіляти свою увагу між кількома різними завданнями або об'єктами. Наприклад, вони можуть грати одночасно з кількома іграшками або переключатися між різними видами діяльності. Це розвиває їх здатність до багатозадачності та організації своїх дій.

Зосередженість (селективна увага). Діти навчаються зосереджувати увагу на конкретній інформації або подразнику, ігноруючи зайві відволікання. Наприклад, вони можуть впізнавати та називати певні кольори або форми у групі об'єктів. Це сприяє розвитку їх здатності до фокусування на важливій інформації та фільтрації непотрібних деталей (рис.3.2).

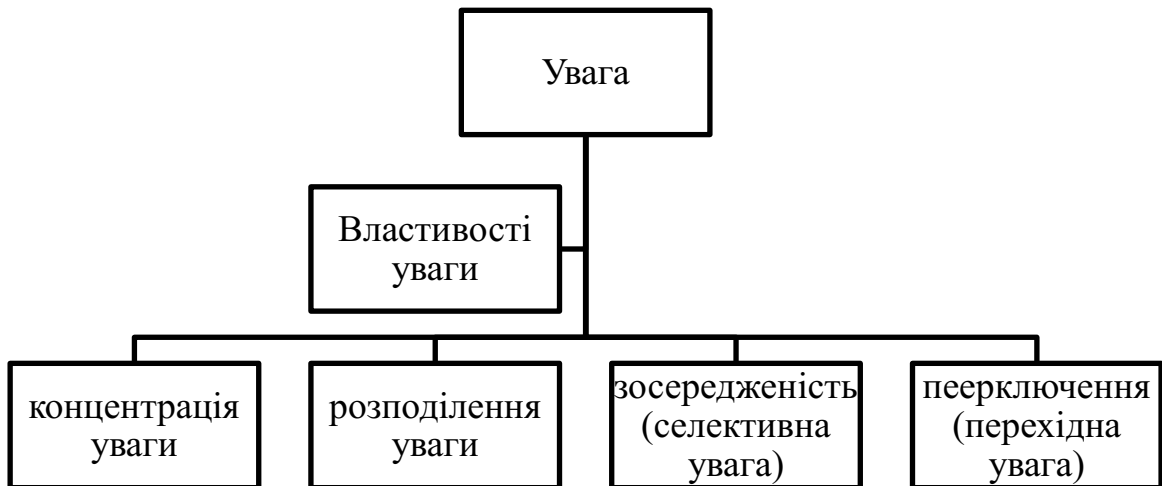

Рисунок 3.2 – Властивості уваги у дітей дошкільного віку

Переключення (перехідна увага). Діти дошкільного віку також навчаються переключати свою увагу з одного завдання на інше. Наприклад, вони можуть виконувати одне завдання, а потім швидко переключатися на інше без втрати пильності.

Розвиток перехідної уваги сприяє покращенню ефективності виконання завдань та адаптації до змін у середовищі. Наприклад, дитина може легко переключатися з одного виду діяльності на інший, такий як перехід від гри до навчання або від одного предмета до іншого. Це важливо для успішного функціонування у школі та повсякденному житті, де потрібно швидко адаптуватися до нових ситуацій та вимог. Здатність до перехідної уваги також сприяє розвитку гнучкості мислення та творчого мислення, оскільки дитина може швидко змінювати свій підхід та генерувати нові ідеї.

Пам'ять. Діти дошкільного віку поступово розвивають здатність запам'ятовувати та відтворювати інформацію. Наприклад, вони можуть запам'ятовувати прості вірші, назви кольорів або послідовність дій в іграх. Розвиток пам'яті в різний спосіб допомагає дітям засвоювати нові знання та використовувати їх у різних ситуаціях (рис. 3.3).

Рисунок 3.3 – Вправи, спрямовані на розвиток пам'яті у дітей 4–6 років

Ігри для розвитку пам'яті є відмінним способом розвивати пам'ять у дітей. Це може бути класична гра з картками, де дитина повинна знайти парні картки, або інші варіації цієї гри, які сприяють зміцненню пам'яті та концентрації.

Можна пропонувати різні завдання, які вимагають повторення і відтворення інформації. Наприклад, вона може повторювати вірші, пісні або історії, відтворювати послідовність подій або виконувати дії за пам'яттю.

Шляхом використання вправ, спрямованих на запам'ятовування та відтворення образів, кольорів, форм та інших деталей, розвивають образну пам'ять. Дитину можна просити описати об'єкти, які вона бачила або малювала, а також стимулювати її спостережливість і увагу до деталей.

Вправи на концентрацію. Можна запропонувати дитині до виконання завдання, які вимагають тривалої уваги та концентрації. Наприклад, складання пазлів, розв'язування логічних задачок або виконання послідовних дій.

Розширення розуміння. Необхідно допомогти дитині засвоювати нові поняття та інформацію, а також пов'язувати їх з вже відомими знаннями,

заохочувати її задавати питання, обговорювати та розповідати про отримані враження. Ці вправи і активності сприяють розвитку пам'яті у дітей дошкільного віку.

Мислення. У дітей дошкільного віку розвивається символічне та просторове мислення. Вони починають розуміти, що об'єкти можуть мати інші властивості та функції, ніж просто зовнішній вигляд. Наприклад, дитина може уявити, що пустий ящик може стати автомобілем або будівлею у грі. Також, діти в цьому віці розвивають просторову орієнтацію та здатність до просторового мислення.

Розвиток мислення у дітей дошкільного віку проявляється у зростанні їхньої здатності до аналізу, синтезу, узагальнення і вирішення проблем. Основні риси розвитку мислення у цьому віковому періоді включають такі, що подано на рисунку 3.4.

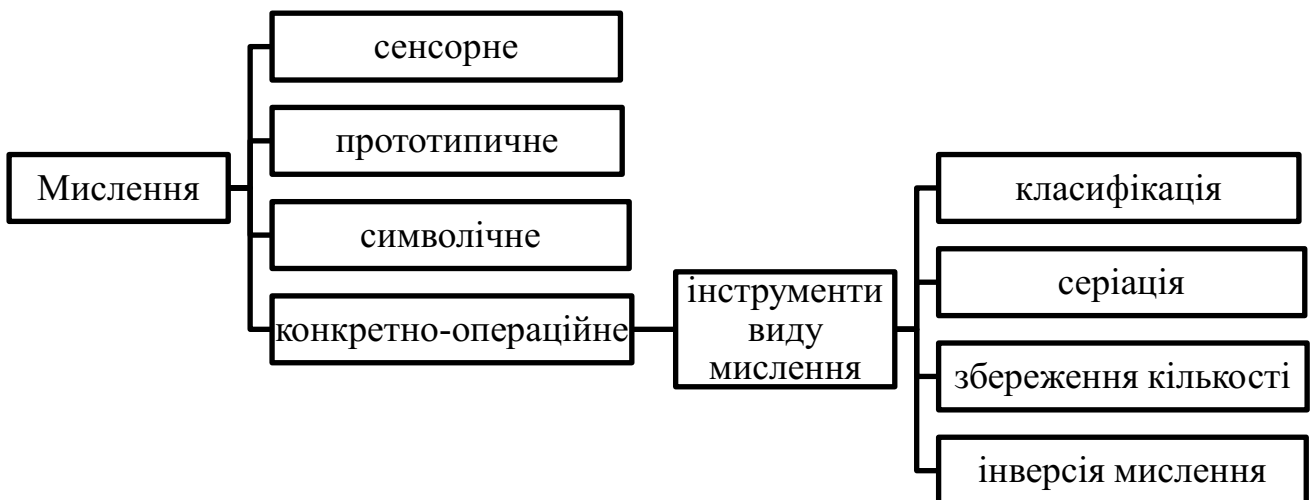

Рисунок 3.4 – Види мислення у дітей 4–6 років та інструментарій

Сенсорне мислення. Діти дошкільного віку використовують свої органи чуття для отримання інформації про світ навколо себе. Вони навчаються розрізняти форми, кольори, розміри, текстури і сприймати просторові відношення.

Прототипічне мислення. Діти формують уявлення про типові характеристики об'єктів і явищ, створюючи прототипи. Наприклад, вони можуть розпізнавати, що всі птахи мають крила і пір'я, хоча можуть відрізнитися за розміром, формою або кольором.

Символічне мислення. Діти починають використовувати символи, такі як мова, малюнки або предмети, щоб передавати свої думки та ідеї. Вони можуть утворювати слова, складати прості речення, розповідати історії та грати у рольові ігри.

Конкретно-операційне мислення. Діти поступово розвивають здатність до операційного мислення, що означає, що вони можуть виконувати операції над об'єктами.

Конкретно-операційне мислення у дітей дошкільного віку включає наступні інструменти.

Класифікація. Діти можуть класифікувати об'єкти за певними ознаками або характеристиками. Вони можуть розподіляти предмети за розміром, кольором, формою та іншими категоріями. Наприклад, вони можуть розуміти, що всі собаки належать до категорії "тварини".

Серіація. Діти можуть упорядковувати об'єкти за розміром, кількістю або іншими критеріями. Вони розуміють, що існує послідовність або лінійка, яку можна використовувати для упорядкування предметів. Наприклад, вони можуть розмістити об'єкти в порядку зростання або спадання розмірів.

Збереження кількості. Діти дошкільного віку поступово розуміють, що кількість об'єктів не змінюється, незалежно від їхнього розташування або зовнішнього вигляду. Вони можуть розуміти, що якщо пачка печива розрізана навпіл, кількість печива залишається незмінною.

Інверсія мислення. Діти дошкільного віку можуть розуміти, що деякі дії можуть бути розглянуті в зворотному порядку. Наприклад, вони можуть розуміти, що якщо $2+3=5$, то $5-3=2$.

Ці розвинуті когнітивні здібності допомагають дітям розуміти світ навколо себе, вирішувати проблеми, аналізувати інформацію і розвивати своє мислення.

Наступним важливим компонентом когнітивних здібностей є творчість. Діти дошкільного віку виявляють здатність до творчого мислення та уяви. Вони можуть вигадувати історії. Творчість в розвитку дітей дошкільного віку виявляється у їх здатності вигадувати історії, створювати нові ігри та експериментувати з матеріалами. Способи розвитку творчості у цьому віці включають розвиток фантазії, експериментування з матеріалами, сприяння розвитку рішучості, стимулювання дослідницького мислення, забезпечення різноманітності досвіду, вираження через мистецтво, стимулювання уяви (рис. 3.5).

Рисунок 3.5 – Способи розвитку творчості у дітей 4–6 років

Фантазія. Діти дошкільного віку мають багату фантазію та живу уяву. Вони можуть створювати власні історії та героїв, зображувати об'єкти за

допомогою малюнків або конструювати різноманітні будівлі у грі. Це розвиває їх творчість та відкритість до нових ідей.

Експериментування з матеріалами. Діти можуть брати участь у різноманітних творчих проектах, де вони можуть експериментувати з різними матеріалами, такими як фарби, глина, папір, тканини тощо. Це дозволяє їм розвивати свою фантазію, творчість і вміння виражати свої ідеї через різні художні форми.

Сприяння розвитку рішучості. Діти потребують підтримки і похвали за свої творчі спроби. Розкриття їх потенціалу та відчуття впевненості у своїх здібностях допомагають розвивати рішучість і впевненість у собі.

Стимулювання дослідницького мислення. Заохочення дітей спостерігати, задавати запитання і шукати відповіді, здійснювати прості дослідження і експерименти, де вони можуть виявляти свою творчість, уяву та креативність, дозволяють розвивати мислення.

Забезпечення різноманітності досвіду. Шляхом надання дітям різних можливостей для творчого вираження, такі як музика, танці, театр, література, допомагає розширювати їх кругозір та надихає на нові ідеї.

Вираження через мистецтво. Діти дошкільного віку виявляють інтерес до різних видів мистецтва, таких як малювання, музика, танці тощо. Вони можуть виражати свої емоції та ідеї через мистецькі виразні засоби. Розвиток цієї творчої сфери сприяє розкриттю їх потенціалу та самовираженню.

Стимулювання уяви. Для розвитку творчості важливо стимулювати уяву дітей. До деяких прикладів тем, які можуть розширювати уяву та творчість дітей дошкільного віку можна віднести такі як читання, малювання, ігри, конструювання, музику та танці. Читання казок або розповідь дитячих оповідань може стимулювати уяву дітей та надихати їх на вигадкування своїх власних історій. Вони можуть розширювати діалоги персонажів, змінювати сюжет або створювати нових героїв. Надання дітям можливості малювати та творити своїми руками сприяє розвитку їх творчих навичок.

Рольові ігри дозволяють дітям уявити себе в різних ситуаціях та перевтілитися у різних персонажів. Це стимулює їх творчість, уяву та розвиток соціальних навичок. Забезпечення доступу до різноманітних будівельних матеріалів, таких як дерев'яні блоки, лего, пазли, сприяє розвитку творчого мислення та уяви. Діти можуть створювати свої будівлі, об'єкти, машини та експериментувати зі складанням та розбиранням. Включення музики та танців в життя дитини допомагає розвивати їх творчість і самовираження.

Соціально-емоційний розвиток включає формування соціальних навичок, розуміння і вираження емоцій, розвиток самосвідомості та емоційного інтелекту. До способів соціально-емоційного розвитку у дітей дошкільного віку включають розвиток емоційної свідомості, сприйняття і розуміння емоцій у інших, взаємодія з однолітками, розвиток самоконтролю, формування соціальних ролей (рис. 3.6).

Рисунок 3.6 – Способи соціально-емоційного розвитку дітей 4–6 років

Розвиток емоційної свідомості пов'язано з тим, що діти поступово стають більш усвідомленими щодо своїх емоцій і емоцій оточуючих, вони починають визнавати і називати свої емоції, такі як радість, гнів, сум, страх і

т. д. Також діти поступово розвивають здатність розрізняти і розуміти емоції в інших людей. Вони навчаються спостерігати фізичні ознаки емоцій, такі як вираз обличчя, тон голосу і жести, і розпізнавати їх.

Діти в цьому віці починають активно взаємодіяти з іншими дітьми. Вони навчаються спілкуватися, ділитися, взаємодіяти у групі та розвивати навички співробітництва. Однак, вони також можуть демонструвати конфліктну поведінку і потребу у виробленні навичок соціального регулювання.

В 4–6 років діти набувають здатності до самоконтролю і вираження своїх потреб і бажань в адекватний спосіб. Вони поступово навчаються стримувати свої емоції, вирішувати конфлікти та дотримуватися правил і норм поведінки.

Діти поступово освоюють соціальні ролі і норми поведінки, які визначають, як вони мають взаємодіяти з іншими людьми. Вони навчаються, як бути другом, братом або сестрою, учнем, членом сім'ї тощо. Це включає усвідомлення правил спілкування, взаємодопомоги та співробітництва, а також виконання очікуваних соціальних ролей в різних ситуаціях. Діти навчаються дотримуватися загальних правил, розуміють значення ввічливості, співчуття та толерантності. Вони також починають розуміти, що їхні дії можуть впливати на інших людей і повинні бути відповідальними за свої вчинки.

Мовленнєвий розвиток у дітей дошкільного віку є важливим аспектом їх соціально-емоційного розвитку. Протягом цього періоду відбувається значний прогрес у розвитку мовлення, яке стає засобом спілкування та вираження думок і почуттів.

Особливості мовленнєвого розвитку включають:

- розширення словникового запасу, діти поступово засвоюють нові слова та починають використовувати більш складні терміни та вирази;
- формування граматичних навичок, діти поступово вивчають граматичні правила, такі як правильне вживання речень, відмінювання слів за числами і родами, використання часових форм тощо;

- розвиток комунікативних вмінь, діти навчаються виражати свої думки, ідеї та почуття за допомогою мови. вони навчаються слухати та розуміти інших, використовувати мовлення для спілкування, вираження своїх потреб і бажань;
- розвиток звукової структури мови. діти поступово набувають навичок вимови звуків та складів, формують вміння розрізняти звуки та слухати мовлення;
- формування навичок читання та письма. діти розвивають навички розпізнавання літер, складання простих слів та фраз, а також сприйняття писемного тексту.

Мовленнєвий розвиток є ключовим етапом у підготовці дитини до навчання у школі і впливає на її здатність спілкуватися, виражати свої думки, розв'язувати проблеми та розуміти світ навколо.

Фізичний розвиток є важливим аспектом розвитку дітей дошкільного віку, оскільки на цьому етапі формуються основні фізичні навички та здібності. Особливості фізичного розвитку у дітей дошкільного віку включають розвиток моторики, розширення фізичних навичок, експериментування з рухами, розвиток координації та ритму рухів, формування здорового способу життя.

Діти дошкільного віку поступово розвивають свою моторику, включаючи грубу і дрібну моторику, вміння користуватися різними предметами та інструментами. Діти здобувають нові навички, такі як катання на велосипеді, ковзанах, стрибки, лазіння, кидки, ловлення м'яча тощо. Вони також розвивають баланс, координацію рухів, силу і витривалість, експериментують з різними рухами і позами тіла. Вони досліджують можливості свого тіла, виконують різноманітні рухові завдання та вправи, що сприяють їх фізичному розвитку.

Діти набувають навичок координації рухів, зокрема руху рук та ніг, що дозволяє їм виконувати складніші рухові завдання. Вони також розвивають вміння сприймати і розуміти ритм, наприклад, під час танців та музичних ігор.

Фізичний розвиток сприяє формуванню здорового способу життя у дітей. Вони навчаються правильно харчуватися, займатися руховою активністю.

Таким чином, для дітей 4–6 років характерний активний процес розвитку когнітивних здібностей, соціально-емоційної, мовленнєвої, фізичної складової. Саме в цей період заняття інтелектуальними видами спорту, зокрема шашками, сприятиме розвитку дитини.

3.2 Аналіз навчальних програм для дитячо-юнацьких спортивних шкіл з інтелектуальних видів спорту

Одним з напрямів досліджень було вивчення та аналіз нормативних документів з регламентації віку занять інтелектуальними видами спорту та проведення заходів з набору, відбору та підготовки початківців. Нормативно-правові документи України регламентують вступ дитини до дитячо-юнацьких спортивних шкіл у групи початкової підготовки не раніше ніж у 6 років [45, 46, 47]. У загальноосвітніх навчальних закладах мінімальний вік дітей, які можуть займатися різними видами спорту, обмежується мінімальним періодом їх зарахування до загальноосвітнього навчального закладу (шкільний вік, перший клас), матеріально-технічна та кадрова база обмежується базою закладу, зазвичай не розрахованого на викладання кількох видів спорту одночасно як саме спорту, зі спортивною спеціалізацією і подальшим переходом учнів до дитячо-юнацького та резервного спорту. Тому основою дитячого спорту доцільно вважати дитячо-юнацькі спортивні школи.

Відповідно до нормативної бази функціонування дитячо-юнацьких спортивних шкіл зазначається, що навчально-тренувальний процес на початковому етапі підготовки здійснюється для виявлення здібностей вихованців з урахуванням специфіки обраного виду спорту, забезпечення мотивації до продовження занять, опанування основ техніки і тактики обраного виду спорту, всебічної загальної та фізичної підготовки, формування морально-етичної і вольової поведінки [45, 46, 47, 61, 63].

Основна і першочергова мета навчально-тренувального процесу в групі початкової підготовки визначена як виявлення здібностей спортсмена в обраному виді спорту і в подальшому їх всебічний розвиток, при цьому тренери-викладачі та інші фахівці спортивної школи мають формувати у вихованців уміння і навички з різних напрямів навчально-тренувальної та спортивної роботи диференційовано з урахуванням їхніх індивідуальних можливостей, інтересів, здібностей [45, 46, 47].

Навчально-тренувальна та спортивна робота спортивної школи проводиться за навчальними програмами з видів спорту, що затверджуються Міністерством молоді та спорту України, а мінімальний вік дитини, яка може бути зарахована до спортивної школи, залежить від специфіки виду спорту та визначається Міністерством молоді та спорту України за погодженням з МОЗ України [61, 63].

Для інтелектуальних видів спорту, які мають затверджені навчальні програми для дитячо-юнацьких спортивних шкіл (шахи, шашки, го), мінімальний вік зарахування вихованців становить 6 років, але в окремих випадках за рішенням тренерської ради він може бути зменшений на 1–2 роки, за наявності медичної довідки про стан здоров'я з визначенням рекомендацій до занять будь-яким видом спорту [45, 46, 47].

Таким чином, відповідно до нормативних документів, зарахування дитини в дитячо-юнацьку спортивну школу за напрямом інтелектуальних видів спорту в окремих випадках може відбуватися з 4 років. Але важливим фактором для зарахування є те, що вихованці мають право на добровільний вибір виду спорту, бажають займатися фізичною культурою і спортом, виконали нормативи з загально-фізичної та/або фізичної підготовки, встановлені навчальними програмами з видів спорту, та не мають медичних протипоказань [45, 46, 47].

Експертне опитування фахівців (14 експертів – фахівці з шашок: тренери та спортсмени високої кваліфікації, гросмейстери) дозволило визначити думки про вік початку занять інтелектуальними видами спорту (табл. 3.2).

Експертам (тренери, спортсмени високої кваліфікації) було запропоновано проранжувати вік, в якому рекомендовано починати заняття інтелектуальними видами спорту залежно від їх значущості: найбільш прийнятному віку відповідало перше місце в рейтингу, найменш бажаному – останнє.

Таблиця 3.2 – Визначення віку початку занять інтелектуальними видами спорту за даними експертної оцінки фахівців (n=14)

№ п/п	Вік, роки	$\bar{x} \pm S$	σ	Сума	Ранг	Рівень надійності, p
1.	4	1,5 ± 0,195	0,67	21	1	0,428
2.	5	1,69 ± 0,175	0,63	23	2	0,381
3.	6	2,92 ± 0,08	0,28	41	3	0,168

Коефіцієнт конкордації становив $W = 0,61$, значення критерію χ^2 розрахунковий становить 17,13, критичне значення χ^2 на рівні значущості $p < 0,05$ становить 5,99. $W = 0,61$ – величина не випадкова, а тому отримані результати можна використовувати в подальших дослідженнях.

Експертами визначено оптимальний вік початку занять інтелектуальними видами спорту, зокрема шашками, – 4 роки (1,5 ± 0,195), 5 років (1,69 ± 0,175), 6 років (2,92 ± 0,08). Необхідно зазначити, що 57 % експертів визначили вік початку занять шашками 4 роки, 47 % – 5 років.

Аналіз досліджень поданий в 1 розділі, показав наявність тенденції до омолодження початку занять спортом і підтвердив вплив інтелектуальних видів спорту на ефективний розвиток дитини. У зв'язку з цим виникає питання рівня вимог до вступу в спортивні школи, який затверджено в навчальних програмах з інтелектуальних видів спорту, та, зважаючи на добровільність вибору, необхідне попереднє ознайомлення дітей з видами спорту для можливості усвідомленого вибору.

Серед визнаних в Україні інтелектуальних видів спорту навчальні програми для ДЮСШ затверджені з шахів (2008 р.), шашок (2009 р.) та го (2014 р.) [45, 46, 47].

У навчальній програмі для дитячо-юнацьких спортивних шкіл, спеціалізованих дитячо-юнацьких шкіл олімпійського резерву, шкіл вищої спортивної майстерності з шахів зазначається, що дуже важливо враховувати подальшу акселерацію й омолодження тих, хто займається. Деякі діти починають свою шахову кар'єру з 4 років, досягаючи майстерної або навіть гросмейстерського рівня в 10-12 років. Порівняно з навчальними програмами для ДЮСШ з шашок та го, в яких до груп початкової підготовки першого року навчання зараховують дітей, які не мають спортивних розрядів, в програмі з шахів умовою для зарахування є IV розряд. Наявність цього критерію свідчить про необхідність попереднього ознайомлення з видом спорту до моменту вступу в ДЮСШ [45, 46, 47].

У попередній редакції навчальної програми для дитячо-юнацьких спортивних шкіл, спеціалізованих дитячо-юнацьких шкіл олімпійського резерву, шкіл вищої спортивної майстерності з шашок (1996 р.) відсутні вимоги до вступу, але є вимога до спортивної кваліфікації наприкінці першого року навчання в групі початкової підготовки: необхідно виконати III юнацький розряд.

Також про бажаність попереднього ознайомлення з видом спорту свідчать вікові категорії чемпіонатів світу, наймолодші з них для шахів та шашок – до 8 років, наймолодша вікова категорія в го наразі до 12 років, але останні два роки в Європейській федерації го ведуться перемовини про виокремлення категорії до 9 років [45, 46, 47].

До учасників чемпіонатів світу, Європи, а також чемпіонатів України ставлять вимоги користування спеціалізованими годинниками та запис партії за спеціальною нотацією. Все це фактори, котрі під час гри відволікають спортсмена від оцінювання позиції та пошуку найкращих ходів і планів гри,

отже вимагають високого рівня володіння довільною увагою та пам'яттю, здатністю до концентрації.

Відбір для занять го проводять з метою пошуку юнаків та дівчат з вродженими здібностями. У процесі первинного відбору широко застосовують педагогічні тести, що дозволяють оцінити рівень інтелектуального розвитку, кмітливість та здатність до логічного мислення. Можна застосовувати різні головоломки та завдання на кмітливість. Критеріями відбору на початковому етапі є мотивація до занять, вік початку занять го, рівень інтелектуальних здібностей та стан здоров'я. Якщо вихованець відзначається великим прагненням до занять го, його рекомендують до зарахування в ДЮСШ навіть з невисокими показниками у контрольних тестах. Вагому роль відіграє співбесіда з батьками і з самим майбутнім вихованцем, в якій потрібно в'яснити, як вони ставляться до інтелектуальних ігор, наскільки їм це подобається і як часто в сім'ї проводять домашній відпочинок із застосуванням інтелектуальних ігор (шахи, шашки, різноманітні стратегічні ігри тощо). Тренеру доцільно попередити, що заняття го потребують великої самовіддачі та значних зусиль. Якщо батьки та діти усвідомлюють, що це наполеглива праця над собою і власним характером, то з ними можна починати співпрацювати. Найбільше для занять го підходять діти з логічним (математичним) типом мислення [45].

Основними критеріями програми є рівень мотивації майбутнього спортсмена та його спрямованість на вирішення складних завдань, а також мотивацію і підтримку батьків, навіть при мінімальній відповідності рівня інтелектуального розвитку, кмітливості та здатності до логічного мислення самого спортсмена. Це дає змогу вважати, що під час тренувань він з високою мотивацією та працездатністю має можливість значно покращити зазначені інтелектуальні властивості.

3.3 Визначення особливостей побудови та змісту занять шашками дітей дошкільного віку

Аналіз програмного матеріалу з шашок дозволив визначити основні завдання підготовки шашкістів, серед яких набуття спеціальних знань, умінь і навичок, потрібних для успішних виступів у змаганнях; засвоєння фізичних вправ, основ технічної та тактичної підготовки, управління психічним станом та засвоєння основних принципів шашкової естетики (прагнення до ідеально точної гри, до пошуків правильних і водночас глибоких, оригінальних і зовні красивих рішень на дошці тощо), застосування їх у практичній грі з метою вдосконалення спортивної майстерності.

Аналіз та визначення особливостей підготовки шашкістів в дитячих спортивних школах, дозволив в подальшому обґрунтувати та розробити програму навчання гри в шашки дітей 4-6 років.

Оскільки шашки належать до так званих гіподинамічних (нем'язових) видів спорту, де головне навантаження припадає на інтелектуальні зусилля, основним видом спортивної підготовки в них є спеціальна шашкова підготовка.

Спеціальна підготовка включає теоретичну (загальна теорія шашок, теорія дебюту, середина гри й ендшпілю, шашкова історія та література) та практичну (аналіз партій та позицій, контрольні роботи, реферати учнів, конкурси розв'язання композицій, комбінацій тощо, індивідуальні заняття, участь у кваліфікаційних і тренувальних змаганнях). Допоміжними видами спортивної підготовки в шашках є психологічна та фізична підготовки.

Спортивна підготовка шашкіста має свою специфіку, що ґрунтується на а) дидактичних принципах: свідомого та активного ставлення учнів до занять (під час викладання матеріалу – чергування теоретичного матеріалу з методом запитань і відповідей тощо); наочності (розкриття теми на прикладах з практики, показ партій, фрагментів, композицій з коментарем і спільним обговоренням); систематичності (учні повинні мати окремі зошити для нотаток з кожного тематичного розділу теоретичної та практичної підготовки,

де в систематизованому вигляді відбиватиметься його курс від простого до складного); доступності (найуспішніше працюють тренери з шашок, які пожвавлюють заняття і виклад теми образними й дотепними аналогіями, порівняннями, влучними афористичними формулами); індивідуалізації (з певного етапу занять тренер має приділяти персональну увагу окремим учням, аж до роботи з ними за індивідуальними планами);

б) та спортивних принципах: спрямованості до найвищих досягнень (досвідчені тренери, які націлюють учнів змалку на максимальну мету – стати гросмейстером, чемпіоном світу, спонукають їх працювати без жодних послаблень, як правило, досягають більших успіхів); принцип універсалізації (тренер повинен дбати, щоб кожен учень оволодів якомога більшим обсягом знань, умінь і навичок, був спроможний добре орієнтуватися в найрізноманітніших ігрових ситуаціях); принцип поглибленої спеціалізації (при розкритті індивідуальних здібностей учня раціонально розвивати його найсильніші риси, водночас не допускаючи регресу в інших).

Основним змістом першого етапу є фундаментальна спеціальна шашкова підготовка, що містить:

1. Ознайомлення учнів з історією походження і розвитком шашок, з боротьбою за першість світу, творчістю видатних шашкістів, у тому числі українських.

2. Засвоєння основних знань, умінь і навичок у всіх трьох стадіях шашкової партії.

3. Практична гра в необтяжливих для дітей цього віку формах змагань («легкі» партії з однолітками, сеанси одночасної гри, участь у вікторинах, конкурсах та інших подібних заходах).

Для дітей дошкільного віку схема заняття може бути така:

1. перевірка домашнього завдання;
2. ознайомлення з темою заняття і навчальним матеріалом;
3. засвоєння теми за допомогою практичних вправ;
4. запис домашнього завдання.

Тривалість теоретичної частини заняття не повинна перевищувати 20-30 хв. На наступних етапах підготовки ця тривалість може збільшуватися, а структура занять має змінюватися за рахунок включення таких складових, як аналіз найсвіжіших партій у турнірах високого рангу, зустріч з гросмейстером, виступи учнів-спортсменів з рефератами, конкурси, вікторини тощо.

Для початківців на первинному етапі підготовки необхідно здобути основний обсяг теоретичних знань, підкріплений відповідним обсягом практичних умінь і навичок, в усіх розділах шашкової майстерності.

Умовно можна виділити такі основні різновиди практичної підготовки: навчально-ігрова, змагальна та аналітична практика.

Навчально-ігрова практика здійснюється у вигляді навчальних партій, вправ, тренувальних змагань. Ця практика – найближча до тематичних розділів теорії шашок, які водночас вивчаються в групі. Наприклад, триває вивчення актуальних варіантів з дебютного репертуару учнів. Учням пропонується зіграти кілька партій за тим чи іншим дебютним варіантом. Для навчальних партій характерним є те, що спортивна мета в них відступає на другий план проти мети навчальної. Тренер, коли вважає за потрібне, може запропонувати гравцям з якогось моменту припинити перебіг партії та переграти її, замінивши невдалий хід доцільнішим, аби зустріч вийшла повчальнішою. Далі тренер може запропонувати учням вправи: в якомусь варіанті оцінити позицію, визначити плани сторін, знайти найкращий хід тощо. Нарешті, можна провести за скороченим регламентом часу цілий турнір, в якому всі партії мали б починатися певним дебютом.

Змагальна практика - це передусім сеанси одночасної гри (для учнів молодшого віку) та кваліфікаційні турніри. Тут головне – спортивний результат. Тренер може під час партії звернути увагу учня на ту чи іншу допущену помилку, хоч і забороняючи брати хід назад. Сеанси може давати як сам тренер, так і запрошений шашкіст високої кваліфікації, а то й вихованець зі старшої групи.

Аналітична практика сприяє вихованню здатності самостійно мислити. Її діапазон надзвичайно широкий: систематичне ознайомлення з шашковою літературою, вивчення особливостей шашкових стилів, шкіл і напрямків, ознайомлення з ідеями шашкових задач та етюдів; самостійний (чи за участі тренера та учнів групи) аналіз турнірних і матчевих партій, типових позицій, розробка дебютних систем, розгляд і оцінка творчості суперників, аналіз позицій відкладених партій; складання та поповнення індивідуальної шашкової картотеки (при можливості – комп'ютерної), що включає проаналізовані дебютні системи, теоретичні позиції, типові партії, творчі характеристики суперників, статті та інші навчальні матеріали.

Методи аналізу докладно вивчаються в теоретичному курсі. Закріплення здобутих знань в аналітичній практиці може проходити й у вигляді індивідуальних занять, коли спортсмен виконує якусь аналітичну роботу самостійно, а на заняття подає отримані висновки-реферат, коментар тощо.

Планування практичної підготовки багато в чому залежить від календаря змагань. Заняття з практичної підготовки включають підготовку до партій, аналіз зіграних партій тощо.

Шашкові змагання за своєю тривалістю не мають аналогів в інших видах спорту (у середньому 9-16 днів, іноді до 10 год. на день), тому фізична підготовленість спортсменів, їх витривалість є значущими в підготовці. Фізична підготовка початківців спрямована на формування навичок здорового способу життя; здатності витримувати інтелектуальні та емоційні навантаження; підвищення загальної працездатності; загальне оздоровлення і зміцнення основних фізіологічних функцій організму.

План фізичної підготовки включає спеціальні м'язові вправи для підвищення тонуусу організму, плавання тощо.

Для визначення якостей, які мають провідне значення в процесі підготовки та змагальної діяльності шашкіста, було проведено експертне опитування тренерів. Результати досліджень свідчать про узгодженість думок

експертів, яку перевіряли за допомогою непараметричного критерію Фрідмана χ^2 .

При визначенні значущих якостей та здібностей шашкіста-початківця для формування спортивної майстерності та високого рівня гри у дорослому віці експертами перевагу надано мотивації, інтересу та бажання грати (51 бал), наполегливості в досягненні мети (131 бал), пам'яті (здатності запам'ятовувати правила, позицію на дошці або гру – 147 балів), здібності до навчання гри в шашки (197 балів) та здібності до тривалої концентрації уваги (198 балів) (табл. 3.3). Розрахунковий χ^2 для ступенів вільності $df=15$ (оскільки експерти ранжували 16 різних якостей) склав 163,85, отже думки експертів виявилися узгодженими ($p<0,05$).

Таблиця 3.3 – Рейтинг найбільш значущих якостей та здібностей дитини як спортсмена-початківця для формування спортивної майстерності та високого рівня гри у дорослому віці ($n = 28$), $p<0,05$

№	Якості та здібності	Середній ранг	Сума рангів	Місце у рейтингу
1	Наявність мотивації, інтересу та бажання грати	1,82	51,0	1
2	Вміння визначати та формулювати свої плани під час гри	9,43	264,0	9
3	Наполегливість в досягненні мети	4,68	131,0	2
4	Посидючість	8,32	233,0	8
5	Висока швидкість реакцій	11,46	321,0	14
6	Високий розвиток уяви	10,02	280,5	12
7	Пам'ять (здібність запам'ятовувати правила, позицію на дошці або гру)	5,25	147,0	3
8	Здібність перенести без помилок позицію з однієї дошки на іншу (наприклад з книги чи картки – на власну дошку)	11,68	327,0	15
9	Висока здібність до навчання	7,04	197,0	4
10	Рівень загального інтелектуального розвитку, що випереджає середній показник для даного віку	9,82	275,0	11
11	Високий рівень здоров'я	11,14	312,0	13

Продовження таблиці 3.3

12	Рівень загального фізичного розвитку, що випереджає середній показник для даного віку	13,48	377,5	16
13	Високий рівень працездатності	7,64	214,0	7
14	Здібність до тривалої концентрації уваги	7,07	198,0	5
15	Наявність потенційної підтримки в родині	7,50	210,0	6
16	Наявність організованого розкладу дня дитини з виділенням часу для домашніх завдань з шашок та допомогою родини	9,64	270,0	10

Серед зазначених питань було визначення значущих критеріїв оцінки здібностей та якостей спортсмена для досягнення високого рівня майстерності. Тренери віддали перевагу психофізіологічному критерію (72 бали), технічному (73 бали) і психологічному (77 балів) (табл.3.4). Розрахунковий χ^2 ($N = 28$; $df = 5$) = 50,98; на рівні значущості $p < 0,05$, отримані результати є статистично значущими.

Таблиця 3.4 – Рейтинг найбільш значущих критеріїв оцінки здібностей та якостей спортсмена для досягнення високого рівня майстерності ($n = 28$), $p < 0,05$

№	Критерій	Середній ранг	Сума рангів	Місце у рейтингу
1	Психологічний	2,75	77,0	3
2	Психофізіологічний	2,57	72,0	1
3	Тактичний	3,25	91,0	4
4	Технічний	2,61	73,0	2
5	Фізичний	5,14	144,0	6
6	Теоретичний	4,68	131,0	5

Серед визначених тренерами значущих психологічних показників як критеріїв оцінки здібностей та якостей шашкіста перевагу віддано високій швидкості реакції (70 балів), і по 77 балів - мотивації, інтересу та бажання

грати та високому рівню уяви (77 балів) (табл. 3.5). Розрахунковий χ^2 ($N = 28$; $df = 6$) = 87,03 виявився статистично значущим ($p < 0,05$), отже думка експертів є узгодженою.

Таблиця 3.5 – Рейтинг найбільш значущих психологічних показників як критеріїв оцінки здібностей та якостей спортсмена ($n = 28$), $p < 0,05$

№	Психологічні показники	Середній ранг	Сума рангів	Місце у рейтингу
1	Наявність у дитини мотивації, інтересу та бажання грати	2,75	77,0	2,5
2	Вміння визначати та формулювати свої плани під час гри	3,21	90,0	4
3	Наполегливість в досягненні цілі	5,54	155,0	6
4	Посидючість	6,29	176,0	7
5	Висока швидкість реакцій	2,50	70,0	1
6	Високий рівень уяви	2,75	77,0	2,5
7	Пам'ять (здібність запам'ятовувати правила, позицію на дошці або гру)	4,96	139,0	5

Серед значущих психофізіологічних показників як критеріїв оцінки здібностей та якостей спортсмена експерти визначили працездатність – стійкість нервових процесів (49 балів), емоційну стійкість (75 балів), здібність змінювати початковий план, структуру дій проти різних суперників – рухливість нервових процесів (110 балів) (табл. 3.6). За результатами розрахунків думка експертів узгоджена (χ^2 ($N = 28$; $df = 6$) = 72,89; $p < 0,05$).

Таблиця 3.6 – Рейтинг найбільш значущих психофізіологічних показників як критеріїв оцінки здібностей та якостей шашкіста ($n = 28$), $p < 0,05$

№	Психофізіологічні показники	Середній ранг	Сума рангів	Місце у рейтингу
1	Швидкість реакції	4,71	132,0	5
2	Працездатність – стійкість нервових процесів	1,75	49,0	1

Продовження таблиці 3.6

3	Здатність змінювати початковий план, структуру дій проти різних суперників – рухливість нервових процесів	3,93	110,0	3
4	Здатність швидко включатись в роботу – динамічність нервових процесів	4,07	114,0	4
5	Почуття часу	6,04	169,0	7
6	Емоційна стійкість	2,68	75,0	2
7	Посидючість	4,82	135,0	6

Серед здібностей до прояву тактичних вмінь та навичок шашкістів експерти визначили найбільш значущими аналітичні здібності (55 балів), вміння будувати причинно-наслідкові зв'язки (61 бал), критичне мислення (88 балів) (табл. 3.7). Розрахунковий критерій Фрідмана склав χ^2 ($N = 28$; $df = 4$) = 41,86 і виявився статистично значущим ($p < 0,05$).

Таблиця 3.7 – Рейтинг найбільш значущих показників, що характеризують здібності до прояву тактичних вмінь та навичок ($n = 28$), $p < 0,05$

№	Тактичні здібності	Середній ранг	Сума рангів	Місце у рейтингу
1	Аналітичні здібності	1,96	55,0	1
2	Вміння будувати причинно-наслідкові зв'язки (логіка)	2,18	61,0	2
3	Критичне мислення (адекватна оцінка власних здібностей і розробка стратегії підготовки та ведення змагань відповідно до них)	3,14	88,0	3
4	Вміння підбирати стратегію ведення партії в залежності від суперника	3,36	94,0	4
5	Вміння розподіляти періоди концентрації та відпочинку під час гри	4,36	122,0	5

До найбільш значущих показників, які характеризують здібності до засвоєння технічних дій та прийомів шашкістів експерти віднесли вміння прораховувати варіанти на багато ходів (52 бали), комбінаційний зір (68 балів), дебютну підготовку (97 балів) (табл. 3.8). Розрахунковий критерій Фрідмана склав χ^2 ($N = 28$; $df = 4$) = 29,46 на рівні значущості $p < 0,05$, тобто думка експертів узгоджена.

Таблиця 3.8 – Рейтинг найбільш значущих показників, що характеризують здібності до засвоєння технічних дій та прийомів шашкістів ($n = 28$), $p < 0,05$

№	Технічні дії та прийоми	Середній ранг	Сума рангів	Місце у рейтингу
1	Дебютна підготовка	3,46	97,0	3
2	Знання міттельшпілю	3,64	102,0	5
3	Знання ендшпілю	3,61	101,0	4
4	Комбінаційний зір (властивість, узагальненого бачення комбінаційних можливостей позиції)	2,43	68,0	2
5	Вміння прораховувати варіанти на багато ходів	1,86	52,0	1

Серед показників, які характеризують фізичну підготовленість та супутні характеристики стану шашкістів, експерти визначили рівень здоров'я (69 балів), фізичну працездатність (82 бали), загальну фізичну підготовленість (86 балів) (табл. 3.9). Розрахунковий критерій Фрідмана становив χ^2 ($N = 28$; $df = 5$) = 36,84, що перевищує його критичне значення ($\chi^2_{\text{крит}} = 11,071$) на рівні значущості $p < 0,05$, тобто отримані результати є статистично значущими.

Таблиця 3.9 – Рейтинг найбільш значущих показників, що характеризують фізичну підготовленість та супутні характеристики стану шашкістів (n = 28), p<0,05

№	Показники фізичної підготовленості та супутні характеристики стану гравців	Середній ранг	Сума рангів	Місце у рейтингу
1	Загальна фізична підготовленість	3,07	86,0	3
2	Рівень здоров'я	2,46	69,0	1
3	Фізична працездатність	2,93	82,0	2
4	Правильне харчування	4,82	135,0	6
5	Здоровий спосіб життя	3,14	88,0	4
6	Відсутність шкідливих звичок	4,57	128,0	5

До першочергово значущих показників, які характеризують теоретичні знання спортсмена, експертами віднесено знання про побудову тренувального процесу (54 бали), знання про планування індивідуальної підготовки (66 балів), знання про методи самоконтролю під час тренувань (71 бал) (табл.3.10). За допомогою статистичного аналізу доведено статистичну значущість отриманих результатів (χ^2 (N = 28; df = 4) = 51,69; p<0,05).

Таблиця 3.10 – Рейтинг найбільш значущих показників, що характеризують теоретичні знання шашкістів (n = 28), p<0,05

№	Знання до розширення теоретичної підготовки	Середній ранг	Сума рангів	Місце у рейтингу
1	Знання про побудову тренувального процесу	1,93	54,00	1
2	Знання про планування індивідуальної підготовки	2,36	66,00	2
3	Знання з дієтології та принципів раціонального харчування	4,57	128,00	5
4	Знання про методи самоконтролю під час тренувань	2,54	71,00	3
5	Знання правил організації та проведення змагань	3,61	101,00	4

Проведене експертне опитування тренерів ($n = 28$) показало значущість низки показників для формування майстерності шашкіста. Серед них мотивація та бажання грати, наполегливість в досягненні мети, пам'ять та здібності до навчання гри в шашки і до тривалої концентрації уваги; швидкість реакції та уваги; працездатність як характеристику стійкості нервових процесів, емоційна стійкість, здібність змінювати початковий план, структуру дій проти різних суперників; аналітичні здібності, вміння будувати причинно-наслідкові зв'язки, критичне мислення, вміння прораховувати варіанти на багато ходів, комбінаційний зір, дебютна підготовка; рівень здоров'я, фізична працездатність та загальна фізична підготовленість; знання про побудову тренувального процесу, планування індивідуальної підготовки методи самоконтролю під час тренувань. Це підкреслює складність підготовки шашкістів і доцільність розпочинати підготовку початківців у віці, який дозволяє вирішувати техніко-тактичні завдання в грі.

3.4 Обґрунтування доцільності занять шашками дітей 4–6 років

Для обґрунтування доцільності занять шашками дітей 4–6 років та здійснення порівняння між думками фахівців (тренери) та батьків, які виступали зацікавленими особами та відображали думки дітей дошкільного віку, було проведено опитування окремо тренерів та батьків. В опитуванні взяли участь 28 тренерів та 38 батьків. Вік тренерів склав $43,4 \pm 2,28$ роки, стаж роботи - $26,35 \pm 2,48$. Вік батьків склав $36 \pm 2,01$ років.

При визначенні думок щодо віку з якого доцільно починати заняття з шашок думки респондентів розподілилися таким чином. Тренери найбільш доцільним віком вважають 5 (29 %) та 6 (36 %) років. При чому вік 4 та 7 років мають приблизно однаковий відсоток 11% та 14 %. В 3 роки тренери не рекомендують починати заняття шашками (рис.3.7).

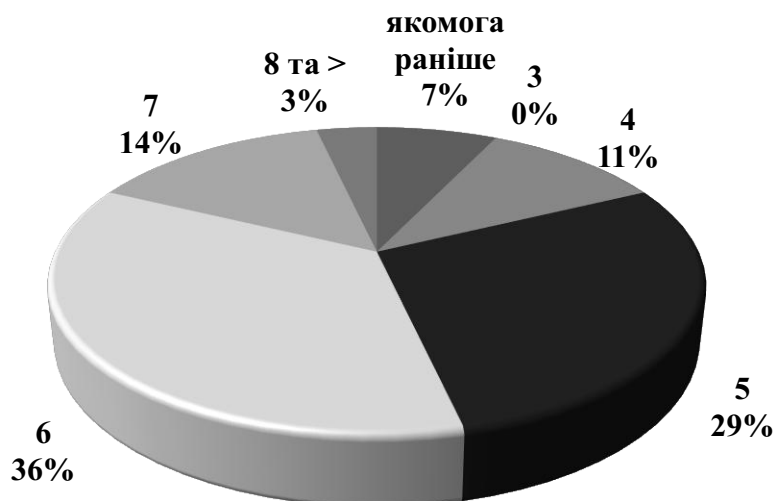

Рисунок 3.7 – Розподіл думок тренерів з шашок щодо віку початку занять шашками (n=28)

Розподіл думок батьків відрізняються від тренерів. Вони погоджуються з доцільністю занять шашками у віці 5 років – 42 %, тоді як заняття в 6 років (3 %) вважають вже запізно. Щодо віку 3-4 років батьки вважають за доцільне розпочинати заняття – 34 % (10 та 24 % відповідно). Окремо 16 % батьків визначили, що шашками потрібно починати займатися якомога раніше (рис. 3.8-3.9).

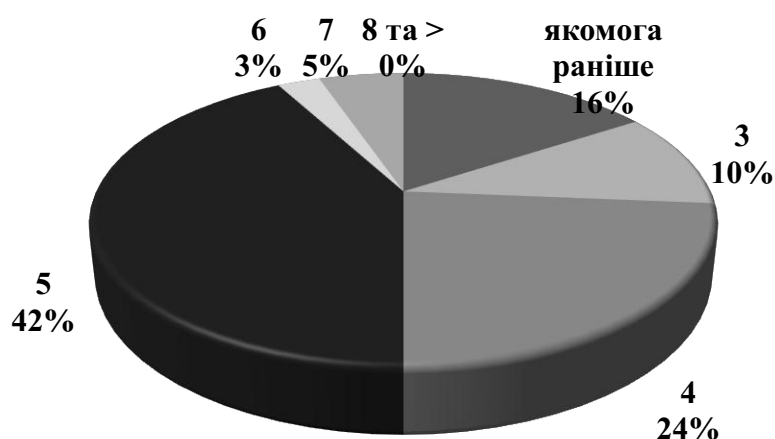
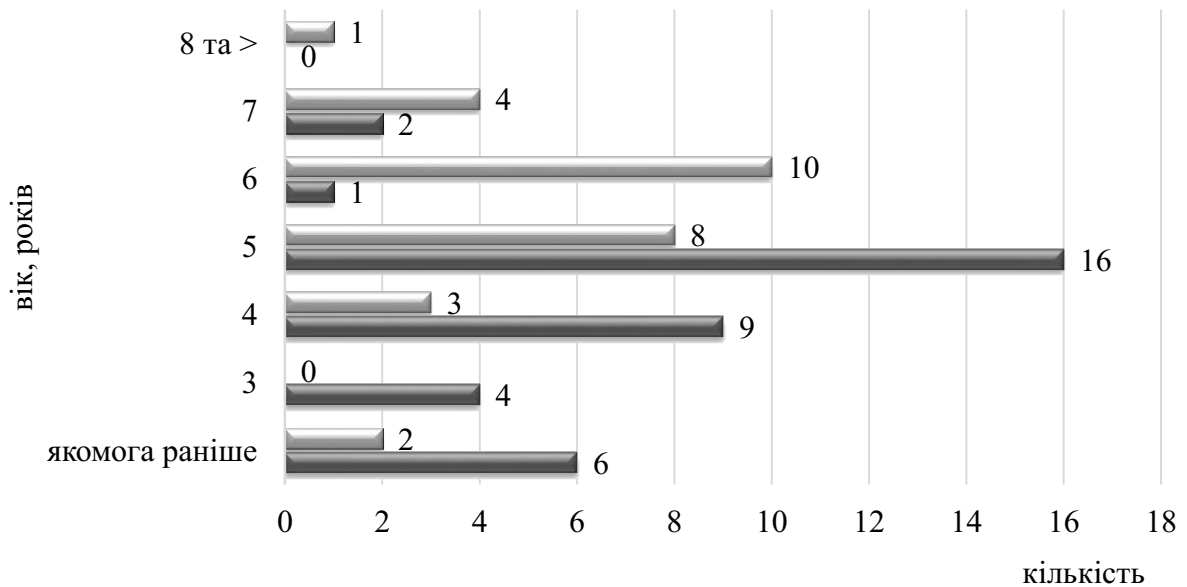

Рисунок 3.8 – Розподіл думок батьків щодо віку початку занять шашками (n=38)

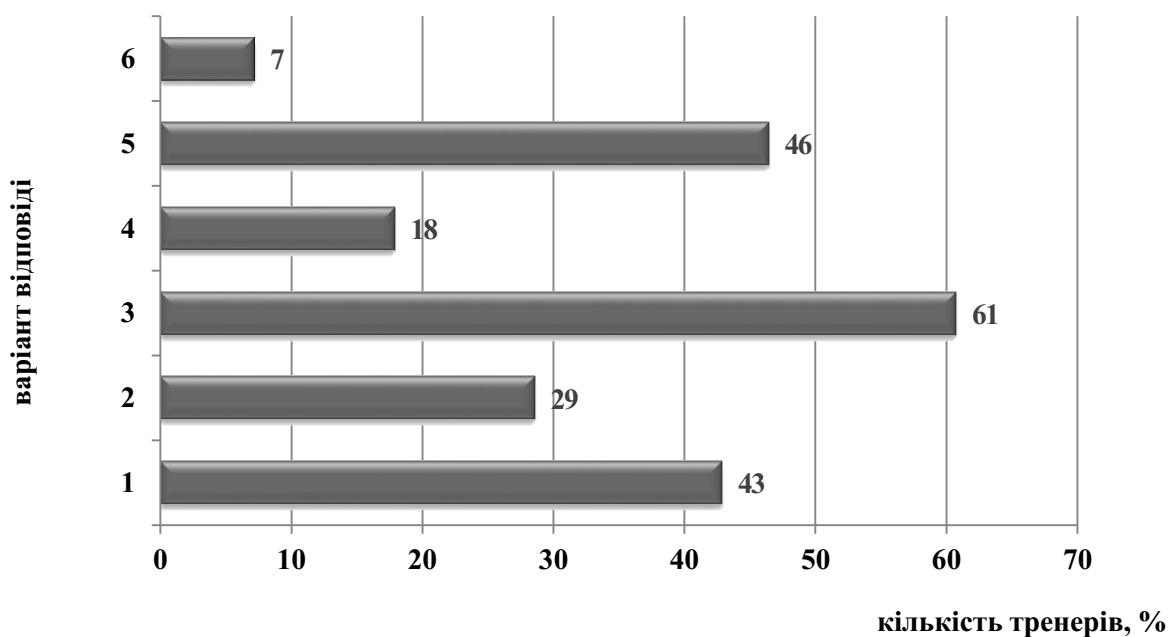

Примітка. Світлий колір – тренери (n=28); темний колір – батьки (n=38).

Рисунок 3.9 – Порівняння думок батьків та тренерів щодо віку початку занять шашками

При визначенні віку, в якому за доцільне розпочинати тренування з шашок, тренери ґрунтувалися:

- на своєму практичному досвіді тренерської роботи (43 %);
- на світовій тенденції до зменшення віку молодшої вікової категорії учасників чемпіонатів світу та Європи (29 %) (наразі наймолодша група – до 8 років, замість раніше – до 10 років), а це відповідно вимагає зменшення віку початку занять для збереження конкурентоспроможності українських спортсменів;
- 61 % опитуваних пояснюють початок занять в дошкільному віці тим, що з цього віку дитина може втримувати рівень уваги достатньої тривалості для проведення тренувальних занять;
- дитина вміє писати, а отже зможе записувати відповіді на домашні завдання та партії в турнірі (18 %);
- дитина може виконувати вказівки тренера та дотримуватись правил гри (46 %) (рис.3.10).

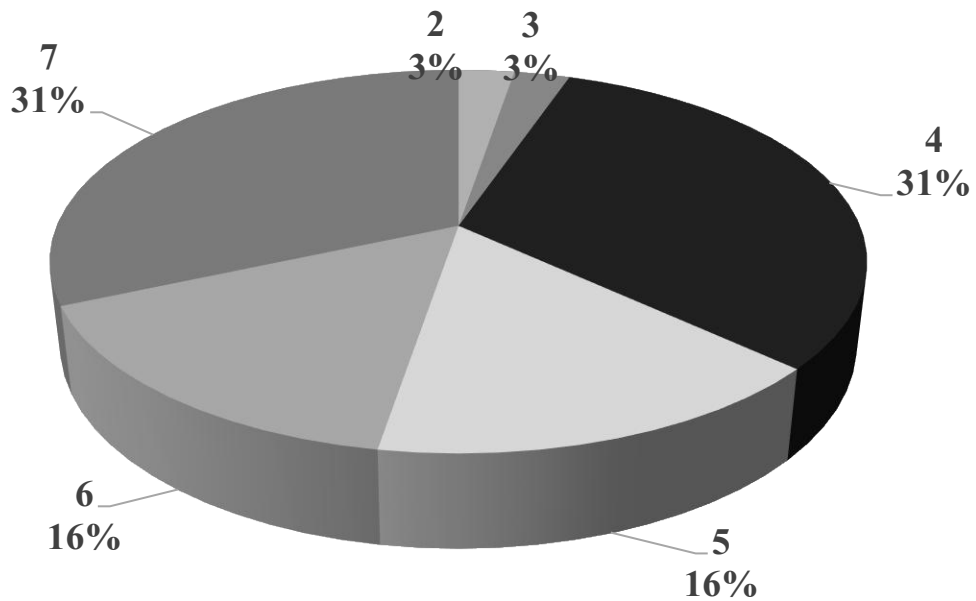

Примітка. 1 – практичний досвід тренерської роботи; 2 – світова тенденція до зменшення віку молодшої вікової категорії учасників чемпіонатів світу та Європи; 3 – дитина вже може втримувати рівень уваги достатньої тривалості для проведення тренувальних занять; 4 – дитина вміє писати, а отже зможе записувати відповіді на домашні завдання та партії в турнірі; 5 – дитина може виконувати вказівки тренера та дотримуватись правил гри; 6 – ваш варіант.

Рисунок 3.10 – Розподіл думок тренерів щодо обґрунтування віку початку занять шашками за даними опитування (n=28)

При опитуванні 94 % батьків підтвердили готовність підтримати дитину у заняттях з шашок:

- 31 % респондентів готові грати з дитиною при наявності вільного часу;
- 16 % – готові грати з дитиною та планувати час на це;
- 16 % готові грати з дитиною та допомагати їй робити домашні завдання;
- 31 % – готові грати з дитиною, допомагати їй робити домашні завдання та планувати час на це (рис.3.11).

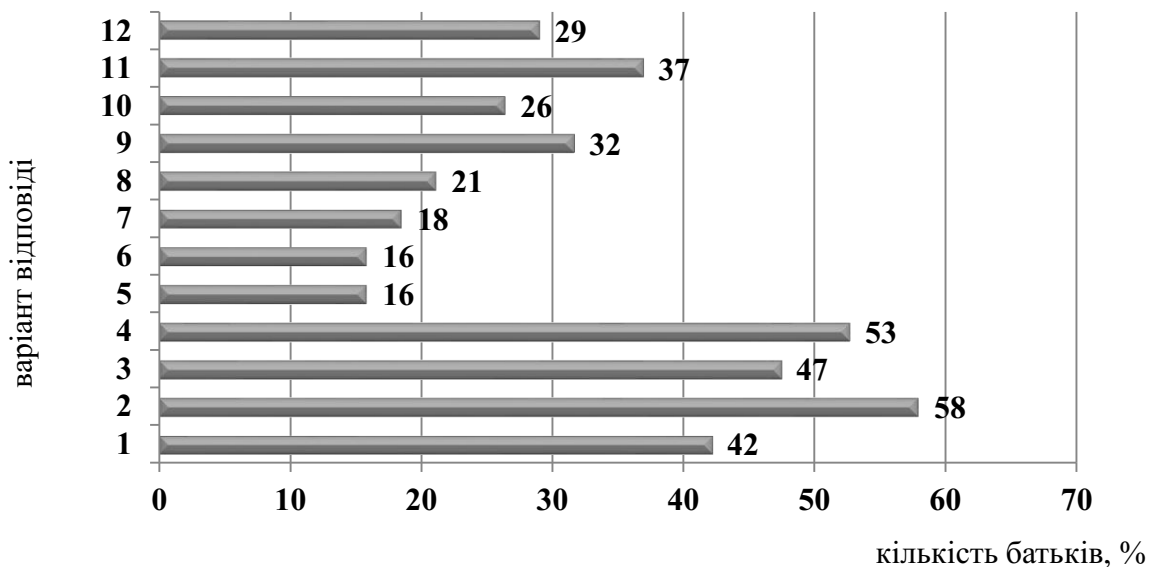
Примітка. 1. заняття та ігор під час гуртка цілком достатньо; 2. на це вдома немає часу; 3.самі не вміють грати і немає часу або не вбачають потреби вчитися грати; 4.готові грати з дитиною як тільки буде вільний час; 5.готові грати з дитиною та планувати час на це; 6. готові грати з дитиною та допомагати їй робити домашні завдання; 7. готові грати з дитиною, допомагати їй робити домашні завдання та планувати час на це.

Рисунок 3.11 – Розподіл думок батьків щодо їхньої готовності підтримати дитину у заняттях з шашок за даними опитування (n=38)

Окрема група батьків (6 %) зазначила, що немає часу на ці заняття вдома (3 %), та самі не вміють грати і не мають часу або не вбачають потреби вчитися грати (3%). Не було респондентів, які зазначили, що заняття та ігор під час гуртка цілком достатньо. При опитуванні батьків щодо прояву когнітивних якостей в поведінці дитини в дошкільному віці після занять шашками, вони підкреслили, що такі заняття дозволяють покращити:

- концентрацію уваги (58 %);
- вміння будувати логічні зв'язки (47 %);
- посидючість (42 %);
- просторове мислення (37 %);
- математичні здібності (32 %);
- рівень уяви (26 %);

- комунікабельність (16 %);
- розвинути: мислення (53 %);
- лідерські якості (16 %);
- сприяти розвитку дрібної моторики (29 %);
- соціалізації (18 %);
- вмінню конструктивно вирішувати конфліктні ситуації (21 %) (рис.3.12).

Примітка. 1 – покращення посидючості; 2 – покращення концентрації уваги; 3 – покращення вміння будувати логічні зв'язки; 4 – розвиток мислення; 5 – розвиток лідерських якостей; 6 – покращення комунікабельності; 7 – сприяння соціалізації; 8 – сприяння вмінню конструктивно вирішувати конфліктні ситуації; 9 – покращення математичних здібностей; 10 – покращення рівня уяви; 11 – покращення просторового мислення; 12 – сприяння розвитку дрібної моторики.

Рисунок 3.12 – Вплив занять шашками на прояв когнітивних якостей в поведінці дитини за даними опитування батьків (n=38)

При опитуванні тренерів щодо кількості тренувань на тиждень для вікової групи 4-6 років думки респондентів розділилися. 50 % тренерів дотримуються думки про триразові заняття на тиждень, 36% – дворазові заняття, 3% – чотири і більше занять на тиждень (рис.3.13).

11 % не вважали за доцільне залучати дітей такого віку до тренувань.

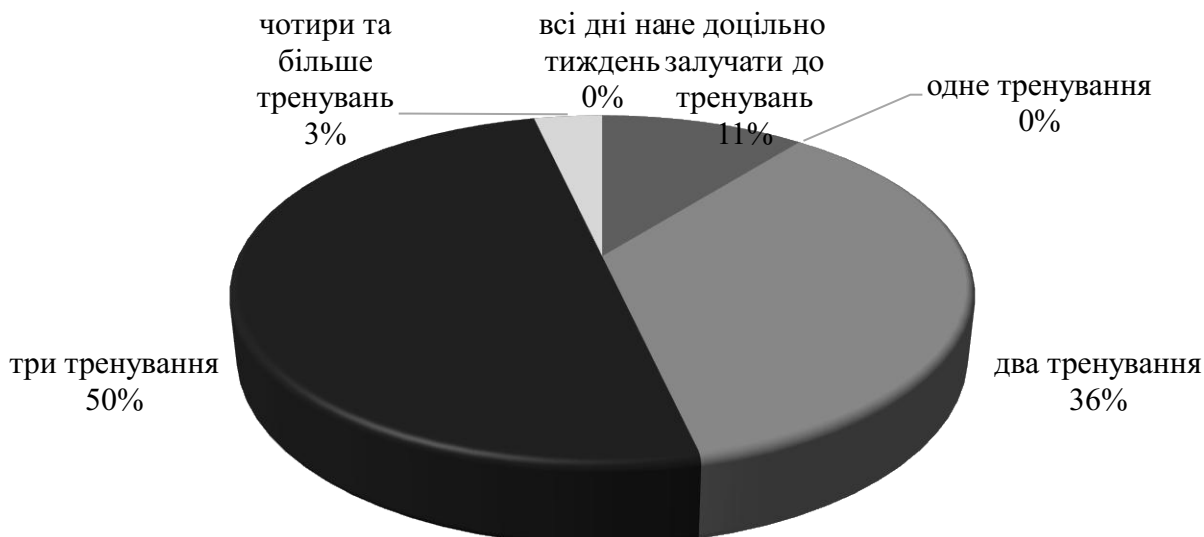

Рисунок 3.13 – Кількість занять з шашок на тиждень в групах дітей 5-6 років за результатами опитування тренерів (n=28)

Опитування тренерів також показало, що по 25% респондентів схиляються до тривалості занять 30, 45 та 60 хвилин. 11% тренерів вважають, що для дітей 5-6 років бажано проводити заняття тривалістю 180 хвилин, 3% – навпаки по 15 хвилин. 11% висловили думку про недоцільність планування тренувань даної вікової групи. Можна констатувати, що спільної думки у тренерів немає (рис.3.14).

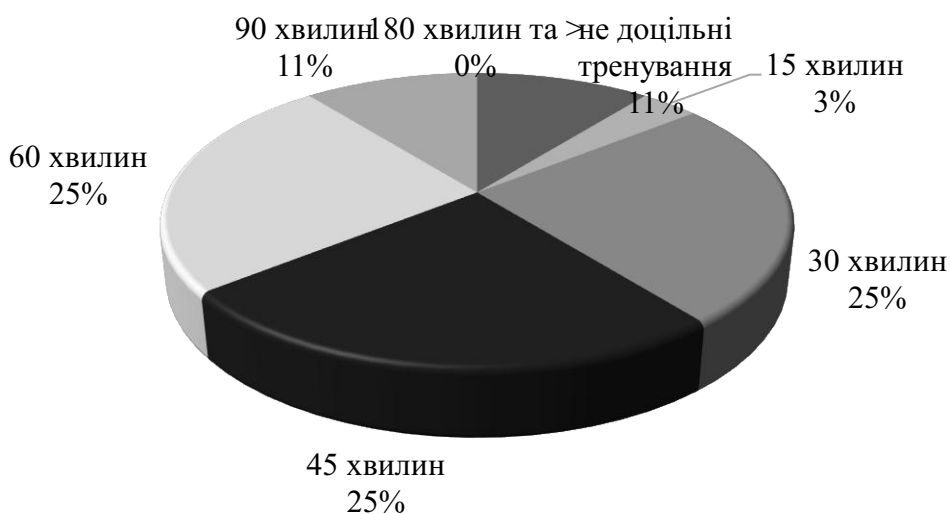

Рисунок 3.14 – Тривалість заняття з шашок в групах дітей 5-6 років за результатами опитування тренерів (n=28)

Проведені опитування двох різних категорій респондентів: тренерів та батьків, показали схильність до думки розпочинати навчання гри в шашки з 4-6 років, що обумовлено віковим фізіологічним та психічним розвитком дітей. Навчання гри в шашки дітей в дошкільному віці впливатиме розумовому та емоційному розвитку дитини та стане підґрунтям для роботи тренера в подальшому, що підкреслюється попередніми результатами опитування.

Висновки до розділу 3

Порівняльний аналіз навчальних програм для ДЮСШ, СДЮСШОР з для інтелектуальних видів спорту (шахи, шашки, го) свідчать, що мінімальний вік зарахування учнів становить 6 років, і може бути зменшений в окремих випадках на 1–2 роки. Визначено необхідність поетапного відбору здібних дітей та підлітків при проведенні різноманітних змагань, сеансів одночасної гри. Тести, які спрямовані на виявлення здібних дітей спрямовані на оцінку рівня інтелектуального розвитку, кмітливості та здібності до логічного мислення, витривалості.

Визначено особливості побудови та змісту занять шашками дітей дошкільного віку, пріоритетні завдання, принципи тренування та спрямованість занять. Проведене експертне опитування тренерів ($n = 28$) показало значущість низки показників для формування майстерності шашкіста. Серед них мотивація та бажання грати, наполегливість в досягненні мети, пам'ять та здібності до навчання гри в шашки і до тривалої концентрації уваги; швидкість реакції та уваги; працездатність як характеристику стійкості нервових процесів, емоційна стійкість, здібність змінювати початковий план, структуру дій проти різних суперників; аналітичні здібності, вміння будувати причинно-наслідкові зв'язки, критичне мислення, вміння прораховувати варіанти на багато ходів, комбінаційний зір, дебютна підготовка; рівень здоров'я, фізична працездатність та загальна фізична підготовленість; знання про побудову тренувального процесу, планування індивідуальної підготовки методи самоконтролю під час тренувань.

Результати експертного опитування фахівців з шашок (тренери, спортсмени високої кваліфікації, $n=14$) дозволили визначити доцільним вік початку занять шашками чотири – шість років. У три роки тренери не рекомендують починати заняття шашками. Експерти підкреслили тенденцію омолодження початку занять спортом і підтвердили вплив занять інтелектуальними видами спорту на прискорення розвитку дитини.

При визначенні віку думка тренерів ($n=28$) ґрунтувалася на: практичному досвіді тренерської роботи, світовій тенденції до зменшення віку молодшої вікової категорії учасників чемпіонатів світу та Європи з шашок; рівень уваги, яку дитина може втримувати в тренувальному занятті; набутті навичок письма, зокрема самостійного запису відповіді на домашні завдання та партії в турнірі; виконанні вказівок тренера та розуміння і дотримання правил гри.

Тривалість занять для дітей дошкільного віку за даними опитування фахівців ($n=28$) становить від 30 до 60 хвилин по 2-3 рази на тиждень.

Опитування іншої категорії респондентів (батьків, $n=38$), підтверджує вплив занять шашками, навчання гри дитини в дошкільному віці на покращення концентрації уваги, вміння будувати логічні зв'язки, посидючість, просторове мислення, математичні здібності, рівень уяви, комунікабельність; розвиток мислення, лідерських якостей, дрібної моторики, соціалізацію, вміння вирішувати конфліктні ситуації. 94 % батьків підтвердили готовність підтримати дитину у заняттях з шашок.

Результати досліджень 3 розділу нашли відображення в публікаціях [74, 78, 79, 81, 82, 90].

РОЗДІЛ 4

ОБГРУНТУВАННЯ ТА РОЗРОБКА ПРОГРАМИ НАВЧАННЯ ГРИ В ШАШКИ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

4.1 Обґрунтування підходу, алгоритму побудови програми та педагогічних умов навчання гри в шашки дітей дошкільного віку

Розробка програми навчання дітей дошкільного віку гри в шашки потребує специфічного підходу, орієнтованого на їхні вікові можливості та особливості розвитку. При виборі підходу до розробки програми навчання гри в шашки для дітей дошкільного віку ми виходили з того, що він залежить від багатьох факторів, таких як цілі програми, особливості розвитку дошкільнят, ресурси та обмеження. При розробці програми ми спиралися на сукупність підходів, які максимально повно відображають особливості навчання дітей 4-6 років.

Особистісний та диференційований підходи були спрямовані на визначення та дотримання індивідуальних потреб та інтересів кожної дитини. Ми враховували, що в групах діти мали різний рівень здібностей та потреб. Використання даного підходу передбачало налаштування навчання для кожного окремого учня, з різними темпами навчання та підходами до вивчення, забезпечуючи оптимальний рівень сприйняття.

Комплексний підхід передбачав використання різних методів та підходів, щоб забезпечити максимальний пізнавальний ефект. Комплексний підхід був спрямований по одночасний розвиток як ігрових навичок, так і когнітивних, соціальних та фізичних складових. Для цього можна запропонувати використання різних методик, ігри, завдання та матеріали для навчання дітей.

Системний підхід дозволяє розглянути навчання як цілісний процес, де всі елементи взаємозв'язані та взаємозалежні. Ми розглядали навчання гри в шашки як систему, де розвиваються різні компетенції (логічне мислення,

планування тощо), і ці компетенції взаємодіють між собою. Такий підхід дозволив створити збалансовану програму, яка охоплює всі аспекти розвитку дитини.

Враховуючи особливості зазначених підходів ми використовували поєднання та комбінацію різних підходів, що дозволяє забезпечити максимально глибоке та комплексне навчання. Наприклад, ми використовували особистісний підхід для індивідуальної роботи з дітьми та системний підхід для організації групових занять.

Обґрунтований нами підхід, який поєднував особистісний, диференційований, комплексний та системний підходи, ґрунтувався на таких складових.

1. Врахування вікових особливостей: діти від 3 до 6 років перебувають у фазі інтенсивного розвитку мозку. Програма має бути адаптованою до їхнього рівня розуміння, концентрації та моторної активності.

2. Гра використовується як навчальний інструмент: гра в шашки була в основі програми. Граючи, діти навчаються стратегії, логічного мислення, планування кроків та вирішення завдань.

3. Гра в шашки повинна містити прості правила для дітей даного віку, щоб вони могли їх зрозуміти. Наприклад, початкова програма може бути обмежена використанням лише одного типу рухів шашок.

4. Використання візуальних допоміжних засобів як яскраві та привабливі шашки, що будуть викликати інтерес дітей. Можна використовувати ілюстрації, анімації чи навіть м'які шашки для більшого залучення.

5. Поступовість в навчанні, де навчання будується спочатку на простих завданнях (наприклад, діти будуть вчитися рухати шашки по дошці) з поступовим додаванням нових правил і стратегій.

6. Гра в команді. Навчання будується з використанням гри в парах, групах. Це навчає дітей співпраці, вирішенню проблем та розв'язанню конфліктів.

7. Заохочення та позитивне підсилення. Для підтримки мотивації дітей даного віку навчатися та грати в шашки необхідно використовувати похвалу та винагороди за досягнення.

8. Включення в процес навчання розвивальні завдання. Гру необхідно поєднувати з розвивальними завданнями, наприклад, лічбою шашок, вивченням кольорів або відомостями про світ.

9. Включення в програму фізичної рухової активності, наприклад використовуючи великі шашки і рухатися по дошці на підлозі та їх переміщувати тощо.

10. Програма повинна бути гнучкою, при необхідності щоб її адаптувати залежно від інтересів і здібностей конкретної групи дітей.

Такий підхід дозволяє побудувати ефективну програму навчання гри в шашки для дітей дошкільного віку, розвиваючи їхні когнітивні, моторні та соціальні навички.

Для побудови програми навчання гри в шашки нами обґрунтовано алгоритм, який дозволив розробити програму з урахуванням особливостей дітей дошкільного віку, роботи в гуртках та специфіки інтелектуальних видів спорту. Алгоритм містить 15 складових, що відображено на рисунку 4.1.

До алгоритму можна віднести такі дії:

1. Визначення мети та завдань програми навчання гри в шашки:
 - Мета - розвиток мислення, логічного та стратегічного мислення, підвищення уваги, концентрації та розуміння правил гри в шашки;
 - Завдання:
 - ознайомлення з основами гри в шашки та базовими поняттями;
 - розвиток логічного мислення та стратегічних навичок;
 - вдосконалення моторних навичок.
 - підвищення вміння приймати рішення та зосереджуватися.

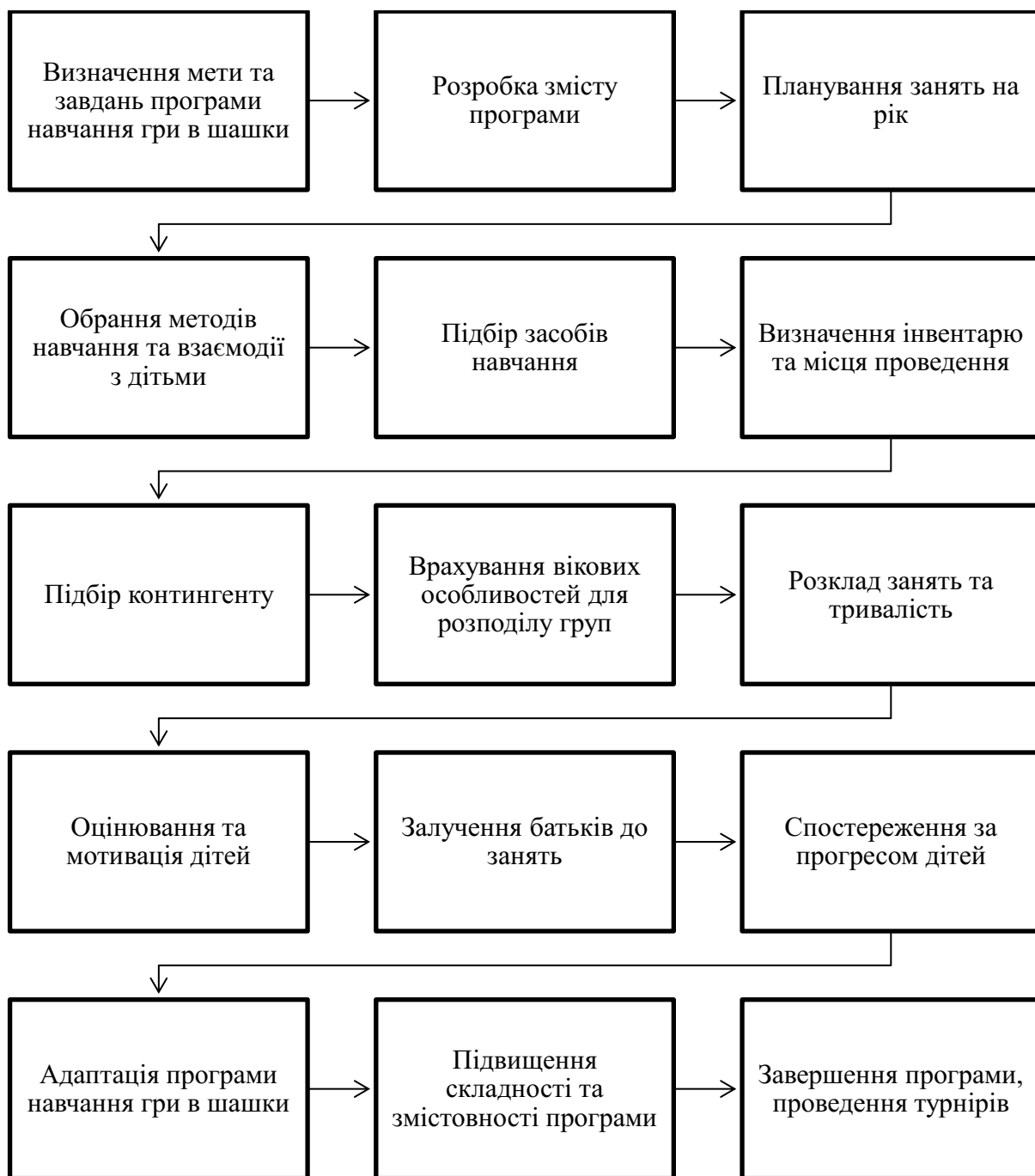

Рисунок 4.1 – Алгоритм побудови програми навчання гри в шашки дітей 4-6 років підготовки юних шашкістів

2. Розробка змісту програми:

- а) вивчення базових правил гри:
- розміщення фігур на дошці;
 - рухи фігур (вперед, навскіс);
 - призначення дамки та її рух.

б) заняття, спрямовані на розвиток мислення:

- гра в прості стратегічні ігри (наприклад, «Пригадай, де фігура»);
- розв'язання логічних завдань на дошці.

в) вивчення основних тактик:

- захоплення фігур супротивника;
- блокування ходів супротивника.

г) засвоєння принципів виграшу:

- планування ходів для досягнення перемоги.

3. Планування занять на рік:

- 1-2 місяць - ознайомлення з матеріалами та правилами, розповідь дітям про гру в шашки, її історію та основні правила; показ шашкового поля та фігур; засвоєння правил базового руху фігур.
- 3-4 місяць - засвоєння правил та захоплення фігур, ознайомлення з правилами биття фігур; вправи на правильне захоплення та використання стратегій биття.
- 5-6 місяць - розвиток стратегічного мислення, введення в поняття "стратегія" та "тактика"; вправи на планування рухів та стратегічні підходи.
- 7-8 місяць - освоєння правил дамок та розвиток стратегічних навичок, пояснення правил перетворення пішаків в дамки, вивчення руху та захоплення дамок, вправи на застосування дамок у стратегії.
- 9-10 місяць - розвиток аналітичних навичок, введення поняття "комбінація", вправи на знаходження можливих комбінацій та рухів.
- 11-12 місяць - застосування та гра, практика в різних ігрових ситуаціях, вдосконалення ігрових стратегій, проведення турнірів та ігор для закріплення навичок.

4. Обрання методів навчання та взаємодії з дітьми:

- інтерактивні ігри на дошці;
- рольові ігри, де діти грають ролями шашок;
- змагання та міні-турніри серед дітей.

5. Засоби навчання:

- шашковий набір для кожного учасника.
- роздатковий матеріал з правилами та ігровими стратегіями.
- ігрові завдання та практичні вправи.

6. Визначення інвентарю та місця проведення:

- шашкові дошки та фігури;
- спеціальний простір для гри, де діти зручно сидітимуть за столами;
- місце: гурток у приміщенні дошкільного закладу.

7. Контингент:

- діти віком 4-6 років з дошкільних закладів, які проявляють інтерес до логічних ігор.

8. Врахування вікових особливостей:

а) для дітей 4 років:

- спрощені правила та короткі заняття;
- використання веселого ігрового підходу.

б) для дітей 5-6 років:

- розширення правил та більший акцент на завдання зі стратегії;
- підвищення складності завдань та розумової роботи.

9. Розклад занять та тривалість:

- заняття 2 рази на тиждень (наприклад, в середу та суботу).
- кожне заняття в середньому тривалістю 45 хвилин.

10. Оцінювання та мотивація:

- спільні ігри, підготовка міні-турнірів та невеликі нагороди.

11. Залучення батьків:

- організація заходів для батьків з можливістю грати разом з дітьми та відчувати процес.

12. Спостереження за прогресом:

- ведення журналу спостережень та оцінювання розвитку навичок дітей.

13. Адаптація програми:

- з урахуванням реакції дітей на різні підходи та можливість вносити корективи в програму.

14. Підвищення складності та змістовності програми:

- поступове введення більш складних стратегій та тактик під час занять для старших дітей.

15. Завершення програми:

- організація завершального турніру серед дітей з нагородами та відзнаками.

Важливо враховувати, що діти у цьому віці найкраще навчаються через гру та практику. Програму можна адаптувати відповідно до реакцій та інтересів дітей, підбираючи рівень складності вправ та завдань.

Навчання дітей грі в шашки є ефективним, якщо розділити їх на групи за віком. Окремі групи для дітей 4, 5 та 6 років мають свої переваги, які варто врахувати при навчанні. Розподіл по групах пов'язаний з тим, що у віці 4 роки діти ще розвивають свої когнітивні та моторні навички.

Група для 4-річних дітей може фокусуватися на простіших елементах гри, таких як рух фігур та базові правила.

5-річні діти вже можуть краще розуміти абстрактні поняття та виконувати більш складні завдання. Окрема група для 5-річних дітей може більше розглядати стратегічні аспекти гри, розвивати їх аналітичні навички та працювати над удосконаленням рухів.

6-річні діти вже мають більше досвіду та здібностей для складніших завдань. В окремій групі для 6-річних дітей можна зосередитися на глибокому розумінні стратегій, застосуванні комбінацій та навіть організувати невеликі турніри.

Проте проведення спільних занять дітей 4-6 років сприяє взаємодії та обміну досвідом між дітьми. Молодші можуть навчатися від старших дітей, а старші розвиватимуть лідерські якості та навички допомоги.

Вибір між окремими групами і навчанням разом залежить від особливостей групи дітей, доступності ресурсів та педагогічних підходів.

4.2 Розробка програми навчання гри в шашки дітей 4-6 років, адаптованої до їх вікових особливостей

При розробці програми ми враховували результати опитування тренерів (n=28). Розроблена програма занять шашками для дітей 4–6 років спрямована на розвиток інтелектуальних та комунікативних здібностей, логічного мислення та творчих здібностей, уваги та уяви, вміння планувати свої дії та їх наслідки, вміння діяти в межах правил та вирішувати конфліктні ситуації адекватним шляхом (рис. 4.2).

Запланована тривалість одного заняття – від 30 хвилин до 1 години з невеликими активними перервами під час заняття, 2 заняття на тиждень.

Для кращого засвоєння матеріалу на першому та другому етапі рекомендовано 2 заняття на тиждень по 30-45 хвилин з частковим повторенням тем, на третьому та четвертому етапі рекомендовано по 2 заняття на тиждень тривалістю 45-60 хвилин з частковим повторенням тем.

Заняття рекомендовано проводити в рамках гурткової роботи дошкільних навчальних закладів. Додаткові завдання до кожного заняття розраховані на виконання дитиною вдома разом з батьками для підтримки в колі сім'ї безперервності навчання та кращого засвоєння матеріалу. Програма розрахована на середню та старшу групи дошкільнят.

На першому етапі зверталась увага на дотримання правил черговості ходу, виконання простих ходів та обов'язковості виконання ударних ходів. Виконувалися вправи на ударні ходи (бій шашок) з використанням демонстраційного матеріалу.

Весь термін дії програми умовно розподіляється на чотири етапи.

Перший етап – середня група (вік дітей 4-5 років, друга половина навчального року).

Програма навчання гри в шашки дітей дошкільного віку			
Мета			
сприяти розвитку інтелектуальних та комунікативних здібностей, логічного мислення та творчих здібностей, уваги та уяви, вмінню планувати свої дії та їх наслідки, вмінню діяти в межах правил та вирішувати конфліктні ситуації адекватним шляхом			
Форми проведення занять			
Теоретичні та практичні заняття, відеоуроки, навчальні, тренувальні заняття.			
Засоби			
Макет шашкової дошки – діаграма, шашкова дошка, надрукована на А4 без шашок або з шашками, відповідно до завдання. демонстраційна дошка з магнітними шашками. Малюнки, які демонструють правила гри та правила поведінки під час гри. Демонстрація мультфільмів на шашкову тему. Вправи на орієнтування на шашковій дошці. Вправи з використанням перенесення позиції-завдання з демонстраційної дошки або з картки-завдання на настільну тренувальну дошку			
Етапи			
I етап	II етап	III етап	IV етап
Вік			
4-5 років	4-5 років	5-6 років	5-6 років
Термін навчання			
Лютий-травень 4 місяці	Червень-серпень 3 місці	Вересень-квітень 8 місяців	Квітень-травень 2 місяці
Кількість тем, що вивчаються			
15	12	28	
Кількість занять на тиждень			
2	2	2	2-3
Тривалість заняття			
30-45 хв.	30-45 хв.	45-60 хв.	45-60 хв.
Спрямованість етапу навчання			
зацікавлення, ознайомлення з грою, засвоєння та закріплення правил гри (як безпосередньо правил пересування шашок на полі та їх взаємодію, так і правил взаємодії гравців під час гри, етичні норми правила комунікації та соціальної взаємодії на засадах взаємоповаги), втримання інтересу до гри.	зацікавлення, ознайомлення з грою, засвоєння та закріплення правил гри, втримання інтересу до гри), але засоби реалізації мети включають в себе активну взаємодію з батьками, залучення їх до проведення дозвілля з дітьми та включення шашкової гри в дозвілля. закріплення знань з правил гри та правил поведінки, взаємодії з іншими гравцями, тренерами та суддями (роль яких виконують керівники гуртка).	закріплення знань з правил та ознайомлення з базовими принципами та прийомами гри: стратегія гри на початку партії, сила шашок на центральних та бортових полях, цінність шашок на дамкових полях, побудова колонок та інших конструкцій з можливістю розміну та без цієї можливості, розмін, комбінація, сила дамки та петля в закінченнях. Вивчення ведення нотаток та правил запису ходів та партії.	участь дітей в змаганнях та закріплення раніше отриманих навичок з принципів та прийомів гри та правил поведінки під час змагальної діяльності. ознайомлення з системою проведення змагань і шашками як видом спорту.

Рисунок 4.2 – Структурна схема навчальної програми гри в шашки для дітей 4–6 років

Перший етап навчання – діти 4-5 років, тривалість 4 місяця. В цьому віці дії дітей спрямовані спочатку на відтворення, а згодом включають в себе спрямованість на партнера або сюжет, тому метою навчання є зацікавлення, ознайомлення з грою, засвоєння та закріплення правил гри (як безпосередньо правил пересування шашок на полі та їх взаємодію, так і правил взаємодії гравців під час гри, етичні норми правила комунікації та соціальної взаємодії на засадах взаємоповаги), втримання інтересу до гри.

Головна увага на заняттях приділяється практичній грі, яка від початку демонструється без будь-яких спрощень, але у різноманітних варіантах матеріалу для гри.

Активно використовуються наочні матеріали: малюнки, які демонструють правила гри та правила поведінки під час гри, знаходяться в постійному доступі для огляду дітьми; мультфільми на шашкову тему («Про порося яке вміло грати в шашки», «Лунтік» (151 серія – Шашки), «Маша і Ведмідь» (17 серія – Маша + каша, 51 серія – Невловимі месники), «Таємниця медової долини» – Чорно-білий злочин, «Смешаріки» (156 серія - Сир-бор Новий рік , Азбука здоров'я – Нерівні умови), «6:1» (студія Сергія Рябова) тощо). Керівник гуртка постійно демонструє гру та залучає до дії дітей, звертаючи їх увагу на правила гри та правила поведінки.

Звертається увага на дотримання правил черговості ходу, виконання простих ходів та обов'язковості виконання ударних ходів.

Виконуються вправи на ударні ходи (бій шашок) з використанням демонстраційної магнітної дошки, настільних тренувальних дошок та великої дошки на асфальті чи килимка у вигляді дошки на полу.

Партії можуть починатись і після певної кількості ходів – перериватись на іншу роботу (або не бути закінченими через обмеженість часу для занять). Важливо зацікавити, залучити дітей до процесу гри та втримати інтерес у подальшому.

Другий етап – діти 4-5 років, тривалість 3 місяці - оздоровчий період протягом літа перед переходом у старшу групу.

Мета занять в гуртку на даному етапі - подальше зацікавлення, ознайомлення з грою, засвоєння та закріплення правил гри, втримання інтересу до гри.

Засоби реалізації мети включають в себе активну взаємодію з батьками, залучення їх до проведення дозвілля з дітьми та включення шашкової гри в дозвілля. Проводиться активна робота керівника з батьками, пропонують родинні змагання як турніри вихідного дня чи як серія кубкових змагань протягом літнього відпочинку.

Основною метою шашкової гри батьків з дитиною під час дозвілля є збереження та стимулювання інтересу до пізнавальної діяльності. Гурткові заняття в дошкільному навчальному закладі в цей період спрямовані також на закріплення знань з правил гри та правил поведінки, взаємодії з іншими гравцями, тренерами та суддями (роль яких виконують керівники гуртка). Демонструються мультфільми на шашкову тему, після перегляду діти розповідають про помилки, які допустили автори мультфільмів через недосконале знання правил гри (Про порося яке вміло грати в шашки, Лунтік (151 серія – Шашки), Маша і Ведмідь (17 серія – Маша + каша, 51 серія – Невловимі месники), Таємниця медової долини – Чорно-білий злочин, Смешаріки (156 серія - Сир-бор Новий рік , Азбука здоров'я – Нерівні умови), 6:1 (студія Сергія Рябова) тощо).

Третій етап – діти 5-6 років, тривалість 8 місяців (вересень – квітень).

Передбачає закріплення знань з правил та ознайомлення з базовими принципами та прийомами гри: стратегія гри на початку партії, сила шашок на центральних та бортових полях, цінність шашок на дамкових полях, побудова колонок та інших конструкцій з можливістю розміну та без цієї можливості, розмін, комбінація, сила дамки та петля в закінченнях.

Виконуються практичні вправи на задану тему. Під час вправ учні спочатку з допомогою керівника гуртка, а потім самостійно, переносять позицію-завдання з демонстраційної дошки або з друкованої діаграми на

власну тренувальну дошку. Вивчається нотація та правила запису ходів та партії, діти за завданням керівника гуртка називають поле або хід за нотацією.

На початку даного етапу заплановано повторення правил гри та інформації, отриманої на попередніх етапах з метою її впорядкування через нестабільність відвідування дошкільного навчального закладу під час оздоровчого періоду.

Наприкінці етапу можуть використовуватись вправи з двома тренувальними дошками, під час яких учень має на першій перенести завдання з демонстраційної дошки або діаграми, а на другій не рухаючи шашок розставити результат після вирішення завдання. В якості ігрових вправ на розвиток пам'яті може використовуватись гра зі зменшеною кількістю шашок але однакового кольору для обох суперників. Рівень складності завдань визначає керівник гуртка у залежності від рівня навичок, який демонструють учні. Вивчаються правила проведення змагань, поведінка на змаганні спортсменів, тренерів, суддів та глядачів, етика та засади чесної гри.

Керівник гуртка пояснює дітям, що дії на дошці мають бути пов'язані між собою планом, стратегією побудови позиції, мають враховувати дії суперника, а попередньо створені плани необхідно перевіряти та коригувати в процесі реалізації. Він на початку спроб планування підтримує будь-які плани, які гравець може пояснити, а надалі – використовує розбір партій та обговорення планів за участю всіх гравців та пошуки шляху вдосконалення плану і усунення помилок, направляє роботу гравців.

Основною ідеєю планування під час гри є те, що кожен хід в партії не може бути просто ходом, а робиться задля якоїсь певної мети, в рамках плану, і несе за собою позитивні чи негативні наслідки в залежності від обраного плану, його коректності та засобів виконання, якими є конкретні ходи в партії. Під час показу завдань з розміну, комбінацій та інших керівник гуртка періодично змінює колір шашок, які виграють в завданні, щоб не створювати у дітей хибне уявлення, що виграти можна лише одним кольором (наприклад, тільки білими), а інший колір завжди програє.

Четвертий етап – діти 5-6 років, закінчення навчального року, квітень – травень).

Метою даного етапу є участь дітей в змаганнях та закріплення раніше отриманих навичок з принципів та прийомів гри та правил поведінки під час змагальної діяльності.

Проводиться декілька тренувальних турнірів в групі, спочатку в межах часу, відведеного для гурткової роботи, з переносом партій на наступне гурткове заняття, потім фінальний турнір – у спеціально відведений час з грою всіх турів за один день. Тренувальні турніри використовуються для ознайомлення з системою проведення змагань і шашками як видом спорту, який в подальшому можна вдосконалювати в системі дитячо-юнацьких спортивних шкіл.

Гравці вивчають роль судді в змаганні, його функції та повноваження, навчаються в межах правил вирішувати конфліктні ситуації турніру, знати та відстоювати свої права. Керівник гуртка для суддівства тренувальних турнірів залучає по черзі бажаючих, які виконують функції помічника судді, при цьому попередньо потенційні кандидати на помічника судді мають ознайомитись зі своїми функціями та показати високий рівень знання правил гри та змагань. Обговорюється поведінка всіх учасників змагань, необхідність дотримання тиші та нейтральної поведінки глядачів.

Під час всіх етапів діти отримують інформацію з загальної історії шашок та історії українського шашкового руху у доступному викладенні, виконують вправи на орієнтування на шашковій дошці (настільна дошка та велика дошка на асфальті чи килимок на полу) з використанням понять право/ліво, верх/низ, горизонталь/вертикаль/діагональ.

Під час гри діти навчаються рахувати шашки та наочно освоюють поняття складу числа, більше/менше, на скільки більше чи менше, шляхом порівняння кількості шашок, математичні операції додавання та віднімання за допомогою побитих шашок суперника та під час навчальних ігор та завдань. Вправи з використанням перенесення позиції-завдання з демонстраційної дошки або з

картки-завдання на настільну тренувальну дошку сприяють розвитку короткочасної зорової пам'яті та просторової орієнтації під час розташування шашок відносно інших шашок та кутових полів і ліній дошки.

Нами розроблено зміст занять у відповідності до етапів, по 2 заняття на тиждень по 30-45 хвилин з частковим повторенням тем, на третьому та четвертому етапі по 2 заняття на тиждень з тривалістю заняття 45 хвилин – 1 година з частковим повторенням тем.

Макет шашкової дошки – діаграма, шашкова дошка, надрукована на А4 без шашок або з шашками, відповідно до завдання.

Зміст занять першого етапу (15 занять), заняття проводяться 2 рази на тиждень по 35–45 хв. на вибір тренера – керівника гуртка.

1. Ознайомлення з грою: демонстрація стандартного змагального комплекту і різних нестандартних комплектів дошок і шашок, в тому числі виготовлених з підручних матеріалів. Визначення шашок як спортивної інтелектуальної гри, під час якої за спеціальною дошкою різними кольорами один проти одного грають два спортсмени, які перед кожним ходом оцінюють ситуацію на дошці та планують подальші дії ("спочатку треба подумати і тільки після цього виконувати хід").

2. Ознайомлення з грою: мультфільм Лунтік (151 серія – Шашки) історичні факти – теорії виникнення шашок в Древньому Єгипті, Римі, Греції Троя, Лідія. Демонстрація шашкової дошки з шашками (демонстраційна дошка, настільні тренувальні дошки, орієнтація дошки – сторони, з яких розташовуються гравці та поля, на які розставляються шашки, кольори шашок (з використанням плакатів). Додаткове завдання: на макеті шашкової дошки намалювати/наклеїти (разом з батьками) шашки як вони розташовані в початковій позиції.

3. Ознайомлення з грою: різні види шашок, в які грають в наші часи міжнародна та національні федерації шашок. Практична робота з демонстраційною дошкою та тренувальними: розташування дошки та шашок для початкової позиції, правило ходити по одному ходу по черзі, поняття про

тихий та ударний ходи (з використанням плакатів). Додаткове завдання: на макеті шашкової дошки намалювати (разом з батьками) можливі ходи кожної з шашок, зображеної на макеті (завдання з тихими ходами).

4. Ознайомлення з грою: мультфільм Про поросятко, яке вміло грати в шашки. Практична робота з демонстраційною дошкою та тренувальними: розташування дошки та шашок, правило ходити по одному ходу по черзі, поняття про тихий та ударний ходи, обов'язковість ударного ходу. З використанням демонстраційної дошки демонструється довільна партія з коментарями щодо обов'язковості ударного ходу та можливих напрямів ударного та тихого ходу (з використанням плакатів). Додаткове завдання: на макеті шашкової дошки намалювати (разом з батьками) можливі ходи кожної з шашок, зображеної на макеті (завдання з ударними ходами).

5. Ознайомлення з грою: початок гри та рукостискання як прояв поваги до суперника та зобов'язання грати чесно і дотримувались правил гри. Практична робота з демонстраційною дошкою та тренувальними: тихий та ударний ходи, обов'язковість ударного ходу (з використанням плакатів). Практична гра в парах на тренувальних дошках, пошук на плакатах відповіді на запитання щодо ходу гри та плакат про необхідність обдумування ходів перед їх здійсненням. Додаткове завдання: спробувати зіграти партію з батьками.

6. Ознайомлення з грою: мультфільм Смешаріки (156 серія – Сир-бор Новий рік) – дисципліна під час занять. Практична робота з демонстраційною дошкою та тренувальними: тихий та ударний ходи, обов'язковість ударного ходу (з використанням плакатів). Практична гра в парах на тренувальних дошках, пошук на плакатах відповіді на запитання щодо ходу гри та плакат про необхідність обдумування ходів перед їх здійсненням. Додаткове завдання: спробувати зіграти партію з батьками.

7. Ознайомлення з грою: середньовічна Іспанія та перші книги з шашок. Сучасні книги з шашок. Практична робота з демонстраційною дошкою та тренувальними: тихий та ударний ходи, обов'язковість ударного ходу. З

використанням демонстраційної дошки демонструється ударний хід в якому б'ється одразу декілька шашок – пояснюється зв'язок з правилом ходити по одному ходу по черзі: послідовний бій вважається за один хід. Пояснюються правила зняття шашок після бою – з першої побитої і до останньої (з використанням плакатів). З використанням демонстраційної дошки демонструється довільна партія з включенням в неї послідовного бою. Додаткове завдання: на макеті шашкової дошки намалювати (разом з батьками) траєкторію послідовного бою шашки, зображеної на макеті.

8. Ознайомлення з грою: мультфільм Таємниця медової долини – Чорнобілий злочин. Стоп-кадр на позиції послідовного бою. Практична робота з демонстраційною дошкою та тренувальними: тихий та ударний ходи, обов'язковість ударного ходу, послідовний бій (з використанням плакатів). З використанням килимка на полу у вигляді дошки зіграти/продемонструвати партію із залученням дітей до обговорення можливості виконання ходів. Додаткове завдання: намалювати/наклеїти (разом з батьками) темні квадрати дошки на розлінований під дошку макет на А4, зіграти партію з батьками.

9. Ознайомлення з грою: досягнення українських спортсменів на чемпіонатах Європи та світу з шашок. Практична робота з демонстраційною дошкою та тренувальними: тихий та ударний ходи, обов'язковість ударного ходу, послідовний бій (з використанням плакатів). Практична гра в парах на тренувальних дошках, пошук на плакатах відповіді на запитання щодо ходу гри. З використанням килимка на полу у вигляді дошки вирішити позиції на послідовний бій, при цьому роль шашки, яка б'є, виконують по черзі самі діти, перестрибуючи через шашки суперника. Додаткове завдання: придумати та на макеті шашкової дошки намалювати/наклеїти (разом з батьками) позицію з послідовним боєм двох або більше шашок, зіграти партію з батьками.

10. Ознайомлення з грою: мультфільм Маша і Ведмідь (51 серія). Практична робота з демонстраційною дошкою та тренувальними: тихий та ударний ходи, обов'язковість ударного ходу, послідовний бій, вибір напрямку бою (з використанням плакатів). З використанням килимка на полу у вигляді

дошки вирішити позиції на послідовний бій, при цьому роль шашки, яка б'є, виконують по черзі самі діти, перестрибуючи через шашки суперника. Додаткове завдання: придумати та на макеті шашкової дошки намалювати/наклеїти (разом з батьками) позицію з послідовним боєм двох або більше шашок у двох напрямках, зіграти партію з батьками.

11. Ознайомлення з грою: статус шашкового спорту в Україні – чемпіонати України, вікові категорії змагань, збірна. Практична робота з демонстраційною дошкою та тренувальними: дамка, тихий та ударний ходи дамок (з використанням плакатів). З використанням демонстраційної дошки демонструються позиції з перетворенням шашок на дамки та тихими і ударними ходами дамок. Додаткове завдання: на макеті шашкової дошки намалювати (разом з батьками) траєкторію можливих ходів дамки, зображеної на макеті (завдання з тихими ходами), зіграти партію з батьками.

12. Ознайомлення з грою: мультфільм Маша і Ведмідь (17 серія). Практична робота з демонстраційною дошкою та тренувальними: дамка, тихий та ударний ходи дамок (з використанням плакатів). З використанням демонстраційної дошки демонструються позиції з ударними ходами дамок. Практична гра в парах на тренувальних дошках, пошук на плакатах відповіді на запитання щодо ходу гри. Додаткове завдання: на макеті шашкової дошки намалювати (разом з батьками) траєкторію можливих ходів дамки, зображеної на макеті (завдання з ударними ходами), зіграти партію з батьками.

13. Ознайомлення з грою: статус шашкового спорту в Україні – спортсмени молодіжних чемпіонатів, які успішно змагаються з дорослими на чемпіонатах України. Практична робота з демонстраційною дошкою та тренувальними: дамка, тихий та ударний ходи дамок (з використанням плакатів). Практична гра в парах на тренувальних дошках, пошук на плакатах відповіді на запитання щодо ходу гри. Додаткове завдання: на макеті шашкової дошки намалювати (разом з батьками) траєкторію можливих ходів дамки, зображеної на макеті (завдання з тихими ходами), зіграти партію з батьками.

14. Ознайомлення з грою: мультфільм студії Сергія Рябова 6:1. Практична робота з демонстраційною дошкою та тренувальними: послідовні ударні ходи шашок та дамок. Практична гра в парах на тренувальних дошках, пошук на плакатах відповіді на запитання щодо ходу гри. Додаткове завдання: придумати та на макеті шашкової дошки намалювати/наклеїти (разом з батьками) позицію з послідовним боєм дамкою двох або більше шашок, зіграти партію з батьками.

15. Ознайомлення з грою: історія явища Всесвітніх інтелектуальних ігор. Практична робота з демонстраційною дошкою та тренувальними: тихі та ударні ходи, послідовні ударні ходи шашок та дамок. Практична гра в парах на тренувальних дошках, пошук на плакатах відповіді на запитання щодо ходу гри. Додаткове завдання: зіграти партію з батьками.

Для підвищення якості засвоєння матеріалу занять в приміщенні для занять на постійній основі присутні плакати, які демонструють окремі правила гри, ходи шашок та дамок. Під час гри при виникненні запитань необхідно залучати дитину до пошуку на плакатах відповідей на запитання щодо ходу гри, це сприятиме розвитку самостійності у дитини та кращому засвоєнню матеріалу.

При проведенні занять в приміщенні можливо використовувати саморобні килимки з зображенням шашкової дошки, на яких можна демонструвати партію і обговорювати можливі ходи, а також виставляти позиції-завдання, в яких діти уявляють себе шашкою та роблять тихі і ударні ходи. Ударні ходи виконуються перестрибуванням через шашки суперника, позицію для виконання завдань ставить на дошку керівник гуртка. Аналогічні вправи рекомендується виконувати під час прогулянок у теплу пору року з дошкою, яка намальована на асфальті. Шашки для таких дошок виготовляються з будь-яких підручних матеріалів.

Під час гри на настільних дошках керівник гуртка наголошує про необхідність поваги до суперника та інших гравців і рукостискання перед та

після партії не тільки як привітання, але і як елемент демонстрації поваги та гарантія дотримання правил чесної гри.

Змість занять другого етапу (12 занять). Заняття проводяться 2 рази на тиждень по 35–45 хв. на вибір тренера – керівника гуртка.

1. Здоровий спосіб життя: правильне харчування, необхідність фізичних та інтелектуальних навантажень під час літнього оздоровчого періоду. Практична гра в парах на тренувальних дошках, пошук на плакатах відповіді на запитання щодо ходу гри. Додаткове завдання: разом з батьками намалювати компоненти здорового способу життя: корисну їжу, улюблені ігри та активності.

2. Ознайомлення з грою: мультфільм Про поросятко, яке вміло грати в шашки. Можливі результати партії - виграш та нічия. Гравець виграв, якщо його суперник не може зробити свій черговий хід (не має шашок або не має вільних полів для здійснення ходу у його всіх шашок, що залишились на дошці – ситуація в мультфільмі під час матчу-реваншу). Нічия – жоден з суперників не може виграти. Практична робота з демонстраційною дошкою та тренувальними: приклади виграшу та нічії. Практична гра в парах на тренувальних дошках, пошук на плакатах відповіді на запитання щодо ходу гри. Додаткове завдання: зіграти партію з батьками, на макеті шашкової дошки намалювати (разом з батьками) позицію, яка залишилась після закінчення партії.

3. Ознайомлення з грою: мета гри – перемога, але перемога має бути чесною. Принципи чесної гри: повага до суперника, повага до рішень суддів, рівні початкові умови для гри, дотримання правил гри. Дружба і змагання. Практична гра в парах на тренувальних дошках, пошук на плакатах відповіді на запитання щодо ходу гри. Додаткове завдання: зіграти партію з батьками.

4. Ознайомлення з грою: поняття про проведення турнірів та матчів на прикладі мультфільму Про поросятко, яке вміло грати в шашки. Розбір ролей звірят та допустимості їх поведінки під час проведення матчу-реваншу між поросям и вовком. Практична гра в парах на тренувальних дошках, пошук на

плакатах відповіді на запитання щодо ходу гри. Додаткове завдання: зіграти партію з батьками.

5. Ознайомлення з грою: поведінка гравців під час та після партії. Переможець партії та його суперник: переможець не ображає суперника (у якого він виграв), а з повагою ставиться до суперника і результату гри, пропонує свою допомогу у роботі над помилками. Самовдосконалення як мета. Практична гра в парах на тренувальних дошках, пошук на плакатах відповіді на запитання щодо ходу гри. Додаткове завдання: зіграти партію з батьками та спробувати помітити помилки в партії (гравець по необачності віддає шашки, ходить шашкою тихий хід під час можливого бою, і т.д.).

6. Ознайомлення з грою: мультфільм студії Сергія Рябова 6:1. Зарахування відповідних очок в турнірну таблицю за результат партії. Практична робота з демонстраційною дошкою та тренувальними: приклади виграшу та нічиєї, приклад запису результату партії (2:0, 1:1 – 2 очки за виграш, 1 за нічию, 0 за поразку). З використанням демонстраційної дошки демонструються позиції на ударний хід з взяттям кількох шашок. Після виконання ударного ходу керівник гуртка разом з дітьми оцінює позицію, що залишилась та коментує і записує результат партії в очках. Практична гра в парах на тренувальних дошках, пошук на плакатах відповіді на запитання щодо ходу гри. Додаткове завдання: зіграти партію з батьками та записати її результат в очках.

7. Ознайомлення з грою: системи проведення турнірів: колова система. Як організувати турнір за коловою системою в гуртку та вдома, таблиця турніру. Практична робота з використанням заздалегідь приготованої пустої таблиці турніру та вписуванням туди прізвищ/імен учасників (бажано з вклеюванням фото) після проведення жеребкування стартових номерів керівником гуртка. Практична гра. Додаткове завдання: порахувати разом з батьками кількість ігор, яку необхідно зіграти дитині під час колового турніру в колі сім'ї.

8. Ознайомлення з грою: системи проведення турнірів: олімпійська та швейцарська системи, відмінності від колової. Повторення правил здійснення ударних ходів шашкою, дамкою, шашкою через дамкове поле. З використанням демонстраційної дошки демонструються позиції на ударний хід з взяттям шашкою або дамкою кількох шашок. Практична гра. Додаткове завдання: зіграти партію з батьками, порахувати найбільшу кількість шашок, побитих за один хід під час гри.

9. Ознайомлення з грою: правила "доторкнувся – ходи", "походив та забрав руку від шашки – хід зроблено". Використання попередження "виправляю" перед здійсненням виправлення шашок. Практична гра в рамках колового турніру в групі з використанням таблиці, виготовленої на попередніх заняттях. Додаткове завдання: зіграти партію з батьками.

10. Ознайомлення з грою: мультфільм «Таємниця медової долини – Чорно-білий злочин». Повторення правила обов'язковості бою та принципів здійснення ударних ходів шашками і дамками. Практична гра в рамках продовження колового турніру в групі. Додаткове завдання: зіграти партію з батьками.

11. Ознайомлення з грою: Повторення правил послідовного бою шашками і дамками. Практична гра в рамках продовження колового турніру в групі. Додаткове завдання: зіграти партію з батьками.

12. Практична гра в рамках продовження колового турніру в групі. Підведення підсумків колового турніру в групі. Нагородження всіх учасників турніру.

Заняття можуть проводитись на свіжому повітрі, якщо це дозволяє погода та тема заняття. В цьому випадку використовується дошка, яка намальована на асфальті, шашки з підручних матеріалів та крейда для виконання записів. Практична гра в парах може бути замінена на гру команда на команду на дошці, що намальована, при цьому діти по чергово за вказівкою керівника роблять по одному ходу за колір своєї команди на дошці. Необхідні

записи за додатковими завданнями робить керівник гуртка та батьки після того як дитина називає відповідь на завдання.

Змість занять третього етапу (28 занять). заняття проводяться 2 рази на тиждень по 45–60 хв. на вибір тренера – керівника гуртка:

1. Мультфільм «Лунтік» (151 серія – «Шашки»). Визначення шашок як спортивної інтелектуальної гри, історичні факти – теорії виникнення шашок в Древньому Єгипті, Римі, Греції Троя, Лідія. Повторення: початкова позиція, черговість ходів, тихі та ударні ходи шашок. Практична гра команда на команду на напільному килимку або на асфальті.

2. Повторення: тихі та ударні ходи шашок, послідовне взяття шашкою. Вправи на здійснення послідовного взяття 3-4 шашок, при цьому керівник гуртка розставляє завдання на демонстраційній дошці, а учні переносять позицію на свої тренувальні дошки і після цього здійснюють взяття і підрахунок шашок, які було взято. Практична гра у парах на тренувальних дошках або команда на команду на килимку або на асфальті.

3. Повторення: тихі та ударні ходи дамок, послідовне взяття дамкою. Вправи на здійснення послідовного взяття 3-4 шашок, при цьому керівник гуртка розставляє завдання на демонстраційній дошці, а учні переносять позицію на свої тренувальні дошки і після цього здійснюють взяття і підрахунок шашок, які було взято. Практична гра у парах на тренувальних дошках або команда на команду на килимку або на асфальті.

4. Мультфільм студії Сергія Рябова 6:1. Повторення: тихі та ударні ходи шашок та дамок, послідовне взяття шашкою та дамкою. Вправи на здійснення послідовного взяття великої кількості шашок, при цьому керівник гуртка розставляє завдання на демонстраційній дошці, а учні переносять позицію на свої тренувальні дошки і після цього здійснюють взяття і підрахунок шашок, які було взято. Вправу також можливо виконувати на килимку або на асфальті, де учні по черзі здійснюють взяття, перестрибуючи через шашки суперника. Практична гра у парах на тренувальних дошках або команда на команду на килимку або на асфальті.

5. Ознайомлення з грою: вертикалі та горизонталі дошки. Викладання предметів на задану вертикаль та горизонталь на тренувальній дошці, завдання з визначення вертикалі та горизонталі шашки, що знаходиться на демонстраційній дошці. Практична гра у парах на тренувальних дошках або команда на команду на килимку або на асфальті.

6. Ознайомлення з грою: шашкова нотація. Назва (адреса) кожної клітинки поля як поєднання назв вертикалей та горизонталей. Викладання предметів на поля с заданою назвою (адресою). Для вправи можна використовувати як тренувальні дошки, так і демонстраційну дошку, килимок на полу або дошку, що намальована на асфальті. Доцільно створити комплект карток з полями-завданнями та застосовувати їх для вправ. При роботі на килимку або асфальті можливо також наклеїти назви полів-завдань на предмети і у якості завдання – розташовувати ці предмети на дошці. Практична гра у парах на тренувальних дошках або команда на команду на килимку або на асфальті.

7. Ознайомлення з грою: практичне застосування шашкової нотації – для запису ходу партії або окремої позиції. За нотацією на демонстраційній дошці за допомогою учнів розігрується партія відповідно до попередньо заготовленого запису. За нотацією на тренувальних дошках учні розставляють шашки відповідно до попередньо заготовленої позиції з послідовним взяттям, керівник виставляє шашку на демонстраційній дошці тільки після того, як більшість учнів виставить свої та тренувальні дошки.

8. Ознайомлення з грою: діагональні лінії дошки та конструкції з них. Велика дорога, двійник, трійник. Викладання предметів на поля заданої діагоналі та конструкції. Практична гра у парах на тренувальних дошках або команда на команду на килимку або на асфальті.

9. Повторення: черговість ходів, обов'язковість взяття, правило виконання послідовного взяття, правила "доторкнувся – ходи", "походив та забрав руку від шашки – хід зроблено". Використання попередження

"виправляю" перед здійсненням виправлення шашок. Практична гра у парах на тренувальних дошках або команда на команду на килимку або на асфальті.

10. Ознайомлення з грою: планування та наслідки. Кожен хід має здійснюватися задля певної мети, метою може бути побудова конструкцій, загроз, пасток, проривів у дамки, тощо. Важливим є перевірка реальності здійснення плану під час кожного ходу та коригування плану за необхідності. При плануванні в першу чергу варто брати до уваги найсильніші ходи-відповіді суперника. Демонстрація партії із залученням учнів до обговорення можливих планів. При обговоренні підтримуються будь-які плани, якщо учень може пояснити як саме він планує досягати мети. Практична гра.

11. Ознайомлення з грою: планування та наслідки – повторення правил здійснення ударного ходу, вибір напрямку ударного ходу при наявності декількох можливостей. Вправи на вибір напрямку взяття: керівник гуртка розставляє завдання на демонстраційній дошці або роздає індивідуальні картки з завданнями, учні переносять позицію на власні тренувальні дошки, пропонують варіант взяття та аргументують свій вибір. Практична гра.

12. Ознайомлення з грою: розмін та комбінація – схожість та відмінності. Демонструються приклади розміну та приклади комбінації. Обидва прийоми базуються на правилі обов'язковості взяття. В обговоренні з учнями з'ясовуються особливості розміну – однакова кількість шашок віддається і забирається, при цьому загальна оцінка позиції суттєво не змінюється. Основна мета розміну – перегрупування сил, з цього виходить що наявність розміну в позиції є додатковим позитивним елементом, але використання розміну має здійснюватися для певної мети. Практична гра.

13. Ознайомлення з грою: розмін та комбінація – схожість та відмінності. Демонструються приклади розміну та приклади комбінації. В обговоренні з учнями з'ясовуються особливості комбінації – загальна оцінка позиції суттєво змінюється на краще для гравця, який провів комбінацію. При цьому він забирає більшу кількість шашок, ніж віддав, або отримує дамку або суттєво покращує власну позицію за рахунок перегрупування сил. Основна мета

комбінації – суттєве покращення позиції (наприклад з програної до рівної, або з рівної до виграшної). Вправи на комбінації з книги К. Балтажи «Як навчитись грати в шашки», стор. 29-48, перший рядок з кожної картки [6]. Рекомендується розставляти позиції-завдання на демонстраційній дошці, а поряд вивішувати картку-підказку. Перші завдання учні вирішують на демонстраційній дошці, далі – переносять позиції на власну тренувальну дошку і після вирішення демонструють керівнику гуртка. Необхідно взяти до уваги, що в Картці № 2 на стор. 29 позиція-підказка і перше завдання помилково поміняно місцями. Практична гра.

14. Ознайомлення з грою: визначення комбінації. Вправи на комбінації з книги К. Балтажи «Як навчитись грати в шашки», стор. 29-48, перший рядок з кожної картки [6]. Рекомендується розставляти позиції-завдання на демонстраційній дошці, а поряд вивішувати картку-підказку. Перші завдання учні вирішують на демонстраційній дошці, далі – переносять позиції на власну тренувальну дошку і після вирішення демонструють керівнику гуртка. Під час вирішення завдань учні рахують кількість шашок, яку вони віддали та яку побили в результаті комбінації. Визначають різницю кількості. Практична гра.

15. Ознайомлення з грою: комбінації. Вправи на комбінації з книги К. Балтажи «Як навчитись грати в шашки», стор. 29-48, перший рядок з кожної картки [6]. Під час вирішення завдань учні рахують кількість шашок, яку вони віддали та яку побили в результаті комбінації. Визначають різницю кількості. Практична гра. Гра команда на команду на демонстраційній дошці з використанням нотації.

16. Ознайомлення з грою: комбінації. Вправи на комбінації з книги К. Балтажи «Як навчитись грати в шашки», стор. 29-48, перший рядок з кожної картки [6]. Під час вирішення завдань учні рахують кількість шашок, яку вони віддали та яку побили в результаті комбінації. Визначають різницю кількості. Практична гра. Гра команда на команду на демонстраційній дошці з використанням нотації.

17. Ознайомлення з грою: комбінації. Вправи на комбінації з книги К. Балтажи «Як навчитись грати в шашки», стор. 29-48, перший рядок з кожної картки [6]. Під час вирішення завдань учні рахують кількість шашок, яку вони віддали та яку побили в результаті комбінації. Визначають різницю кількості. Практична гра. Гра команда на команду на демонстраційній дошці з використанням нотації.

18. Повторення: тихі та ударні ходи шашок та дамок, послідовне взяття шашкою та дамкою. Ознайомлення з грою: петля для дамки. Пояснення механізму роботи петлі для дамки та вправи на побудову петлі з книги К. Балтажи «Як навчитись грати в шашки», стор. 53-54 (вправи 2, 4) [6]. Практична гра.

19. Ознайомлення з грою: застава – обмеження дамкою групи шашок суперника. Пояснення механізму роботи застави та вправи на використання застави з книги К. Балтажи «Як навчитись грати в шашки», стор. 49-50 (вправи 2, 3, 6, 7, 15, 21) [5]. Практична гра.

20. Повторення: вертикалі та горизонталі дошки, шашкова нотація. Ознайомлення з грою: поняття центральних та бортових полів. Обговорення прикладів позицій, визначення, що сила шашки залежить не лише від її розташування, але і від конструкцій, до яких входить ця шашка, а також від розташування шашок суперника. Поняття лівого та правого флангу. Вправи на комбінації з книги К. Балтажи «Як навчитись грати в шашки», стор. 29-48, перший рядок з кожної картки (якщо всі картки вирішено – другий рядок) [6]. Практична гра.

21. Повторення: діагоналі та конструкції з них, шашкова нотація. Ознайомлення з грою: шашки, які закривають дамкові поля. Визначення сили таких шашок та їх загальних завдань під час гри. Поняття лівого та правого флангу. Вправи на комбінації з книги К. Балтажи «Як навчитись грати в шашки», стор. 29-48, перший рядок з кожної картки (якщо всі картки вирішено – другий рядок) [6]. Практична гра.

22. Повторення: центральні та бортові поля, сила шашок, що закривають дамкові поля, лівий та правий фланг. Ознайомлення з грою: початок гри і зв'язок плану гри з попередніми знаннями про силу шашок. Вправи на комбінації з книги К. Балтажи «Як навчитись грати в шашки», стор. 29-48, перший рядок з кожної картки (якщо всі картки вирішено – другий рядок) [6]. Практична гра.

23. Ознайомлення з грою: види змагань – особисті і командні. Роль судді під час змагань. Повторення: Зарахування відповідних очок в турнірну таблицю за результат партії. Практична гра з попереднім розподілом на команди і виведенням командного результату матчу.

24. Ознайомлення з грою: права та обов'язки спортсмена під час змагань. Принципи чесної гри. Вирішення конфліктних ситуацій та звернення по допомогу під час гри. Повторення: системи проведення турнірів: колова система. Вправи на комбінації з книги К. Балтажи «Як навчитись грати в шашки», стор. 29-48, перший рядок з кожної картки (якщо всі картки вирішено – другий рядок) [6]. Практична гра.

25. Ознайомлення з грою: права та обов'язки глядачів під час змагань. Визначення статусу спортсмена, який вже дограв свою партію, але загальний тур ще триває. Вправи на комбінації з книги К. Балтажи «Як навчитись грати в шашки», стор. 29-48, перший рядок з кожної картки (якщо всі картки вирішено – другий рядок) [6]. Практична гра з попереднім розподілом на команди і виведенням командного результату матчу.

26. Ознайомлення з грою: порядок дій для фіксування нічиєї в закінченнях, які визначено Правилами спортивних змагань з шашок. Перелік закінчень, для яких на досягнення виграшу відводиться 5 ходів. Повторення: петля для дамки. Практична гра.

27. Повторення: черговість ходів, обов'язковість взяття, правило виконання послідовного взяття, правила «доторкнувся – ходи», «походив та забрав руку від шашки – хід зроблено». Використання попередження

"виправляю" перед здійсненням виправлення шашок. Значення рукостискання на початку та після закінчення партії. Принципи чесної гри. Практична гра.

28. Повторення: виграш партії та нічия. Результат партії та його запис в протоколі змагань. Вправи на комбінації з книги К. Балтажи «Як навчитись грати в шашки», стор. 29-48, перший рядок з кожної картки (якщо всі картки вирішено – другий рядок) [6]. Практична гра.

Структура занять включає теоретичну і практичну частини, додатковим завданням є гра у вільний час з батьками чи будь-якими іншими суперниками. 15-17 тижні даного етапу попадають на різдвяні та новорічні свята, під час яких, зазвичай, можливість проведення повноцінних гурткових занять відсутня через підготовку дітей до святкових заходів. Тому інформаційне навантаження на гурткових заняттях в цей час знижене і спрямовано лише на підтримку раніше набутих навичок.

Зміст занять четвертого етапу (квітень-травень). Заняття проводяться 2-3 рази на тиждень по 45–60 хв.

Даний етап є підсумковим, планується проведення змагань, зокрема першості дошкільного навчального закладу серед дітей як заключний елемент підготовки.

Для цього спочатку проводяться турніри в окремих групах, що відвідують гурток, потім 1-2 переможці кожної групи відбираються до першості дошкільного навчального закладу, а далі кількість учасників, що відібралась до участі у змаганнях першості області/міста/району визначається положенням/регламентом про проведення змагання.

При проведенні першості групи та навчального дошкільного закладу рекомендується (але не обов'язково) проводити турнір за коловою системою. Для проведення турніру в групі можливо використовувати час декількох занять гурткової роботи, граючи декілька турів за заняття і продовжуючи наступні тури на наступному занятті. Проведення першості навчального закладу бажано робити як єдиний окремий захід, з залученням глядачів та

елементами розважальної програми між турами турніру та з нагородженням всіх учасників заходу.

4.3 Впровадження програми навчання гри в шашки дітей 4–6 років

Для оцінки ефективності впровадженої програми та впливу гри в шашки на розвиток когнітивних здібностей дітей було проведено психологічне тестування, адаптоване для дітей віком 4–6 років, для оцінки уваги, мислення, пам'яті, творчих здібностей, розвитку особистості дитини.

Гра в шашки сприяла покращенню уваги у дітей 4–6 років за рахунок наступних конкретних дій, представлених на рисунку 4.3, таких як зосередженість на дошці, аналіз ситуації, виявлення деталей, планування та передбачення. Дитина слідкує за позицією своїх фішок, фішок супротивника та варіантами ходів, що сприяло розвитку уважності та тривалої концентрації.

Рисунок 4.3 – Виконання ігрових дій в шашках для покращення уваги у дітей 4–6 років

Виявлено, що за показниками стійкості уваги до дослідження діти переважно демонстрували достатній її розвиток за виключенням результатів виконання тесту «Знайди і викресли» дітьми КГ та «Постав позначки» учасниками обох груп, де зафіксовано середній рівень прояву здібності. Після

дослідження для дітей був характерним достатній рівень стійкості уваги, окрім показника «Знайди і викресли», який у дітей ОГ змінився із достатнього на високий. Водночас у дітей КГ прояв стійкості уваги за вказаним тестом залишився на середньому рівні. Подальше дослідження дозволило встановити, що рівень стійкості уваги дітей ОГ статистично значуще ($p < 0,05$) підвищився за тестами «Знайди відмінності», «Знайди і викресли» та «Постав позначки», натомість у дітей КГ статистично значущих змін не відбулось ($p > 0,05$).

Гра в шашки вимагає аналізу ситуації на дошці та передбачення наслідків різних ходів. Дитина вчиться розглядати різні можливі варіанти ходів і враховувати їх потенційні наслідки. Це розвиває уважність та здатність до аналітичного мислення. Гра в шашки розвиває увагу до деталей, таких як розташування фішок, їх кількість та доступні можливості ходу. Дитина повинна бути уважною до цих деталей, щоб приймати правильні рішення. Це сприяє розвитку уважності до дрібниць та здатності до спостереження. Гра в шашки навчає планувати на кілька кроків наперед та передбачати можливі рухи супротивника. Дитина аналізує ситуацію, розробляє стратегію та враховує можливі варіанти ходів. Це розвиває увагу до довгострокових планів та здатність до передбачення. Ці дії в грі в шашки активізують розумову діяльність, сприяють покращенню уваги та розвитку психічних процесів.

Окрім цього запропонована програма дозволила покращити окремі види мислення у дітей 4–6 років шляхом їх розвитку (рис. 4.4). Для оцінки різних типів мислення застосовували тести «Що тут зайве?» (дослідження розумових операцій аналізу та узагальнення), «Логічна послідовність дій» спрямований на визначення здібності дитини до відтворення окремих подій чи фрагментів дійсності, надання їм логічної цілісності та тест для оцінки логічно-образного мислення «Розділи на групи».

Аналіз ситуації на дошці та розуміння різних можливих ходів сприяв розвитку аналітичного мислення. Дитина вчилася враховувати наслідки своїх ходів і передбачати можливі ходи супротивника.

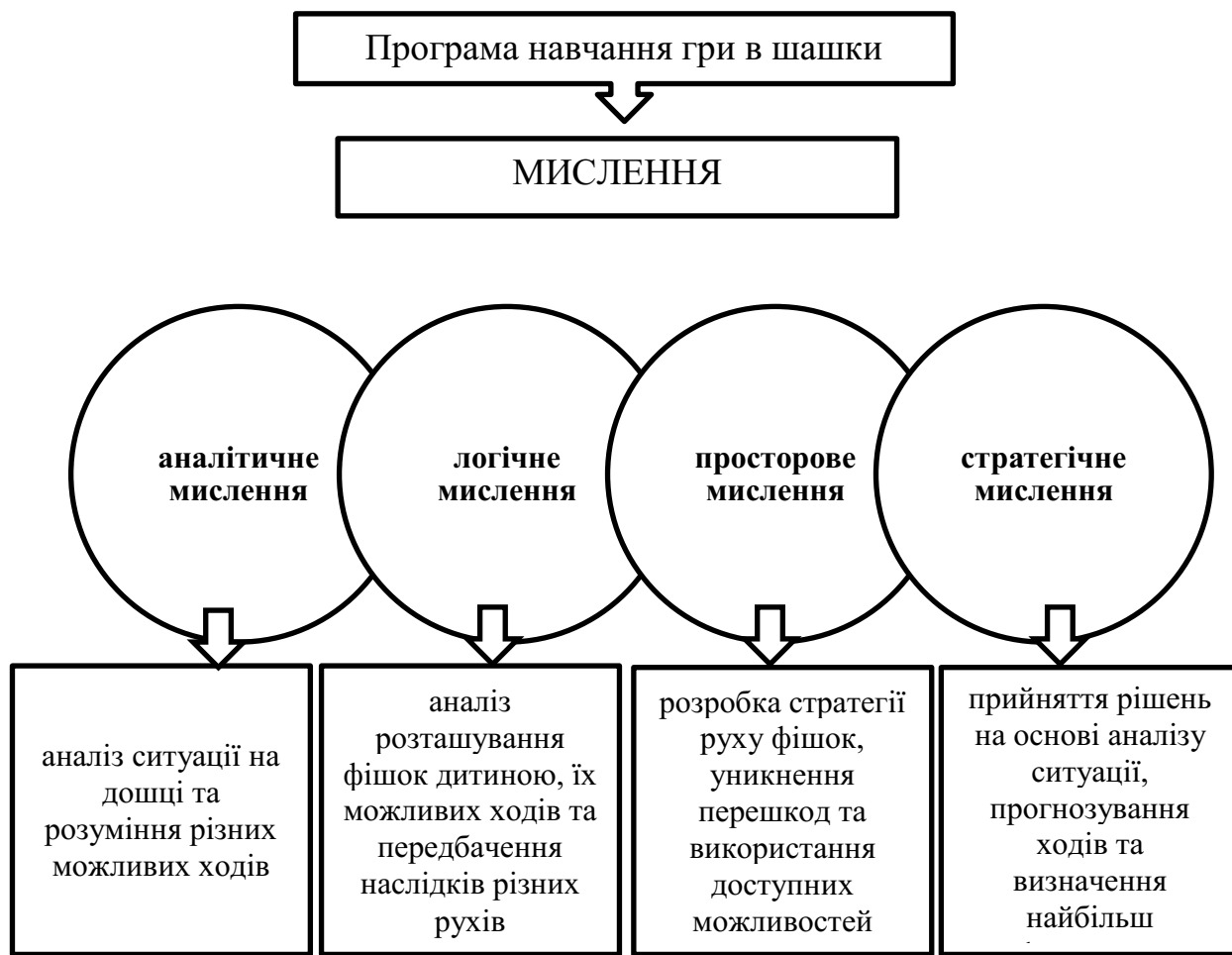

Рисунок 4.4 – Окремі види мислення у дітей 4–6 років, на які було спрямовано програму навчання гри в шашки

Визначено, що до дослідження діти обох груп у цілому характеризувалися достатнім рівнем розвитку мислення за виключенням результатів виконання тесту «Що тут зайве» на дослідження розумових операцій аналізу та узагальнення. Представниками КГ, у яких було зафіксовано середній рівень прояву здібності.

Після дослідження у дітей ОГ середні рівні мислення за тестами «Логічна послідовність дій» (відтворення окремих подій чи фрагментів дійсності, надання їм логічної цілісності) та «Розділи на групи» (оцінки логічно-образного мислення) зросли з достатнього до високого, а у дітей КГ рівень мислення за тестом «Що тут зайве» зріс із середнього до достатнього.

Дослідження дозволило встановити, що рівні мислення у дітей ОГ статистично значуще підвищилися за всіма використаними тестами ($p < 0,05$), а у дітей КГ статистично значуще зріс рівень мислення за тестом «Логічна послідовність дій» ($p < 0,05$), а за рештою тестів покращення мислення не зафіксовано ($p > 0,05$).

Гра в шашки вимагала розвитку логічного мислення та здатності до побудови послідовних аргументів шляхом аналізу розташування фішок дитиною, їх можливих ходів та передбачення наслідків різних рухів. Це сприяло розвитку логічного мислення та здатності до узагальнень.

У грі в шашки необхідно і розуміння просторових відношень та пересування по дошці. Дитина розробляє стратегію руху фішок, уникає перешкод та використовує доступні можливості. Це допомагало розвитку просторового мислення та здатності до навігації у віртуальному просторі.

На активізацію процесів мислення впливає і розроблення стратегій та планів дій для досягнення перемоги. Дитина вчиться приймати рішення на основі аналізу ситуації, прогнозування ходів та визначення найбільш ефективного шляху до мети.

Гра в шашки позитивно впливала на розвиток пам'яті у дітей 4-6 років за рахунок роботи зі спогадами, розвитку зорової пам'яті, використання вправ на стратегічне планування, повторення і відтворення, демонстрації правил в процесі гри, систематизації інформації, застосування вправ на розвиток асоціативного мислення (рис. 4.5).

Установлено, що до дослідження діти ОГ переважно демонстрували достатній розвиток пам'яті, окрім результатів виконання тесту «Короткочасна смислова пам'ять». Після дослідження середні рівні їх пам'яті дітей за тестами «10 картинок: Чого не вистачає» та «Запам'ятай малюнки» зросли з достатнього до високого, а за тестом «Короткочасна смислова пам'ять» - з середнього до достатнього.

Рисунок 4.5 – Способи розвитку пам'яті у дітей 4–6 років через гру в шашки

У дітей КГ як до, так і після дослідження середній рівень пам'яті зареєстровано за тестами «10 картинок: Чого не вистачає» і «Короткочасна смислова пам'ять», а за рештою тестів вони демонстрували достатній рівень прояву здібності. У дітей ОГ спостерігалось статистично значуще покращення пам'яті за всіма використаними тестами ($p < 0,05$), а у дітей КГ статистично значущого покращення пам'яті не відбулось ($p > 0,05$).

Гра в шашки вимагає згадування попередніх ходів, а також збереження інформації про поточну ситуацію на дошці. Якщо дитина запам'ятовує розташування фішок, ходи супротивника та власні плани, це сприяє розвитку короткочасної та робочої пам'яті. В грі в шашки необхідно уважне спостереження за розташуванням фішок на дошці. Дитині необхідно постійно пам'ятати, де знаходяться фішки, які ходи вони зробили та які можливості є для подальших рухів. За рахунок цього розвивається візуальна пам'ять та здатність до розпізнавання та запам'ятовування візуальних образів.

Коли дитина грає в шашки, вона запам'ятовує свої стратегії, враховує попередні ходи та аналізує результати попередніх рухів. Це сприяє розвитку робочої пам'яті та здатності до планування та збереження інформації на протязі тривалого часу.

Також гра в шашки дозволяє дитині повторювати певні ходи або стратегії, що були успішними. Це допомагає закріплювати і відтворювати інформацію у пам'яті. Постійне повторення та відтворення рухів сприяє розвитку довготривалої пам'яті та здатності до відтворення попередніх послідовних дій.

Гра в шашки вимагає знання та використання правил гри, необхідно пам'ятати правила щодо руху фішок, захоплення фішок супротивника та особливі ходи, наприклад, «дамка». Окрім цього граючи дитина вчиться систематизувати інформацію та розподіляти її у певному порядку. Таким чином розвивається пам'ять зі структуруванням та здібність до організації інформації. В процесі гри дитина може створювати асоціації між розташуванням фішок на дошці, їх рухами та можливостями для подальших ходів. Це допомагає покращити асоціативне мислення та здібність до зв'язування інформації.

Таким чином, гра в шашки стимулює короткочасну, довготривалу пам'ять, здібності до структурування інформації та асоціативного мислення. Ці є важливим для когнітивного розвитку дитини і може бути покращено через активну участь у грі в шашки.

Гра в шашки вплинула і на розвиток творчих здібностей дітей 4-6 років шляхом розвитку просторового і критичного мислення, креативності, здібності вирішувати проблеми (рис. 4.6).

Це пов'язано з тим, що дитина, навчаючись грі в шашки, вчиться аналізувати простір та розташування фішок на дошці, передбачати можливі ходи та розглядати різні варіанти, розвивати здатність до уявлення об'єктів у просторі та їх взаємодії.

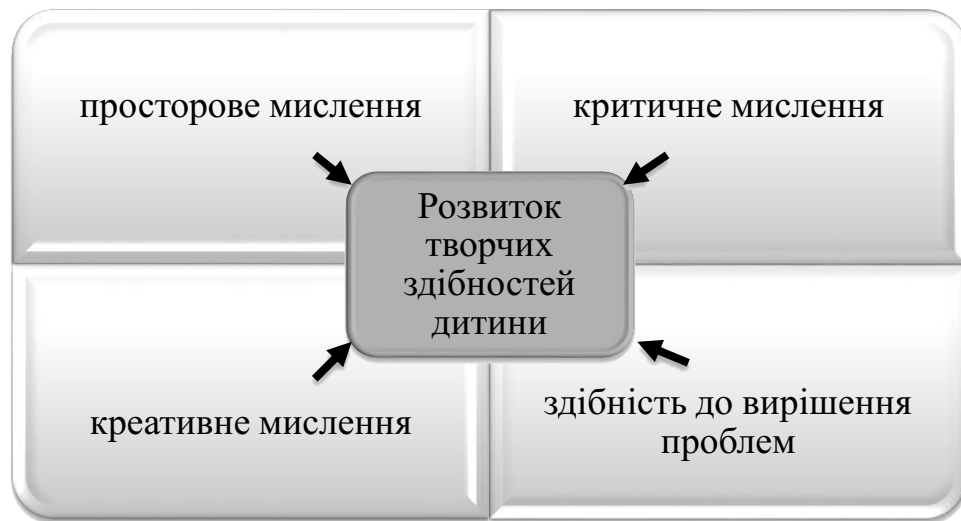

Рисунок 4.6 – Типи мислення та здібність до вирішення проблем, що впливають на розвиток творчих здібностей у дітей 4–6 років через гру в шашки

Критичне мислення – це здатність думати, аналізувати та виголошувати власні незалежні висновки та рішення. Сама гра в шашки вимагає розв'язання проблем, таких як вибір найкращого ходу, стратегія гри та адаптація до ситуації, що постійно змінюється на дошці.

Дитина таким чином вчиться розглядати різні можливості, оцінювати їх переваги та недоліки, а потім приймати рішення, аналізувати та розв'язувати складні завдання. До рис критичного мислення можна віднести усвідомленість, відповідальність, цілеспрямованість, обґрунтованість, контрольованість, самостійність, самоаналіз, самоорганізованість, дисципліна тощо. Критичне мислення дозволяє перевірити запропоновані рішення з метою визначення можливого їх застосування в процесі гри в шашках.

Творчі здібності є результатом відкриття принципово нового чи удосконаленого рішення якогось поставленого завдання в грі, спрямовані на створення нових ідей. Творчість - це природна функція мозку, яка виявляється і реалізується у діяльності при наявності спеціальних здібностей у тій чи іншій конкретній діяльності, зокрема в грі в шашки.

В цьому віці розвиток креативності шляхом гри дозволяє дитині експериментувати з різними ходами, випробовувати нові стратегії та шукати нетрадиційні рішення, що стимулює генерацію нових ідей та розвиває креативні здібності. Креативне мислення дозволяє розвиватися дитині шляхом постановки питання до пошуку різноманітних ідей реалізації в грі.

Побудова гри в шашки надає можливість дитині знаходити способи подолання перешкод, пошуку нестандартних рішень та сприяє розвитку творчого мислення та здатності до вирішення проблем.

Установлено зростання творчих здібностей дітей ОГ за тестом «Чого не вистачає на малюнках» з достатнього до високого рівня, а саме з 4 (4; 4) до 5 (4; 5) балів, а за тестом «Кола» – з 3 (3; 4) до 4 (4; 5) балів, що відповідає середньому і достатньому рівням.

Водночас у дітей КГ медіани творчих здібностей упродовж дослідження не змінилися: за тестом «Чого не вистачає на малюнках» до і після дослідження показник становив 4 (3; 5) балів. За тестом «Кола» виявлено збільшення величини верхньої межі 75 %, утім медіанне значення лишилося сталим: середні показники до дослідження становили 3 (3; 3), а після – 3 (3; 4) балів. Як бачимо, позитивну динаміку творчих здібностей демонстрували виключно представники ОГ.

Відтак, можна констатувати, що заняття шашками має істотний вплив на розвиток творчих здібностей дошкільнят.

Застосування Т-критерію Вілкоксона дозволило підтвердити, що творчі здібності дітей ОГ під дією застосовуваної програми статистично значуще зріс ($T = 0$; $Z = 2,665$; $p = 0,0077$), а у дітей КГ, попри його зростання, статистично значущого покращення не виявлено ($T = 3$; $Z = 1,214$; $p = 0,2249$).

Гра в шашки мала позитивний вплив на розвиток особистості дитини 4–6 років шляхом розвитку самовпевненості, терпіння та наполегливості, емоцій, формування соціальних навичок (рис. 4.7).

Коли дитина досягає успіху в грі, вона почувається задоволеною та впевненою у своїх можливостях. Враховуючи, що шашки є стратегічною грою,

дитина навчається бути витриманою, ретельно розглядати ситуацію та знаходити найкращі рішення, навіть якщо це вимагає часу та зусиль.

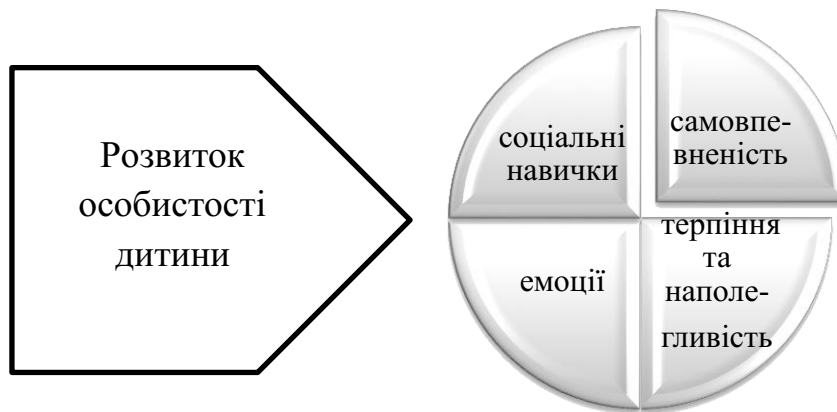

Рисунок 4.7 – Якості та навички дитини 4–6 років, що розвиваються під впливом гри в шашки

У процесі гри можуть виникати різні ситуації, такі як перемоги, поразки, невдачі. Через це дитина навчається реагувати на ці ситуації адекватно, керуючи своїми емоціями та шукаючи позитивні способи подолання викликів.

Статистичний аналіз дозволив підтвердити, що рівень розвитку особистості дитини ОГ упродовж дослідження статистично значуще зріс ($T = 0$; $Z = 3,3$; $p = 0,0001$). Так само статистично значуще зріс рівень розвитку внутрішньо-особистісної сфери дітей КГ ($T = 0$; $Z = 2,03$; $p = 0,0431$).

Таким чином, розвиток особистісної сфери дитини, більш за все, в більшій мірі обумовлюється природними чинниками. Утім варто акцентувати увагу, що в дітей ОГ розвиток особистісної сфери відбувався більш пришвидшеними темпами порівняно з дітьми КГ.

Шляхом спілкування, співпраці та взаємодії з іншими гравцями гра в шашки сприяє розвитку соціальних навичок. Дитина вчиться обговорювати правила гри, дотримуватися спортивної поведінки, вирішувати конфлікти та співпрацювати з партнером для досягнення спільної мети. Ці аспекти розвитку особистості дитини, які розвиваються через гру в шашки, можуть сприяти її

самореалізації, підвищенню самооцінки та формуванню позитивної мотивації для досягнення мети.

4.4 Оцінка впливу занять інтелектуальними видами спорту (шашками) на психічний та розумовий розвиток дітей 4–6 років

У дослідженні прийняло участь 36 дітей середньої і старшої групи. 17 з них склали основну (ОГ), решта – контрольну групу (КГ). Діти основної групи займалися шашками. Дослідження відбувалося у два етапи із залученням психологів. Після надання ними інформації щодо рівнів прояву стійкості уваги, пам'яті, мислення й творчих здібностей учасників дослідження, отримані дані було представлено в балах, де 5 балам відповідав високий рівень прояву здібностей, 4 – достатній, 3 – середній, 2 – низький.

Статистичний аналіз здійснено за допомогою програми STATISTICA 10.0. У ході аналізу, враховуючи, що первинні дані були отримані в порядковій шкалі, середні визначалися за допомогою медіани (Me) та меж центилів у 25 і 75 %.

Для порівняння показників до і після дослідження використовувався непараметричний T-критерій Вілкоксона – аналог параметричного t-критерію Стьюдента для зв'язних вибірок. Зазначимо, що при застосуванні даного аналізу програма автоматично розраховує Z-статистику.

Для встановлення відмінностей між частотою діагностування у дошкільнят визначених рівнів розвитку стійкості уваги, пам'яті, мислення, творчих здібностей та внутрішньо-особистісної сфери використовувалися методи аналізу таблиць спряженості. Якщо число в будь-якій з клітин у побудованій таблиці виявлялося більшим або рівним 5, застосовувався критерій Пірсона χ^2 , а у протилежному випадку – точний критерій Фішера. Слід вказати, що величина ступенів вільності df для чотиріпільних таблиць спряженості рівна 1. За рівень статистичної значущості прийнято величину $\alpha=0,05$ ($p<0,05$).

Дослідження за точним критерієм Фішера показало, що частка дітей ОГ із високим проявом стійкості уваги, яка визначалась за тестом «Знайди і викресли», упродовж дослідження статистично значуще зросла ($p=0,0324$). З іншого боку, частка дітей із середнім рівнем за тестом «Постав позначки» статистично значуще скоротилась ($p=0,0255$) (табл. 4.1).

Таблиця 4.1 – Оцінка відмінностей в основній та контрольній групах за рівнем стійкості уваги залежно від тестів та етапу дослідження, % (n=36)

Тест	Етап дослідження					
	до впровадження програми			після впровадження програми		
	Рівень, %					
	високий	достатній	середній /низький	високий	достатній	середній
основна група (n=17)						
Знайди відмінності,	29,4	41,2	29,4	47,1*	47,1	5,8*
Знайди і викресли	17,6	41,2	29,4/11,8	58,8*	11,8	29,4
Знайди малюнок-двійник	47,1	29,4	11,7/5,9	47,1	35,3	17,6
Постав позначки	11,8	35,3	52,9	29,4*	58,8*	11,8*
контрольна група (n=19)						
Знайди відмінності	31,6	36,8	31,6	36,8	31,6	31,6
Знайди і викресли	10,5	31,5	47,5/10,5	15,8	31,6	52,6
Знайди малюнок-двійник	36,8	36,8	26,4	47,4	31,5	21,1
Постав позначки	5,3	31,6	63,2	10,5	42,1	47,4

Примітка. * – різниця статистично значуща на рівні $p < 0,05$.

Водночас, у дітей КГ попри спостережувану позитивну тенденцію до збільшення часток із високим проявом уваги за усіма тестами, статистичну значущість цих змін до і після дослідження довести не вдалося ($p > 0,05$).

Отже, виявлені позитивні зміни обумовлені закономірностями інтелектуального розвитку дітей дошкільного віку.

Виявлено, що за показниками стійкості уваги до впровадження програми навчання гри в шашки діти переважно демонстрували достатній розвиток здібностей за виключенням результатів виконання тесту «Знайди і викресли» дітьми КГ та «Постав позначки» учасниками обох груп, де зафіксовано середній рівень прояву здібності. Після впровадження програми навчання гри в шашки для дітей був характерним достатній рівень стійкості уваги, окрім показника «Знайди і викресли», який у дітей ОГ змінився із достатнього на високий. Водночас у дітей КГ прояв стійкості уваги за вказаним тестом залишився на середньому рівні.

Подальше дослідження дозволило встановити, що рівень стійкості уваги дітей ОГ статистично значуще ($p < 0,05$) підвищився за тестами «Знайди відмінності», «Знайди і викресли» та «Постав позначки», натомість у дітей КГ статистично значущих змін не відбулось ($p > 0,05$) (табл. 4.2).

Таблиця 4.2 – Оцінка відмінностей стійкості уваги дітей дошкільного віку в основній та контрольній групах залежно від тестів та етапу дослідження (n=36)

Тест	Me (25;75), бал	
	до впровадження програми	після впровадження програми
основна група (n=17)		
Знайди відмінності	4 (3; 5)	4 (4; 5)
	T = 5; Z = 2,073; p = 0,0382	
Знайди і викресли	4 (3; 4)	5 (3; 5)
	T = 0; Z = 2,804; p = 0,0051	
Знайди малюнок-двійник	4 (4; 5)	4 (4; 5)
	(T = 2,5, Z = 0,913; p = 0,3611)	
Постав позначки	3 (3; 4)	4 (4; 5)
	T = 0, Z = 2,803; p = 0,0051	

Продовження таблиці 4.2

контрольна група (n=19)		
Знайди відмінності	4 (3; 5)	4 (3; 5)
	T = 0, Z = 1,342; p = 0,1797	
Знайди і викресли	3 (3; 4)	3 (3; 4)
	T = 0, Z = 1,826; p = 0,0679	
Знайди малюнок-двійник	4 (3; 5)	4 (4; 5)
	T = 0, Z = 1,342; p = 0,1800	
Постав позначки	3 (3; 4)	4 (3; 4)
	T = 0, Z = 1,826; p = 0,0679	

Примітка 1. Me (25;75) – медіана та межі процентилів у 25 і 75 %.

Примітка 2. T – критерій Вілкоксона, непараметричний критерій для порівняння показників.

Примітка 3. Z – статистика, яка автоматично розраховується при обчисленні T – критерій Вілкоксона.

Примітка 4. p – рівень статистичної значущості.

Таким чином можна стверджувати, що заняття шашками сприяли більш істотному підвищенню стійкості уваги дітей дошкільного віку.

Стосовно пам'яті, то визначено наступні закономірності. Так, у цілому до дослідження діти найкраще справились з тестом «Запам'ятай малюнки» - 35,3 % та 21,0 % представників ОГ та КГ відповідно показали високий рівень пам'яті за даним тестом. Водночас за тестом «Лаконічне запам'ятовування 10» жоден із дітей ОГ не характеризувався високим рівнем, а серед дітей КГ одна дитина показала високий результат. При цьому після дослідження результати у дітей обох груп покращилися. Утім якщо серед дітей ОГ статистично значуще зросла частка з високими проявами пам'яті за тестами «Лаконічне запам'ятовування 10» (p = 0,0445) та «Подивись і відтвори» (p = 0,0195), то в представників КГ статистично значущих відмінностей між частками дітей з високим рівнем пам'яті до і після дослідження не зафіксовано (p > 0,05). Це може свідчити, що покращення пам'яті у дітей ОК відбулось внаслідок педагогічного впливу (табл. 4.3).

Таблиця 4.3 – Оцінка відмінностей дітей в основній та контрольній групах за рівнями пам'яті залежно від тестів, що визначають різні прояви пам'яті, та етапу дослідження, % (n=36)

Тест	Етап дослідження					
	до впровадження програми			після впровадження програми		
	Рівень, %					
	високий	достатній	середній /низький	високий	достатній	середній
основна група (n=17)						
10 картинок: Чого не вистачає	29,4	52,9	17,7	58,8*	35,3	5,9*
Лаконічне запам'ятовування 10	-	64,7	29,4/5,9	29,4*	41,2	29,4
Подивись і відтвори	5,8	47,1	47,1	41,2*	35,3	23,5
Короткочасна смислова пам'ять	29,4	23,5	41,2/5,9	47,1*	29,4	23,5
Запам'ятай малюнки	35,3	41,2	23,5	52,9*	41,2	5,9
контрольна група (n=19)						
10 картинок: Чого не вистачає	10,5	26,3	57,9/5,3	21,0	21,0	52,6/5,4
Лаконічне запам'ятовування 10	5,3	47,4	42,0/5,3	21,0	31,6	47,4
Подивись і відтвори	5,3	47,4	37,8/10,5	10,5	47,4	36,8/5,3
Короткочасна смислова пам'ять	5,3	10,5	78,9/5,3	5,3	31,6	63,1
Запам'ятай малюнки	21,0	47,4	26,3/5,3	42,1	15,8	42,1

Примітка. * – різниця статистично значуща на рівні $p < 0,05$.

Установлено, що до дослідження діти ОГ переважно демонстрували достатній розвиток пам'яті, окрім результатів виконання тесту «Короткочасна смислова пам'ять».

Після дослідження середні рівні їх пам'яті дітей за тестами «10 картинок: Чого не вистачає» та «Запам'ятай малюнки» зросли з достатнього до високого, а за тестом «Короткочасна смислова пам'ять» - з середнього до достатнього.

У дітей КГ як до, так і після дослідження середній рівень пам'яті зареєстровано за тестами «10 картинок: Чого не вистачає» і «Короткочасна смислова пам'ять», а за рештою тестів вони демонстрували достатній рівень прояву здібності.

Відповідно даних, наведених в таблиці 4.4, у дітей ОГ спостерігалось статистично значуще покращення пам'яті за всіма використаними тестами ($p < 0,05$), а у дітей КГ статистично значущого покращення пам'яті не відбулось ($p > 0,05$).

Таблиця 4.4 – Оцінка відмінностей між рівнями пам'яті дітей дошкільного віку в основній та контрольній групах залежно від тестів, що визначають різні прояви пам'яті, та етапу дослідження (n=36)

Тест	Me (25;75), бал	
	до впровадження програми	після впровадження програми
основна група (n=17)		
10 картинок: Чого не вистачає	4 (4; 5)	5 (4; 5)
	$T = 0; Z = 2,366; p = 0,0180$	
Лаконічне запам'ятовування 10	4 (3; 4)	4 (3; 5)
	$T = 0; Z = 2,366; p = 0,0180$	
Подивись і відтвори	4 (3; 4)	4 (4; 5)
	$T = 0, Z = 2,666; p = 0,0077$	
Короткочасна смислова пам'ять	3 (3; 4)	4 (4; 5)
	$T = 0, Z = 2,521; p = 0,0117$	
Запам'ятай малюнки	4 (4; 5)	5 (4; 5)
	$T = 0, Z = 2,201; p = 0,0277$	

Продовження таблиці 4.4

контрольна група (n=19)		
10 картинок: Чого не вистачає	3 (3; 4)	3 (3; 4)
	T = 8, Z = 1,014; p = 0,3105	
Лаконічне запам'ятовування 10	4 (3; 4)	4 (3; 4)
	T = 9, Z = 1,260; p = 0,2076	
Подивись і відтвори	4 (3; 4)	4 (4; 4)
	T = 0, Z = 1,826; p = 0,0679	
Короткочасна смислова пам'ять	3 (3; 3)	3 (3; 4)
	T = 4,5, Z = 1,890; p = 0,0587	
Запам'ятай малюнки	4 (3; 4)	4 (3; 5)
	T = 3,5, Z = 1,8468; p = 0,1422	

Примітка 1. Me (25;75) – медіана та межі процентилів у 25 і 75 %.

Примітка 2. T – критерій Вілкоксона, непараметричний критерій для порівняння показників.

Примітка 3. Z – статистика, яка автоматично розраховується при обчисленні T – критерій Вілкоксона.

Примітка 4. p – рівень статистичної значущості.

Досліджуючи розподіл дітей за рівнем мислення в основній та контрольній групах залежно від тестів та етапу дослідження, відзначено, що не значний їх відсоток до дослідження вирізнявся високим рівнем прояву здібностей.

Після дослідження виявлено зростання часток дітей з високим рівнем мислення за визначеними тестами, однак у дітей ОГ частота виявлених випадків, коли діагностувався високий рівень мислення збільшилась статистично значуще (за тестом «Що тут зайве» точний критерій Фішера становив 0,0391, а за тестами «Логічна послідовність дій» і «Розділи на групи» – p = 0,0324 і p = 0,0255 відповідно), а у дітей КГ статистична значущість зростання не встановлена (p > 0,05) (табл. 4.5).

Визначено, що до дослідження діти обох груп у цілому характеризуватися достатнім рівнем розвитку мислення за виключенням

результатів виконання тесту «Що тут зайве». представниками КГ, у яких було зафіксовано середній рівень прояву здібності.

Таблиця 4.5 – Оцінка відмінностей дітей за рівнем мислення в основній та контрольній групах залежно від тестів та етапу дослідження, % (n=36)

Тест	Етап дослідження					
	до впровадження програми			після впровадження програми		
	Рівень, %					
	високий	достатній	середній /низький	високий	достатній	середній /низький
основна група (n=17)						
Що тут зайве	5,9	52,9	41,2	41,2*	35,3	23,5
Логічна послідовність дій	17,6	41,2	41,2	53,0*	23,5	23,5
Розділи на групи	11,8	70,6	17,6	52,9*	47,1	-
контрольна група (n=19)						
Що тут зайве	21,0	26,3	47,4/5,3	26,4	36,8	36,8
Логічна послідовність дій	5,3	57,9	26,3/10,5	21,0	47,4	26,3/5,3
Розділи на групи	21,0	58,0	21,0	31,6	47,4	21,0

Примітка. * – різниця статистично значуща на рівні $p < 0,05$.

Після дослідження у дітей ОГ середні рівні мислення за тестами «Логічна послідовність дій» та «Розділи на групи» зросли з достатнього до високого, а у дітей КГ рівень мислення за тестом «Що тут зайве» зріс із середнього до достатнього.

Дослідження дозволило встановити, що рівні мислення в основній та контрольній групах залежно від тестів та етапу дослідження у дітей ОГ статистично значуще підвищилися за всіма використаними тестами ($p < 0,05$), а у дітей КГ статистично значуще зріс рівень мислення за тестом «Логічна послідовність дій» ($p < 0,05$), а за рештою тестів покращення мислення не

зафіксовано ($p > 0,05$) (табл. 4.6). Вочевидь, заняття шашками позитивно впливають на розвиток мислення у дітей дошкільного віку.

Таблиця 4.6 – Оцінка відмінностей за рівнем мислення дітей дошкільного віку в основній та контрольній групах залежно від тестів та етапу дослідження ($n=36$)

Тест	Me (25;75), бал	
	до впровадження програми	після впровадження програми
основна група ($n=17$)		
Що тут зайве	4 (3; 4)	4 (4; 5)
	$T = 0; Z = 2,666; p = 0,0077$	
Логічна послідовність дій	4 (3; 4)	5 (4; 5)
	$T = 0; Z = 2,251; p = 0,0117$	
Розділи на групи	4 (4; 4)	5 (4; 5)
	$T = 0; Z = 2,666; p = 0,0077$	
контрольна група ($n=19$)		
Що тут зайве	3 (3; 4)	4 (3; 4)
	$T = 4; Z = 1,690; p = 0,0910$	
Логічна послідовність дій	4 (3; 4)	4 (3; 4)
	$T = 0; Z = 2,023; p = 0,0431$	
Розділи на групи	4 (4; 4)	4 (4; 5)
	$T = 2,5; Z = 0,913; p = 0,3613$	

Примітка 1. Me (25;75) – медіана та межі процентилів у 25 і 75 %.

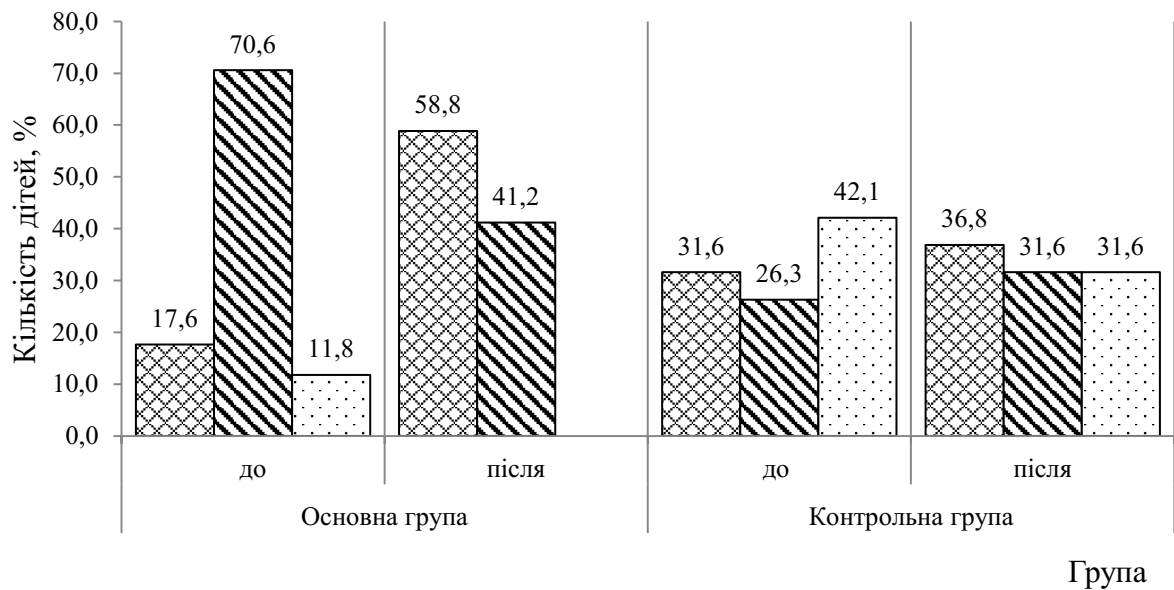
Примітка 2. T – критерій Вілкоксона, непараметричний критерій для порівняння показників.

Примітка 3. Z – статистика, яка автоматично розраховується при обчисленні T – критерій Вілкоксона.

Примітка 4. p – рівень статистичної значущості.

Вивчаючи динаміку розвитку творчих здібностей учасників дослідження відзначено, що у дітей КГ розподіл залежно етапу дослідження змінилися несуттєво. А от у дітей ОГ простежувалась позитивна динаміка (рис. 4.8).

Нами доведено, що частота прояву високого рівня розвитку творчих здібностей у дітей ОГ статистично значуще зросла ($p = 0,0324$).

Примітка. ▨ - високий; ▩ - достатній; □ - середній

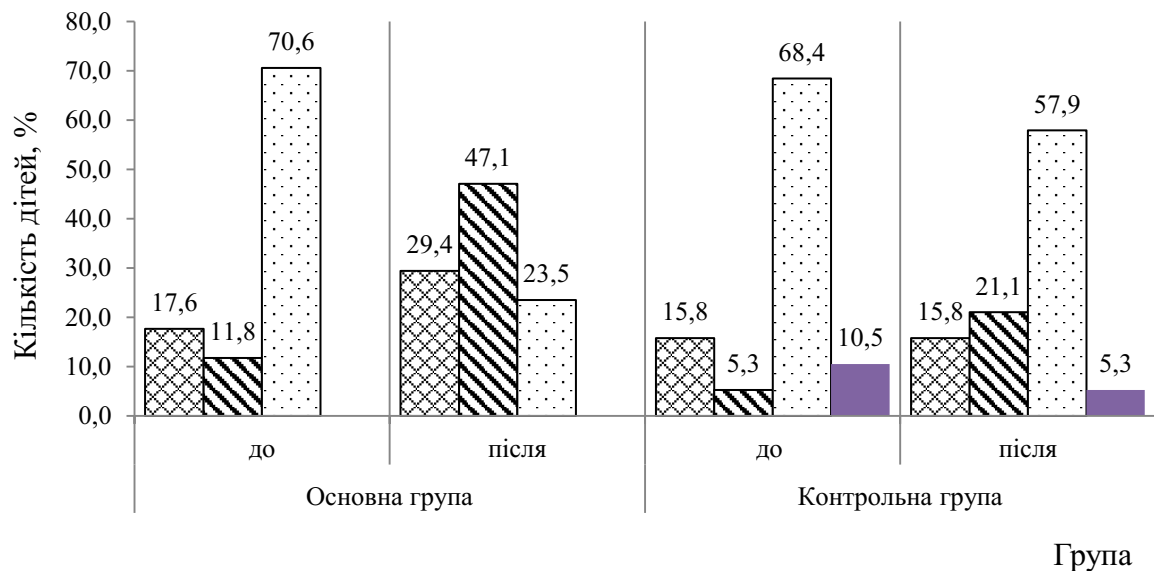
Рисунок 4.8 – Результати тестування дітей дошкільного віку в основній та контрольній групах в тесті «Чого не вистачає на малюнках» залежно від етапу дослідження (n=36)

Частота прояву середнього рівня у дітей дошкільного віку в тесті «Кола» статистично значуще зменшилась ($p = 0,0149$) за рахунок зростання часток із достатнім та високим рівнями. При цьому за вказаним тестом у дітей КГ розподіл змінився статистично не значуще ($p > 0,05$) (рис. 4.9).

Установлено покращення творчих здібностей дітей ОГ за тестом «Чого не вистачає на малюнках» з достатнього до високого рівня, а саме з 4 (4; 4) до 5 (4; 5) балів, а за тестом «Кола» – з 3 (3; 4) до 4 (4; 5) балів, що відповідає середньому і достатньому рівням.

Водночас у дітей КГ медіани творчих здібностей упродовж дослідження не змінилися: за тестом «Чого не вистачає на малюнках» до і після дослідження показник становив 4 (3; 5) балів.

За тестом «Кола» виявлено збільшення величини верхньої межі 75 %, утім медіанне значення лишилося сталим: середні показники до дослідження становили 3 (3; 3), а після – 3 (3; 4) балів.

Примітка. - високий; ▣ - достатній; □ - середній; ■ - низький

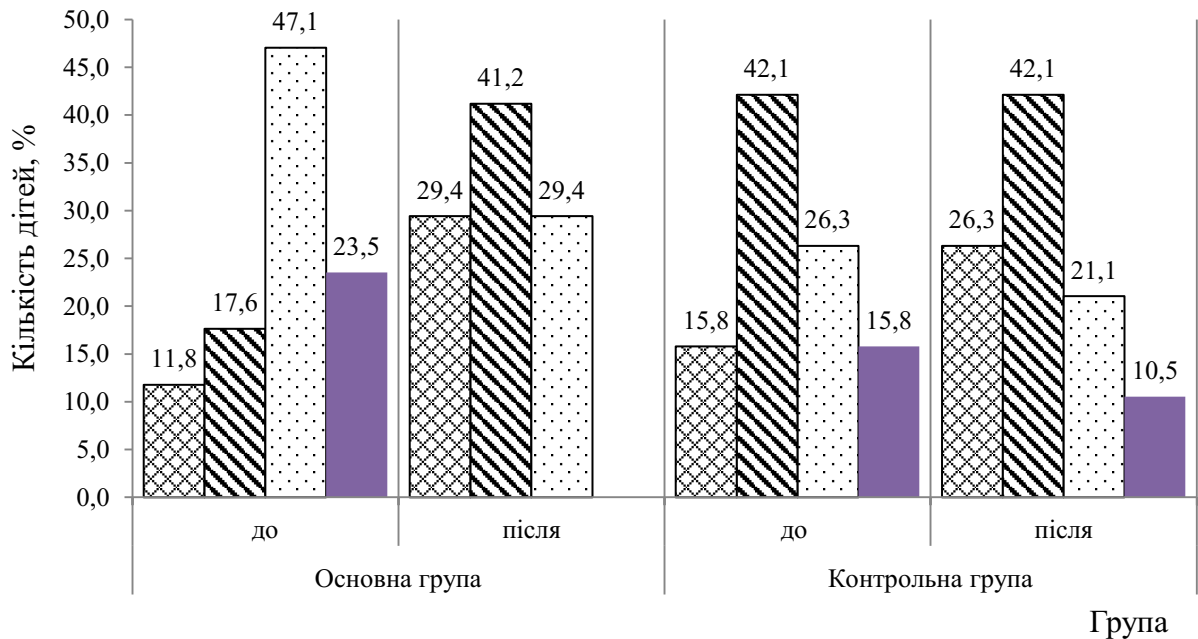
Рисунок 4.9 – Результати тестування творчих здібностей дітей дошкільного віку в основній та контрольній групах в тесті «Кола» залежно від етапу дослідження (n=36)

Як бачимо, позитивну динаміку творчих здібностей демонстрували виключно представники ОГ. Відтак, можна констатувати, що заняття шашками має істотний вплив на розвиток творчих здібностей дошкільнят.

Застосування Т-критерію Вілкоксона дозволило підтвердити, що рівні творчих здібностей дітей ОГ під дією застосовуваної програми статистично значуще зріс ($T = 0$; $Z = 2,665$; $p = 0,0077$), а у дітей КГ, попри його зростання, статистично значущого покращення не виявлено ($T = 3$; $Z = 1,214$; $p = 0,2249$). Так само й стосовно тесту «Кола», у дітей КГ статистично значущих зрушень не доведено ($T = 0$; $Z = 1,826$; $p = 0,0679$), а в дітей рівень творчих здібностей статистично значуще підвищився ($T = 0$; $Z = 2,521$; $p = 0,0117$).

Аналізуючи результати дітей за тестом Вартегга, що спрямований на дослідження багатьох факторів: самооцінки, соціальних навичок; амбіцій, активності та способів досягнення мети; внутрішньої стійкості; особливостей особистісних взаємин; ставлення до страхів, ми спостерігали динаміку в розвитку особистості дитини. Варто акцентувати увагу на тому, що у

представників ОГ частота випадків, коли діагностувалися середній або низький рівні статистично значуще скоротилась ($\chi^2 = 5,76$; $df = 1$; $p = 0,0164$), в той час як у дітей КГ ці зміни не були статистично значущими ($\chi^2 = 0,45$; $df = 1$; $p = 0,5012$) (рис. 4.10).

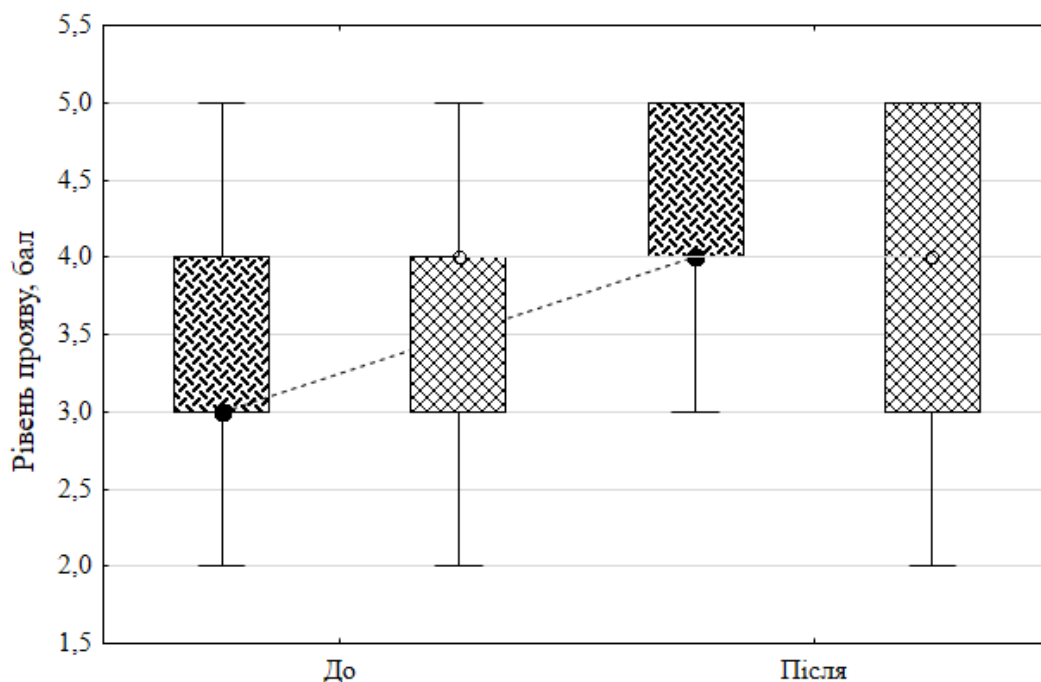
Примітка. ▨ - високий; ▩ - достатній; □ - середній; ■ - низький

Рисунок 4.10 – Результати тестування дітей дошкільного віку в основній та контрольній групах в тесті Вартегга залежно від етапу дослідження (n=36)

Упродовж дослідження спостерігалось позитивна динаміка розвитку особистісної сфери дітей ОГ з 3 (3; 4) до 4 (4; 5) балів, а у дітей КГ - з 4 (3; 4) до 4 (3; 5) балів відповідно (рис. 4.11).

Статистичний аналіз дозволив підтвердити, що розвиток особистісної сфери у дітей ОГ упродовж дослідження мав позитивні зміни, що має статистично значущі результати ($T = 0$; $Z = 3,296$; $p = 0,0001$). Так само статистично значуще змінився рівень розвитку особистості у дітей КГ ($T = 0$; $Z = 2,026$; $p = 0,0431$). Таким чином, розвиток особистості дитини, ймовірно, в більшій мірі обумовлюється природними чинниками.

Утім варто акцентувати увагу, що в дітей ОГ розвиток особистісної сфери відбувався більш пришвидшеними темпами порівняно з дітьми КГ.

Примітка. ■ - основна група; ▨ - контрольна група

Етап дослідження

Рисунок 4.11 – Динаміка розвитку особистісної сфери дітей за тестом Вартегга залежно від етапу дослідження (n=36)

Отримані результати дозволяють стверджувати, що здійснюваний педагогічний вплив мав суттєві позитивні наслідки, а застосування запропонованої програми сприяло розвитку стійкості уваги, пам'яті, різних типів мислення та творчих здібностей дітей дошкільного віку. Необхідно зазначити, що особливий вплив навчання гри в шашки відзначено на розвиток різних типів мислення та творчі здібності учасників дослідження, де виявлено позитивну динаміку за усіма запропонованими тестами. Стосовно розвитку особистісної сфери дитини, то внаслідок педагогічного впливу на дітей, що навчалися грі в шашки, його рівень зростав більше, ніж у дітей, що не займалися шашками.

Висновки до розділу 4

Проведені дослідження свідчать про позитивний вплив гри в шашки на психологічний та розумовий розвиток дитини.

Розроблена програма навчання гри в шашки для дітей 4–6 років спрямована на розвиток інтелектуальних і комунікаційних здібностей, логічного мислення та творчих здібностей, уваги та уяви, вміння планувати свої дії та розуміти їх наслідки, діяти в межах правил і вирішувати конфліктні ситуації адекватним шляхом. Розроблена програма розрахована на середню та старшу групи дошкільнят і складається з чотирьох етапів, тривалість програми може варіювати. Для якісного засвоєння гри в шашки запропоновано тривалість навчання 1,5 року.

У ході експериментальної перевірки, яка відбувалася в два етапи, доведено покращення показників уваги (стійкість уваги дітей ОГ статистично значуще ($p < 0,05$) підвищилася за тестами «Знайди відмінності», «Знайди і викресли» та «Постав позначки», у дітей КГ статистично значущих змін не визначено, $p > 0,05$), пам'яті (у дітей ОГ спостерігалось статистично значуще покращення пам'яті за всіма використаними тестами, ($p < 0,05$), у дітей КГ статистично значущого покращення пам'яті не відбулось, $p > 0,05$), мислення (у дітей ОГ статистично значуще підвищилися показники за всіма використаними тестами ($p < 0,05$), у дітей КГ статистично значуще зріс рівень мислення за тестом «Логічна послідовність дій» ($p < 0,05$), а за рештою тестів покращення мислення не зафіксовано ($p > 0,05$)), творчих здібностей (статистично значуще зріс рівень в ОГ – $T = 0$; $Z = 2,665$; $p = 0,0077$, у дітей КГ статистично значущого покращення не виявлено – $T = 3$; $Z = 1,214$; $p = 0,2249$) та розвитку особистісної сфери дитини (статистично значуще зріс рівень в ОГ ($T = 0$; $Z = 3,296$; $p = 0,0001$) та у дітей КГ ($T = 0$; $Z = 2,026$; $p = 0,0431$)).

Гра в шашки сприяла покращенню уваги у дітей 4–6 років за рахунок зосередженості на дошці, аналізу ситуації, виявлення деталей, планування та передбачення; розвитку аналітичного, логічного, просторового та стратегічного мислення; позитивно впливала на розвиток пам'яті у дітей 4–6

років за рахунок роботи зі спогадами, розвитку візуальної пам'яті, стратегічного планування, повторення і відтворення, демонстрації правил гри, систематизації інформації, розвитку асоціативного мислення; творчих здібностей шляхом розвитку просторового і критичного мислення, креативності, вміння вирішувати проблеми. Навчання дітей гри в шашки мало позитивний вплив на розвиток особистісної сфери дитини шляхом розвитку впевненості в собі, терпіння та наполегливості, контролю емоцій, формування соціальних навичок.

Результати досліджень 4 розділу представлені в публікаціях [75, 76, 77, 79, 82].

РОЗДІЛ 5

АНАЛІЗ І УЗАГАЛЬНЕННЯ РЕЗУЛЬТАТІВ ДОСЛІДЖЕННЯ

Інтелектуальні види спорту (англ. Mind Sports) – система організації змагань і специфічної підготовки до них в логічних іграх, які зазнали інституціоналізації англо-саксонського зразка у вигляді створення глобальної мережі міжнародних спортивних федерацій з ієрархічною структурою управління. В результаті таких перетворень інтелектуальних ігор першими були засновані міжнародні спортивні федерації шахів (FIDE, 1924), шашок (FMJD, 1947), бриджу (WBF, 1958), го (IGF, 1982), сьогі (FESA, 1985) рендзю (RIF, 1989) і сянці (WXF, 1993) тощо [167, 168, 169, 174, 175, 249].

Інтелектуальні види спорту вони мають розвинену інфраструктуру і користуються широким схваленням в суспільстві, оскільки їх вважають не тільки альтернативою азартних ігор, але і хорошим тренажером для розуму. Останнім часом спостерігається тенденція до видового розширення інтелектуального спорту, обумовлена спортизацією інших настільних (логічних) ігор, серед яких нарди, покер і різні етнокультурні види, що мають локальне поширення (російські шашки). Міжнародна федерація шашок (FMJD) була заснована у 1947 році, яка є членом Міжнародної асоціації інтелектуальних видів спорту IMSA, Всесвітньої асоціації міжнародних спортивних федерацій GAISF та постійно приймає участь у заходах SportAccord [231, 234, 235, 249].

Створення Міжнародної асоціації інтелектуальних видів спорту IMSA 19 квітня 2005 року під час щорічного з'їзду GAISF стало початком нового періоду, в якому інтелектуальні можливості людини є основою її діяльності, оскільки все більше видів фізичної роботи виконують складні механізми, роботи, і надалі ця тенденція зберігатиметься [167, 174].

Перехід від пріоритету фізичної праці до пріоритету інтелектуальної обумовлює і зміну ставлення до інтелектуальних видів спорту: від додаткових (за бажанням) ігор та розваг через інструмент для підтримки рівня інтелекту до вкрай необхідного в сучасних умовах елементу розвитку людини, підтримання і підвищення її розумового потенціалу.

Одним із засобів, що сприяють розвитку інтелектуальних здібностей, є гра у шашки, яка витримала випробування тисячоліттями. Шашки давно слугують людям не лише для розваг, а й для розвитку їхніх розумових здібностей. ця гра, на перший погляд, здається простою і легкою. Проте ігрова практика свідчить, що кожен хід містить у собі багато таємничого й незвіданого. шашки вимагають від гравця вміння мислити, винахідливості та кмітливості, сприяють розвиткові пам'яті та уваги. Гравець має постійно розраховувати варіанти, що виникають, планувати гру й намагатися здійснити її, вміти передбачати та протистояти планам супротивника. Труднощі розуміння суті гри полягає в тому, що шашки мають єдине за своєю специфікою поєднання елементів гри, мистецтва і наукового пізнання. Для неухважної дитини шашки – неоціненна знахідка, адже вони спонукають її до тривалої та неослабної концентрації уваги. Найчастіше вихованцям, які грають у шашки, притаманні такі властивості, як сприймання, запам'ятовування, мислення, а також уміння творчо осмислити вивчений матеріал та правильно застосувати його на практиці. Увага шашкіста перевіряється в тісному зв'язку з мисленням, і тому можна з цілковитою підставою говорити про переважно інтелектуальний характер мислення шашкіста, яке у практичній грі має яскраво виражений мимовільний характер [92, 93, 98].

Інтелектуальні ігри, такі як шашки, шахи, го та інші, займають важливе місце в системі неолімпійського спорту з ряду вагомих причин. Це і культурна та історична спадщина (ігри мають багату культурну та історичну спадщину, що робить їх важливою частиною світової спортивної спадщини), розширення розвитку розумових навичок (гравці цих ігор розвивають логічне мислення,

стратегічне планування, творче мислення та концентрацію, що важливо для розвитку людського інтелекту), сприяння розвитку спортивної культури (інтелектуальні ігри сприяють розвитку спортивної культури, навчаючи гравців спортивної дисципліни, рішучості та витривалості), поширення географії в світі (ігри широко популярні в світі та мають активні ігрові спільноти в багатьох країнах), залучення різних вікових та соціальних груп (в інтелектуальні ігри можуть бути грати люди різних вікових груп та соціальних статусів, що сприяє соціальній інтеграції), заохочення розумової активності (у сучасному світі, де комп'ютерні ігри та інші електронні розваги стають все більш популярними, інтелектуальні ігри заохочують розумову активність та здорове змагання), розпізнаваність та популярність.(багато інтелектуальних ігор є відомими та популярними, їх відкриті чемпіонати та турніри отримують велику увагу в ЗМІ та громадськості).

Ці фактори роблять інтелектуальні ігри важливою частиною спортивного світу, навіть якщо вони не є частиною офіційної програми Олімпійських ігор.

Актуальність спортивної орієнтації та багаторічного удосконалення перспективних дітей обумовлюється існуючими високими спортивними досягненнями на міжнародній арені. Спортивна орієнтація передбачає вибір спортсменом виду спорту або вузької спеціалізації в одній з дисциплін виду спорту, визначення індивідуальної структури багаторічної підготовки і змісту тренувальних навантажень в залежності від особливостей підготовленості та змагальної діяльності, встановлення оптимальних темпів зростання спортивної майстерності [59, 91].

В даний час накопичений науковий матеріал, що дозволяє судити про різні сторони спортивних здібностей, про форми організації та методики відбору, про методологічні підходи до вивчення питань відбору та орієнтації [127, 133, 238, 243, 244]. Перед спортом стоїть завдання – досягти найвищих результатів не тільки за рахунок відбору, але і на основі поєднання видатних природних задатків спортсменів з сучасними методами їх розвитку. Саме це

мають на увазі, коли говорять про підвищення спортивних досягнень за допомогою відбору спортивних талантів та орієнтації їхньої підготовки [6, 7, 20, 88, 224].

Матвеев Л. П. [42] відзначає, що «імовірність того, що процес спортивного вдосконалення буде розгортатися в оптимальному варіанті, багато в чому залежить від того, на якому з етапів індивідуального вікового розвитку виявляється схильність до прогресування в тому чи іншому виді спорту і відповідно забезпечується спортивна орієнтація, тобто формування магістральної націленості спортивної діяльності і доцільний вибір перспективних шляхів її розгортання, узгоджуються з індивідуальною схильністю».

Більшість фахівців так чи інакше пов'язує відбір з завчасним розпізнаванням індивідуальної схильності (задатки, здібності, обдарованість) до досягнень в будь-якому виді спорту, визначенням в залежності від цього спрямованості спортивної спеціалізації. Фахівці [20, 88, 89] підкреслюють необхідність визначення тих, хто більш здатний до високих спортивних результатів із загальної кількості початківців чи тих, хто вже долучений до спорту, для того, щоб створити їм кращі умови для спортивного удосконалення.

Відбір спортсменів в інтелектуальних видах спорту, зокрема в шашках, ґрунтується на декількох ключових критеріях, серед яких:

1. Рівень гри – талановиті гравці мають демонструвати високий рівень майстерності, досягаючи вражаючих результатів у змаганнях і турнірах.
2. Рейтинг – рейтингові системи шашок використовуються для визначення рівня гравця. Вищий рейтинг свідчить про більшу майстерність. Гравці з високим рейтингом можуть вважатися потенційними кандидатами для відбору.
3. Вік – окремі програми можуть мати обмеження за віком, особливо на рівні юнацьких команд. Вік виступає важливим чинником для визначення потенційного успіху в майбутньому.

4. Турнірні досягнення – спортивний результат та участь у важливих національних та міжнародних турнірах можна розглядають як критерій перспективності гравців.

5. Інтелектуальні здібності як аналітичне мислення, логіка та вміння стратегічно мислити є пріоритетними при визначення перспективності гравців.

Процес відбору може різнитися від країни до країни і від організації до організації. Інтелектуальні види спорту, зокрема шашки, мають певні труднощі при формуванні команди та відборі. Успіх у цих видах спорту значною мірою залежить від індивідуальних інтелектуальних здібностей і досвіду гравця.

Фахівці визначають необхідність врахування в спортивній підготовці шашкістів фізичні якості, що впливають на результативність виду спорту шашки. Визначено, що вестибулярна стійкість, координаційні здібності, витривалість значно впливають на результативність. Це зазначено в нормативних документах країн пострадянського простору для урахування при виборі тестів та планування фізичної підготовки [216]. Проте, вплив вестибулярної стійкості та координаційних здібностей на результативність в інтелектуальних видах спорту є досить спірним твердженням через відсутність відповідних досліджень та реалізації цих здібностей під час участі у змаганнях, на відміну від витривалості. Вплив витривалості на результативність в інтелектуальних видах спорту обумовлюється регламентними вимогами змагань, під час яких тривалість матчу з одним суперником може сягати 5 годин і більше, а самі змагання тривають більше тижня. Протягом часу гри більшість з цього часу спортсмен має утримувати статичну позу, не відволікаючись на зовнішні фактори та підтримуючи високу концентрацію уваги, тому об'єктивно присутній вплив витривалості та як слідство – необхідність мінімальної загальної фізичної підготовки для підтримання функціонального стану організму.

Таким чином, виявлення задатків в ранньому віці дозволяє підвищити ефективність як процесу відбору і орієнтації спортивної підготовки в інтелектуальних видах спорту та шашках зокрема.

На формування майстерності шашкіста відповідно до результатів дослідження ($n = 28$) впливають мотивація та бажання грати, наполегливість в досягненні мети, пам'ять та здібності до навчання гри в шашки і до тривалої концентрації уваги; швидкість реакції та уваги; працездатність як характеристику стійкості нервових процесів, емоційна стійкість, здібність змінювати початковий план, структуру дій проти різних суперників; аналітичні здібності, вміння будувати причинно-наслідкові зв'язки, критичне мислення, вміння прораховувати варіанти на багато ходів, комбінаційний зір, дебютна підготовка; рівень здоров'я, фізична працездатність та загальна фізична підготовленість; знання про побудову тренувального процесу, планування індивідуальної підготовки методи самоконтролю під час тренувань. Різноманітність значущих характеристик свідчить про багатокomпонентність та складність підготовки шашкістів. Це вимагає від фахівців тривалої підготовки шашкістів, починаючи з раннього віку

Експерти зазначили, що для формування спортивної майстерності та високого рівня гри у дорослому віці для шашкіста-початківця значущими є мотивація та бажання грати (51 бал), наполегливість в досягненні мети (131 бал), пам'ять (147 балів), здібності до навчання гри в шашки (197 балів) та здібності до тривалої концентрації уваги (198 балів), $p < 0,05$.

Для оцінки здібностей шашкістів експерти виділяють психофізіологічний (72 бали), технічний (73 бали) і психологічний (77 балів) критерії, на рівні значущості $p < 0,05$ отримані результати є статистично значущими.

Серед значущих психологічних показників як критеріїв оцінки здібностей та якостей шашкіста перевагу віддано високій швидкості реакції (70 балів), психофізіологічних показників – стійкості нервових процесів (49 балів), емоційній стійкості (75 балів), здібності змінювати початковий план, структуру дій проти різних суперників (110 балів); серед здібностей до прояву

тактичних вмінь та навичок шашкістів - аналітичні здібності (55 балів), вміння будувати причинно-наслідкові зв'язки (61 бал), критичне мислення (88 балів). Найбільш значущими показниками, які характеризують здібності до засвоєння технічних дій та прийомів шашкістів віднесено вміння прораховувати варіанти на багато ходів (52 бали), комбінаційний зір (68 балів), дебютну підготовку (97 балів).

На підготовку шашкіста впливає рівень здоров'я (69 балів), фізична працездатність (82 бали), загальна фізична підготовленість (86 балів).

Низкою фахівців [101, 106, 116, 229, 233, 239, 246, 228] проведено аналіз найрізноманітніших ігрових способів, що є найбільш сприятливими для розвитку логічного мислення, когнітивних функцій. Вони підкреслюють, що саме інтелектуальні ігри, де потрібні дії у виконанні складних розумових операцій, що супроводжується емоційним задоволенням від самого процесу обмірковування ігрових завдань.

Дослідження Christiaen, Verholfstadt; Liptrap; Bart, Atherton; Berk, Winsler, [94, 95, 117, 191] свідчать про освітні переваги навчання інтелектуальним видам спорту, як наприклад шахи, у школах. Gobet and Campitelli [153, 154] навчання шахів в закладах освіти може бути корисним для новачків, але менш важливо для гравців середнього та просунутого рівня, для яких першочергове значення мають кількість практики та придбання знань. Gobet та ін. [155] стверджують, що такі висновки узгоджуються з точкою зору de Groot [122, 123] про те, що освітні переваги навчання інтелектуальним видам спорту сприяють покращенню уваги, концентрації та інтересу до навчання.

Науковцями проведено низку досліджень, де доводять вплив інтелектуальних ігор на розвиток дошкільнят: шахи впливають на розвиток концентрації, логічного мислення та вміння приймати рішення у дітей, які починають грати в ранньому віці [178, 189, 215, 228, 230]. Janssen, Verhelst аналізують вплив гри в шашки на когнітивний розвиток дітей, де вказує що гра в шашки допомагає в розвитку пам'яті, уваги та спритності рухів, особливо у дітей дошкільного віку [163, 176].

Досліджено вплив гри в шахи на розвиток соціальних навичок у дітей, і доводить не лише когнітивний, але й соціальний аспект гри в шахи. Автори аналізують, як гра в шахи може вчити дітей співпраці, взаємодії та стратегічного спілкування [166, 170].

Дослідниками встановлено ефективні методи використання шахів для розвитку креативного мислення та уяви у дітей дошкільного віку [160, 193, 229], взаємозв'язок між грою в шашки та покращенням успішності в навчанні у дітей дошкільного віку, аналізував позитивний вплив гри в шашки на математичні та мовленнєві навички [186].

Це свідчить про різноманітний погляд на вплив гри в шашки та шахи на розвиток дітей дошкільного віку, включаючи когнітивний, соціальний та академічний аспекти.

Проведене опитування тренерів та батьків свідчить про доцільність занять шашками. Так, при визначенні віку початку навчання гри в шашки 4-6 років, тренери та спортсмени ґрунтувалися на своєму практичному досвіді тренерської роботи (43 %); на світовій тенденції до зменшення віку молодшої вікової категорії учасників чемпіонатів світу та Європи (29 %); 61 % опитуваних пояснювали початок занять в дошкільному віці тим, що з цього віку дитина може втримувати рівень уваги достатньої тривалості для проведення тренувальних занять; дитина вміє писати, а отже зможе записувати відповіді на домашні завдання та партії в турнірі (18 %); дитина може виконувати вказівки тренера та дотримуватись правил гри (46 %).

При опитуванні 94 % батьків підтвердили готовність підтримати дитину у заняттях з шашок. При визначенні доцільності занять шашками дітьми в дошкільному віці батьки підкреслили, що такі заняття дозволяють покращити: концентрацію уваги (58 %), вміння будувати логічні зв'язки (47 %), посидючість (42 %), просторове мислення (37 %), математичні здібності (32 %), рівень уяви (26 %), комунікабельність (16 %); розвинути: мислення (53 %), лідерські якості (16 %); сприяти розвитку дрібної моторики (29 %), соціалізації

(18 %), вмінню вирішувати конфліктні ситуації (21 %). Ці дані доповнюють дослідження інших науковців.

Розроблена програма для дошкільних закладів сприяє розвитку когнітивних здібностей дітей, розвитку аналітичних та розумових процесів, що в цілому підтверджується дослідженнями інших науковців [16, 51, 55, 70]. Проте дослідження проведені в шкільних установах при навчанні шахам свідчать, що для кваліфікованих спортсменів ці навчання не є значущими [228].

Наші дані підтверджують та доповнюють дані отримані іншими науковцями щодо ефективності застосування інтелектуальних ігор та зокрема гри в шашки на розвиток дітей.

Так, Piaget J., Inhelder B. [206] описують розвиток мислення у дітей і вказують на значення розумових ігор, таких як гра в шашки, у стимулюванні когнітивних навичок. Diamond A., Lee K. [128, 129, 130] розглядають різні інтервенції, які сприяють розвитку когнітивних функцій у дітей, включаючи гру в шашки як одну з ефективних стратегій.

Protzko J. [212] вивчав користь від навчання шахам на розвиток когнітивних та академічних навичок у молоді. У дослідженні Khosravi F., Darvishi M. [180] свідчать про вплив навчання гри в шашки на розвиток математичних навичок учнів молодшого шкільного віку. Horgan D.D., Morgan M.J., MacNamara J. [172] в експериментальних дослідженнях також вивчали вплив навчання гри в шашки на розвиток математичних навичок учнів початкових класів.

Resnick L. B., Shipley C. [192] досліджували вплив навчання гри в шашки на когнітивні навички у дітей, які перебували у ризику невдачі в навчанні.

Roscoe, M. S., & Crowley, K. [213] показали позитивний вплив навчання гри в шашки на розвиток мислення та когнітивних процесів у молоді та виявили зміни у способі їх сприйняття світу.

Низка дослідників інтелектуальних видів спорту показали особливості гри та її вплив на розвиток особистості [141]. Так, Ericsson, K. A., Charness, N.

досліджуючи структуру та набуття експертної майстерності в різних областях, включаючи спорт, показали значущість інтелектуальних видів спорту [142, 143, 144]. Chase W. G., Simon H. обґрунтували спосіб, яким шахісти сприймають шахову дошку та інформацію під час гри, що має значення для розвитку їхньої інтелектуальної майстерності [114]. Gobet F., Simon H. A. дослідили явище шаблонів в пам'яті шахістів та їхнє використання для запам'ятовування гри на кількох дошках, провели критичний огляд досліджень про освітній вплив навчання шахів, включаючи його вплив на когнітивний розвиток дітей [156].

Bilalic M., McLeod P., Gobet F. [97] досліджували взаємозв'язок між інтелектом та навичками гри в шахи серед молодих гравців. Sala G., Gobet F. [220, 221] провели мета-аналіз впливу навичок у музиці на когнітивний та академічний розвиток дітей, Vaci N., Bilalic M., Gobet F. дослідили механізм "chunking" та його зв'язок із віком у контексті гри в шахи [240].

Stern Y розглядав поняття "когнітивного резерву" та його вплив на когнітивний розвиток, Colzato, L. S., Szapora, A., Pannekoek, J. N., & Hommel, досліджували вплив фізичних вправ на креативність та концентрацію у мисленні, що може бути важливим для гравців у шахи та інших інтелектуальних видів спорту [84, 119, 120, 232].

Carr N. [112] досліджував методіку навчання та тренування, що може бути корисним для розвитку молодих шахістів, De Groot A. D. досліджував процес мислення та вибору у шахах [123, 124]. Автор аналізує психологічні аспекти шахової гри та робить висновки про прийняття рішень у цьому виді спорту. Heiser, M., Ruch, W., & Platt, T. проаналізували позитивний вплив навчання гри в шахи на успішність у математиці, зниження тривожності та підвищення концентрації учнів початкової школи [165].

Дослідження, проведені різними науковцями свідчать про позитивний вплив інтелектуальних ігор, зокрема гри в шашки на психологічний та розумовий розвиток дитини [103, 138, 146, 151, 159, 179].

Нашими дослідженнями можна підтвердити, що інтелектуальні види спорту, такі як шашки, шахи, го та інші настільні ігри, можуть мати значущий вплив на розвиток дитини з різних аспектів. Це розвиток мислення та логіки, удосконалення уваги та концентрації, розвиток спостережливості та запам'ятовування, виховання терплячості та дисципліни, сприяння соціальній взаємодії.

Гра в інтелектуальні ігри, дозволяє дітям вчитися аналізувати ситуації, розробляти стратегії та приймати рішення, що сприяє розвитку їхньої логічного та креативного мислення. Також, гравці повинні бути уважними до дрібниць і зосередженими на грі. Це допомагає розвивати увагу та концентрацію у дитини. Важливим є стеження гравцем за рухами супротивника та запам'ятовування попередніх ходів, що сприяє розвитку спостережливості та запам'ятовування.

Інтелектуальні ігри вимагають терпіння, особливо коли гра триває довго чи гравець знаходиться в складній ситуації. Гра в інтелектуальні ігри є ефективним способом спілкування та взаємодії з іншими дітьми і покращує навички спілкування та навчає співпраці. Таким чином, інтелектуальні види спорту сприяють комплексному розвитку розумових, емоційних та соціальних навичок дитини, роблять їх корисними ігровими засобами для навчання та розвитку.

Проведені дослідження дозволили довести вплив гри в шашки на розвиток дитини 4–6 років та її здібностей. Цей вік є особливо важливим для формування та набуття навичок та вмінь, розвитку когнітивних здібностей. Проведені дослідження довели, що гра в шашки має позитивний вплив на психічний та розумовий розвиток дітей у різних аспектах, включаючи увагу, пам'ять, мислення, творчі здібності та особистісну сферу.

Гра в шашки сприяє розвитку когнітивних навичок, таких як логічне мислення, аналітичність, увага та розрахунок. Діти навчаються планувати свої ходи, аналізувати ситуацію на дошці і приймати відповідні рішення. Це розвиває їхню здатність до стратегічного мислення і прогнозування наслідків

своїх дій. Навчаючись гри в шашки відзначено покращення процесів пам'яті дітей. Вони запам'ятовують позиції фішок на дошці, раніше зроблені ходи та стратегії противників. Це вимагає від них концентрації уваги та тренування пам'яті [96, 135].

Гра в шашки вимагає уваги та концентрації на дошці, плануванні ходів та передбаченні наслідків. Це сприяє розвитку довготривалої уваги та зосередженості у дітей. Гра в шашки розвиває аналітичне та логічне мислення [74, 77]. Розвиток уваги спрямований на здатність зосереджуватися на певних завданнях або об'єктах. В процесі навчання гри в шашка у дітей дошкільного віку розвивається символічне та просторове мислення, вони починають розуміти, що об'єкти можуть мати інші властивості та функції, ніж просто зовнішній вигляд. Діти також в процесі гри виявляють здатність до творчого мислення та уяви. Особливості розвитку творчості у цьому віці включають: фантазію та уяву, експериментування та критичне мислення, вираження через мистецтво, стимулювання уяви [99, 247].

Діти навчаються аналізувати ситуацію на дошці, передбачати ходи супротивника та розробляти стратегію для досягнення перемоги. Гра в шашки сприяє розвитку пам'яті, оскільки діти повинні запам'ятовувати попередні ходи та враховувати їх у своїх стратегіях. Вони також навчаються запам'ятовувати правила гри та різні тактики. Хоча правила гри в шашки є стандартизованими, діти мають можливість розвивати свою творчість шляхом знаходження нестандартних рішень та винаходів у грі. Вони можуть використовувати свою уяву та креативність для виграшу. Заняття грою в шашки також сприяє розвитку внутрішньо-особистісної сфери дитини, зокрема розвитку самоконтролю, настанов та витримки. Шашки навчають дітей приймати рішення, оцінювати ризики та впливати на власний успіх у грі [73, 100, 135].

Гра в шашки позитивно впливає і на фізичний розвиток дітей, в першу чергу на вдосконалення моторики. Гра в шашки вимагає точних рухів, які поліпшують моторику дитини, навчає дитину контролювати свої рухи та

розвиває дрібну моторику пальців. Окрім цього гра в шашки може сприяти і соціальному розвитку дітей: вони починають активно спілкуватися з іншими гравцями, ділитися думками та стратегіями гри. Це допомагає розвивати навички співпраці, комунікації та взаємодії з іншими [102, 124, 145].

Значущим можна відзначити емоційний розвиток дитини. Він сприяє розвитку емоцій, толерантності до втрат, вирішенню конфліктів, розвитку самооцінки. Під час гри виникають ситуації, коли дитина відчувається розчарованою або знаходиться під впливом стресу через невдалі ходи або програші. Вона вчилася приймати ці емоції, адаптуватися до них і продовжувати гру без негативного впливу на своє самопочуття. Також гра вчить дітей приймати втрату і розуміти, що перемога не завжди є головною метою. Вона розвиває в них вміння бути гнучкими, вчитися з помилок і шукати нові стратегії для досягнення успіху. Гра в шашки може викликати ситуації конфлікту між гравцями. Це створює можливість для дітей навчитися розв'язувати конфлікти, спілкуватися, обговорювати свої думки та приходити до компромісів. Вони навчалися бути спортивними і справедливими, а також розуміти точку зору інших гравців. І навчання гри в шашки сприяло формуванню позитивної самооцінки дітей. При досягненні успіхів в навчанні та в грі підвищувало їх віру у свої здібності, вони почувалися задоволеними і впевненими у собі, що сприяло їх загальному психологічному самопочуттю [118, 126].

Розроблена програма навчання гри в шашки для дітей 4–6 років спрямована на розвиток інтелектуальних і комунікаційних здібностей, логічного мислення та творчих здібностей, уваги та уяви, вміння планувати свої дії та їх наслідки, діяти в межах правил і вирішувати конфліктні ситуації адекватним шляхом. Програма розрахована на середню та старшу групи дошкільнят та складається з чотирьох етапів, тривалість програми може варіюватися. Для якісного засвоєння гри в шашки запропоновано тривалість навчання 1,5 роки.

В ході експериментальної перевірки, яка відбувалася в два етапи

доведено покращення показників уваги (стійкість уваги дітей ОГ статистично значуще ($p < 0,05$) підвищилася за тестами «Знайди відмінності», «Знайди і викресли» та «Постав позначки», у дітей КГ статистично значущих змін не відбулось, $p > 0,05$), пам'яті (у дітей ОГ статистично значуще покращилася пам'ять за всіма тестами, $p < 0,05$, у дітей КГ статистично значущого покращення пам'яті не відбулось, $p > 0,05$), мислення (у дітей ОГ статистично значуще підвищилися за всіма тестами, $p < 0,05$; у дітей КГ статистично значуще зріс рівень мислення за тестом «Логічна послідовність дій» ($p < 0,05$), за рештою тестів покращення мислення не зафіксовано, $p > 0,05$), творчих здібностей (статистично значуще зріс рівень в ОГ - $T=0$; $Z=2,665$; $p=0,0077$, у дітей КГ статистично значущого покращення не виявлено - $T=3$; $Z=1,214$; $p=0,2249$) та розвитку особистісної сфери дитини (статистично значуще зріс рівень в ОГ ($T=0$; $Z=3,296$; $p=0,0001$) та у дітей КГ ($T=0$; $Z=2,026$; $p=0,0431$).

Гра в шашки сприяла покращенню уваги у дітей 4–6 років шляхом застосування різних прийомів та способів як вправи на зосередженість на дошці, аналізу ситуації, виявлення деталей, планування та передбачення; покращилося аналітичне, логічне, просторове та стратегічне мислення; позитивно впливала на розвиток пам'яті у дітей 4–6 років робота з пригадуванням, розвиток візуальної пам'яті, стратегічного планування, повторення і відтворення, демонстрації правил гри, систематизації інформації, асоціативного мислення; на розвиток творчих здібностей – розвиток просторового і критичного мислення, креативності, вміння вирішувати проблем; мала позитивний вплив на розвиток особистості дитини шляхом розвитку впевненості в собі, терпіння та наполегливості, розвитку емоцій, формування соціальних навичок.

Таким чином, в ході досліджень було отримано три групи даних: ті, що підтверджують, доповнюють та абсолютно нові.

Новими є:

- підхід та алгоритм навчання гри в шашки дітей 4–6 років в дошкільних закладах освіти для покращення когнітивних та розумових здібностей дітей;
- програма навчання гри в шашки дітей 4–6 років, що містить 4 етапи і спрямована на розвиток інтелектуальних, комунікаційних і творчих здібностей, логічного мислення, уваги та уваги, вміння планувати свої дії та їх наслідки, діяти в межах правил і вирішувати конфліктні ситуації адекватним шляхом;
- тести та показники визначення когнітивних та розумових здібностей дітей дошкільного віку до занять шашками;
- сприятливий вік дітей для початку занять інтелектуальними видами спорту (зокрема шашками) - 4–6 років, в якому активно розвиваються сприймання, пам'ять, увага, різні типи мислення, творчість, що формують інтелектуальний характер мислення шашкіста.

ВИСНОВКИ

1. Дослідження впливу занять шашками на когнітивний розвиток дітей дошкільного віку є актуальними через їхню потенційну користь для формування інтелектуальних та соціальних навичок у дітей в дошкільному віці. Ранні роки життя є значущим періодом для формування когнітивних навичок. Розвиток когнітивних здібностей засобами гри в шашки у дітей дошкільного віку розглядають як один із сучасних підходів розвитку особистості, що ґрунтується на фундаментальних дослідженнях з вікової психології та педагогіки. Аналіз даних літератури та мережі Інтернет свідчить про ефективність використання інтелектуальних ігор у дітей 4-6 років, що сприяють розвитку комунікації, співпраці та взаєморозумінню, сприяють розвитку навичок, які необхідні для успішного навчання та життя. Введення інтелектуальних видів спорту, зокрема шашок, в програму дошкільних навчальних закладів з метою розвитку когнітивних здібностей дитини, вивчення відповідного впливу занять на розвиток дитини та водночас формування ефективних критеріїв пошуку перспективних дітей для занять шашками визначено як сучасну наукову проблему.

2. У нормативно-правових документах для інтелектуальних видів спорту (шахи, шашки, го) мінімальний вік зарахування учнів становить 6 років, і може бути зменшений в окремих випадках на 1–2 роки. Визначено тенденцію омолодження початку занять спортом і підтверджено вплив занять інтелектуальними видами спорту на ефективний розвиток дитини; необхідність поетапного відбору здібних дітей під час проведення різноманітних змагань, сеансів одночасної гри.

Експертами визначено оптимальний вік початку занять інтелектуальними видами спорту, зокрема шашками, 4 – 6 років ($W = 0,61$, $\chi^2 = 17,13$, $p < 0,05$). У три роки тренери не рекомендують починати заняття шашками. Тривалість занять шашками для дітей дошкільного віку становить

від 30 до 60 хвилин по 2-3 рази на тиждень. Визначення віку 4-6 років для початку занять шашками за опитуванням тренерів (n=28) ґрунтується на практичному досвіді тренерської роботи (43 %), світовій тенденції до зменшення віку молодшої вікової категорії учасників чемпіонатів світу та Європи з шашок (29 %); рівні уваги, яку дитина може втримувати в тренувальному занятті (61 %); набутті навичок письма, зокрема самостійного запису відповіді на домашні завдання та партії в турнірі (18 %); виконанні вказівок тренера та розуміння і дотримання правил гри (46 %).

3. Опитування батьків (n=38) підтверджує позитивний вплив навчання гри в шашки на дітей в дошкільному віці, який проявляється у покращенні концентрації уваги (58 %), вміння будувати логічні зв'язки (47 %), посидючості (42 %), просторового мислення (37 %), математичних здібностей (32 %), рівня уяви (26 %), комунікабельності (16 %); в розвитку мислення (53 %), дрібної моторики (29 %); формуванні лідерських якостей (16 %); соціалізації (18 %), вмінні конструктивно вирішувати конфліктні ситуації (21 %). 94 % батьків підтвердили готовність підтримати дитину в заняттях з шашок.

4. До значущих якостей та здібностей шашкіста-початківця для формування спортивної майстерності та високого рівня гри у дорослому віці експертами визначено мотивацію, інтерес та бажання грати (51 бал), наполегливість в досягненні мети (131 бал), пам'ять (здатність запам'ятовувати правила, позицію на дошці або гру – 147 балів), здібності до навчання гри в шашки (197 балів) та здібності до тривалої концентрації уваги (198 балів), χ^2 (N = 28; df=15) = 163,85, p<0,05. Серед здібностей до прояву тактичних вмінь та навичок шашкістів визначено аналітичні здібності (55 балів), вміння будувати причинно-наслідкові зв'язки (61 бал), критичне мислення (88 балів), χ^2 (N = 28; df = 4) = 41,86, p<0,05. До значущих показників, які характеризують здібності до засвоєння технічних дій та прийомів шашкістів віднесено вміння прораховувати варіанти на багато ходів (52 бали), комбінаційний зір (68 балів), дебютну підготовку (97 балів), χ^2 (N = 28; df = 4) = 29,46, p<0,05. До значущих

психологічних показників як критеріїв оцінки здібностей та якостей шашкіста віднесено швидкість реакції (70 балів), мотивації та високому рівню уяви (по 77 балів), χ^2 (N = 28; df = 6) = 87,03, $p < 0,05$; психофізіологічних - працездатність – стійкість нервових процесів (49 балів), емоційну стійкість (75 балів), здібність змінювати початковий план, структуру дій проти різних суперників – рухливість нервових процесів (110 балів), χ^2 (N = 28; df = 6) = 72,89; $p < 0,05$.

5. Визначено значущість складових розвитку дитини 4–6 років для подальших занять інтелектуальними видами спорту - когнітивний розвиток (38 балів), соціально-емоційний розвиток (15 балів), мовленнєвий розвиток (36 балів) та фізичний розвиток (16 балів), $W = 0,66$; χ^2 (N = 14, df = 3) = 27,92.

Доведено значущість уваги, пам'яті, мислення та творчості в когнітивному розвитку дітей дошкільного віку та значущості при заняттях шашками. Навчання грі в шашки впливає на розвиток емоційної свідомості, сприйняття і розуміння емоцій у інших, формуванню взаємодії з однолітками, розвитку самоконтролю, формуванню соціальних ролей як складових соціально-емоційного розвитку; як творчості – фантазії та уяви, набуття вмінь експериментувати з матеріалами, сприяє розвитку рішучості, стимулює дослідницьке мислення, стимулює уяву. Заняття шашками сприяє формуванню здатності дітей спілкуватися, виражати свої думки, розв'язувати проблеми та розуміти світ навколо.

6. При розробці програми ми спиралися на сукупність підходів, які максимально повно відображають особливості навчання дітей 4–6 років. Особистісний та диференційований підходи були спрямовані на визначення та дотримання індивідуальних потреб та інтересів кожної дитини. Комплексний підхід був спрямований по одночасний розвиток як ігрових навичок, так і когнітивних, соціальних та фізичних складових. Системний підхід дозволив розглянути навчання грі в шашки як цілісний процес, де всі елементи взаємозв'язані та взаємозалежні. Представлений підхід ґрунтувався на врахуванні вікових особливостей; використанні гри як навчального

інструменту; простих правилах гри для дітей даного віку; використанні візуальних допоміжних засобів; поступовості в навчанні; гри в команді; заохоченні та позитивному підсиленні; включенні в процес навчання розвивальних завдань, фізичної рухової активності; гнучкості програми.

7. Обґрунтовано педагогічні умови та алгоритм розробки програми навчання гри в шашки з урахуванням особливостей дітей дошкільного віку, роботи в гуртках та специфіки інтелектуальних видів спорту, що містить 15 складових: визначення мети та завдань програми навчання гри в шашки, розробка змісту програми, планування занять на рік, обрання методів навчання та взаємодії з дітьми, підбір засобів навчання, визначення інвентарю та місця проведення, підбір контингенту, врахування вікових особливостей для розподілу груп, розклад занять та тривалість, оцінювання та мотивація дітей, залучення батьків до занять, спостереження за прогресом дітей, адаптація програми навчання гри в шашки, підвищення складності та змістовності програми, завершення програми, проведення турнірів.

8. Розроблена програма занять шашками для дітей 4–6 років спрямована на розвиток інтелектуальних та комунікативних здібностей, логічного мислення та творчих здібностей, уваги та уяви, вміння планувати свої дії та їх наслідки, вміння діяти в межах правил та вирішувати конфліктні ситуації. Програма розрахована на середню та старшу групи дітей дошкільного віку та складається з чотирьох етапів, тривалість програми може варіюватися. Для якісного засвоєння гри в шашки запропоновано тривалість навчання 1,5 роки. Навчання гри в шашки рекомендовано проводити в процесі гурткової роботи в дошкільних закладах.

9. Експериментальна перевірка, яка відбувалася в два етапи, довела позитивну динаміку стійкості уваги: у дітей ОГ статистично значуще ($p < 0,05$) підвищилася за тестами «Знайди відмінності», «Знайди і викресли» та «Постав позначки», у дітей КГ статистично значущих змін не визначено ($p > 0,05$), розвитку пам'яті (у дітей ОГ статистично значуще покращення за всіма тестами, $p < 0,05$, у дітей КГ статистично значущого покращення не визначено,

$p > 0,05$), мислення (в ОГ статистично значуще підвищення за всіма тестами, $p < 0,05$; в КГ статистично значуще підвищився рівень мислення за тестом «Логічна послідовність дій», $p < 0,05$).

Встановлено позитивну динаміку розвитку творчих здібностей дітей ОГ за тестом «Чого не вистачає на малюнках» і за тестом «Кола» ($T = 0$; $Z = 2,665$; $p = 0,0077$), у дітей КГ, статистично значущого покращення не виявлено ($T = 3$; $Z = 1,214$; $p = 0,2249$).

Відзначено статистично значущі зміни в розвитку особистісної сфери дитини: спостерігалася позитивна динаміка як у дітей ОГ ($T = 0$; $Z = 3,296$; $p = 0,0001$), так і у дітей КГ ($T = 0$; $Z = 2,026$; $p = 0,0431$), це дозволяє стверджувати суттєвий вплив природних чинників на розвиток особистісної сфери дитини.

10. Гра в шашки сприяла покращенню уваги у дітей 4–6 років за рахунок вправ на зосередженість на дошці, аналіз ситуації, виявлення деталей, планування та передбачення; розвитку аналітичного, логічного, просторового та стратегічного мислення; позитивно вплинула на розвиток пам'яті при виконанні роботи зі спогадами, розвитку візуальної пам'яті, стратегічного планування, вправ на повторення і відтворення, запам'ятовування правил, систематизації інформації, асоціативного мислення; на розвиток творчих здібностей шляхом розвитку просторового і критичного мислення, креативності, вміння вирішення проблем; мала позитивний вплив на розвиток особистості дитини шляхом розвитку впевненості в собі, терпіння та наполегливості, емоційної складової, формування соціальних навичок. Навчання шашкам в дошкільних установах можуть використовувати для розвитку розумової діяльності та когнітивних функцій дітей та подальшого визначення перспективних дітей до продовження занять в спеціалізованих секціях.

Перспективою подальших досліджень є розробка тестів та критеріїв визначення здібностей дітей до занять інтелектуальними видами спорту в спортивних секціях та дитячо-юнацьких спортивних школах.

ПРАКТИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ

Практичні рекомендації по навчанню гри в шашки для дітей 4-6 років спрямовані на допомогу тренеру-вихователю, дітям та батькам раціонально побудувати процес навчання.

Заняття з дітьми 4-6 років організують з урахуванням наступних рекомендацій. Вони мають на меті створити позитивне та ефективне середовище для навчання дітей гри в шашки.

1. Розклад занять: визначаємо чіткий розклад занять, щоб діти знали, коли відбуваються заняття.

Обираємо оптимальний час дня, коли діти активні та уважні.

2. Структура заняття: ввести елементи розминки або фізичних вправ для зняття напруги перед початком заняття.

Презентуємо новий матеріал у формі короткої історії чи цікавої ілюстрації.

3. Використовуємо ігровий підхід: ігрові елементи та анімацію для залучення уваги дітей. Організуємо невеликі групові ігри, пов'язані з правилами гри в шашки.

4. Інтерактивність: залучаємо дітей до дискусій та діалогу. запитуємо про їх враження та думки щодо навчального процесу.

5. Різноманітність матеріалів: необхідно використовувати різні типи ігрових дошок та фішок, щоб робити заняття більш цікавими, залучати різні ігрові сценарії та завдання.

6. Використання мультимедіа: показувати дітям відеоролики з ігровими ситуаціями та стратегіями, використовуємо презентації для наочного пояснення правил та ходів.

7. Індивідуальний підхід: при навчанні враховуємо можливості та особливості кожної дитини при плануванні занять, необхідно надавати додаткову підтримку та пояснення дітям, які можуть потребувати додаткової допомоги.

8. Позитивне підсилення: можна використовувати похвалу та пояснення для підсилення правильних ходів та рішень, створювати позитивну атмосферу під час занять.
9. Креативні завдання: пропонуються завдання, які стимулюють дітей розгадувати головоломки та розвивати логічне мислення.
10. Заняття вільною грою: необхідно розділити час на заняття структурованою навчальною діяльністю та вільну гру, де діти можуть застосовувати вивчені навички.
11. Використання призів та винагород: продумувати заохочення, маленькі призи за активну участь та хороші результати, спонукати дітей до бажання вдосконалювати свої навички.
12. Зворотний зв'язок та адаптація: необхідно слідкувати за реакцією дітей на різні аспекти навчання та адаптувати підхід відповідно до їх потреб; залучати батьків до процесу та отримувати від них зворотну інформацію щодо ефективності програми.
13. Безпека та дотримання правил: треба пояснювати дітям правила поведінки під час гри та взаємодії з гравцями, визначати основні принципи взаємодії та вирішення конфліктів.
14. Спільні заходи: організовувати змагання, турніри або інші спільні заходи, що покращують соціальні навички та сприяють згуртуванню групи.
15. Мультисенсорне навчання: використовувати різні методи та інструменти, щоб допомогти дітям краще засвоювати матеріал, включати до занять рухові вправи, музику, колірні рішення та інші аспекти.
16. Вільний простір для творчості: дозволяти дітям застосовувати власні ідеї та стратегії в грі, заохочувати їх до створення власних варіантів гри в шашки.
17. Підтримка інтересу: важливо підтримувати зацікавленість дітей до гри в шашки через нові завдання, сюжети та можливості.
18. Рефлексія та вивчення помилок: після кожного заняття необхідно обговорювати, що було вивчено, які навички покращились, а також аналізувати можливі помилки.

19. Забезпечення сприятливого середовища: створення атмосфери, в якій діти відчують себе впевнено, можуть висловлювати свої думки та експериментувати.

20. Постійне вдосконалення: тренер (вихователь) повинен змінювати підходи, виходячи із власного досвіду та відгуків дітей.

Нами розроблені рекомендації, які необхідно враховувати при проведенні занять з дітьми, навчаючи гри в шашки. Ці практичні рекомендації враховують педагогічні принципи та особливості розвитку дітей 4-6 років, сприяють створенню сприятливого навчального середовища та допомагають побудувати ефективну програму навчання гри в шашки.

1. Вивчення основ:

Введення в прості правила гри в шашки, пояснення значення кожної фішки.

Використання великих та кольорових шашок для зручності сприйняття.

2. Гра в рольових моделях:

Залучення вихователя або інших дорослих до гри для надання прикладу та пояснення ходів.

Поступове залучення дітей до виконання самостійних ходів за вказівкою тренера.

3. Гра на ігровому полі:

Використання великої та яскравої дошки для більшої видимості.

Використання позначень на полі для спрощення розміщення шашок.

4. Спрощені правила:

Дозвіл на перехід фішок в королі вже після одного ходу.

Зменшення кількості обов'язкових захоплень під час проковзування через фішки супротивника.

5. Ігрові завдання:

Використання ігор-головоломок для навчання логічного мислення та планування ходів.

Поступове ускладнення завдань від простих до більш складних.

6. Гра з партнерами:

Формування груп для зігравання, де кожна дитина має свого партнера.

Ротація партнерів для розширення комунікації та досвіду.

7. Гра в режимі «тренер-учень»:

Визначення старших дітей, які вже знають гру, як «тренерів» для новачків.

Залучення дітей до роз'яснення правил та допомоги одне одному.

8. Залучення до турнірів:

Організація міні-турнірів в межах гуртка для перевірки набутих навичок.

9. Використання різноманітних матеріалів:

Виготовлення ігрових дошок та фішок разом з дітьми для активізації творчого процесу.

Використання мультимедійних засобів для наочного пояснення правил та тактики гри.

10. Врахування педагогічних принципів:

Забезпечення поступовості та системності навчання.

Використання гри як основного методу навчання для збільшення зацікавленості дітей.

11. Створення ігрової атмосфери:

Організація тематичних заходів, виставок, де діти матимуть змогу продемонструвати свої досягнення.

Використання позитивної атмосфери для стимулювання участі та зацікавленості.

12. Фізичні вправи та паузи:

Введення фізичних вправ та розтяжок під час навчання для підтримки фізичного здоров'я дітей.

Організація пауз для розслаблення та повноцінного сприйняття матеріалу.

13. Оцінювання та самооцінка:

Використання індивідуального та групового оцінювання здобутків.

Сприяння розвитку навичок самооцінки та саморефлексії.

14. Співпраця з батьками:

Організація зустрічей, де батьки зможуть долучитися до навчання та спостерігати за прогресом.

Надання батькам інформації та рекомендацій щодо підтримки дітей до занять шашками.

15. Постійне оновлення програми:

Урахування змін в інтересах та потребах дітей.

Впровадження нових методик та ігрових форматів для підвищення ефективності навчання.

16. Створення атмосфери співпраці:

Підтримка взаємодії між дітьми та тренером (вихователем).

Організація спільних заходів, де діти матимуть змогу показати свої навички.

Для забезпечення зацікавленості дітей до навчання гри в шашки можна рекомендувати різні варіанти побудови та проведення занять.

— Створення казкових персонажів для кожного типу шашок. Діти називають їх та навчаються правилам гри через історії, які вони розповідають.

— Карта шашок: створюємо велику карту шашок на підлозі, використовуємо великі фігури та діти грають на живій мапі. Це допоможе краще розуміти рухи шашок.

— Застосування в занятті гри «Загадка-Відповідь»: дітей запитуємо про правила гри в шашки через загадки та заохочуємо їх за правильні відповіді.

— Застосування казкових сценаріїв, де шашки є живими персонажами, діти грають ролі цих персонажів і навчаються грати в шашки через ігрові ситуації.

— Створення індивідуальних шашкових "героїв" та діти придумують історії про їх пригоди та перемоги.

— Гра «Мисливці і злочинці» - граємо в гру, де одна група фігур – «мисливці», а інша – «злочинці». Мисливці ловлять злочинців, використовуючи правила шашок.

— Використання інтерактивних дошок або додатків для смартфонів, які навчають гри в шашки через візуалізацію та інтерактивні завдання.

Нами були запропоновано різні фізичні вправи та активності, які можна використовувати в програмі для різноманітності та активного розвитку дітей під час навчання гри в шашки, представлених нижче.

Вправа «Шашки-скачки».

Опис: розмістити на підлозі «шашкову дошку» з великими кроками між клітинами. Діти повинні пересуватися, роблячи широкі кроки, які відповідають клітинам на дошці.

Мета: розвиток координації рухів та активізація моторної активності.

Вправа «Дамка-дартс».

Опис: намалювати на підлозі «дамкову корону». Діти мають підкидати невеличкі предмети і намагатися попасти їх в центр «дамкової корони».

Мета: розвиток точності та координації рухів.

Вправа «Шашки-хоровод».

Опис: діти утворюють коло та рухаються вперед та назад, виконуючи рухи на дотик до клітин, як на шашковій дошці.

Мета: закріплення навичок руху на «шашковій дошці» та спільна активна гра.

Вправа «Шашковий баланс».

Опис: розмістити різні кольорові круги на підлозі. Діти повинні стати на вказаний колір, як на клітині шашкової дошки.

Мета: розвиток рівноваги та зосередженості.

Вправа «Відшукай дамку».

Опис: приховати мініатюрну «дамку» серед інших предметів. Діти мають відшукати та «підняти» дамку, а потім виконати якусь фізичну вправу (присідання, планка тощо).

Мета: розвиток уваги та фізичної активності.

Вправа «Шашковий перетин».

Опис: діти розташовуються на клітках на вигляд «шашкової дошки». Ведучий дає команди («діагональ», «пряма лінія» тощо), і діти мають пересуватися відповідно до команди.

Мета: розвиток рухових навичок та координації рухів.

Ці фізичні вправи можна використовувати разом з основною програмою навчання гри в шашки для різноманітності та активного залучення дітей до процесу навчання.

Для дітей 4-6 років можна рекомендувати орієнтовні структуру та зміст заняття.

Варіант 1. Заняття № 1. Тема: вивчення основ гри в шашки для дітей 4-6 років

Мета: навчити дітей основам гри в шашки, використовуючи ігрові та творчі методи, що сприяють їхньому розвитку.

Тривалість: 1 година

Зміст заняття:

1. Привітання та знайомство (10 хв.)

Привітання, розповідь коротка про гру в шашки. Знайомство з іншими учасниками групи.

2. Введення в гру в шашки (15 хв.)

Пояснення, як рухаються фігури, використовуючи великі шашкові фігури на дошці.

Демонстрація основних правил гри.

3. Ігрові активності (25 хв.)

«Знайди Шашку»: під склянкою захована мініатюрна шашка. Діти рухаються по колу та шукають її. Коли знаходять, розповідають, як вона ходить.

«Кольорові Шашки»: діти грають в шашки, переміщують фігури на відповідні кольори і називають їх.

«Велика шашкова гра»: використовуємо великі фігури на підлозі, де діти спільно грають в шашки, навчаючись взаємодії та стратегічного мислення.

4. Творчі Завдання (10 хв.)

«Намалюй шашку»: діти малюють свою власну версію шашки, придумуючи їй вигляд та назву.

«Шашкова Історія»: разом з дітьми створюємо казку про пригоди шашок та їхніх героїв.

5. Завершення та відзначення успіхів (10 хв.)

Рефлексія: Запитання до дітей про те, що вони вивчили сьогодні та що їм сподобалося найбільше.

Заохочення.

Рекомендації: використання яскравих та великих шашок для привертання уваги дітей; підтримання позитивної та дружньої атмосфери, заохочення дітей до висловлення своїх думок та ідей; забезпечення достатньої кількості пауз для гри в ігри та творчі завдання для уникнення втоми.

Варіант 2. Заняття № 2. Тема: Вивчення основ гри в шашки для дітей 4-6 років.

Мета: навчити дітей основам гри в шашки, використовуючи інтерактивні та групові активності для покращення їхнього розвитку.

Тривалість: 1 година.

Зміст заняття:

1. Привітання та вступ до ігри (15 хв.)

Привітання дітей, коротка розповідь про гру в шашки.

Розпочати з ігрової активності: «Знайти Шашку», де діти шукають сховані шашки в кімнаті.

2. Введення в гру в шашки (20 хв.)

Пояснення правил гри в шашки, використання великих м'яких фігур на підлозі.

«Живі шашки»: діти рухаються як шашки на дошці, роблять спробу зрозуміти, як вони ходять.

3. Ігрові активності (25 хв.)

Варіант 1. Заняття № 3. Тема: Вивчення стратегії та тактики в грі в шашки.

Мета: навчити дітей базовим стратегічним та тактичним аспектам гри в шашки, розвивати їхнє логічне мислення, здатність аналізувати ситуації та приймати рішення в грі.

Тривалість: 1,5 години.

Зміст заняття:

1. Вступна частина та підготовка (15 хв.)

Привітання дітей та коротке введення в тему заняття. Повторення базових правил гри в шашки.

2. Огляд основних тактичних та стратегічних прийомів (30 хв.)

Пояснення основних тактичних елементів: вільний удар, захист від удару, біле поле та чорне поле.

Розгляд стратегічних аспектів гри: центр, фігури на одній лінії, оборона та наступ.

3. Вправи на розвиток стратегічного та тактичного мислення (40 хв.)

«Аналіз Позицій»: показ фігур на дошці, питання дітям про найкращий хід в даній ситуації.

«Тактичні завдання»: дітям дається певна графічна ситуація на дошці, їм потрібно визначити найкращий варіант ходу.

«Турнірна симуляція»: діти грають в міні-турнір, застосовуючи вивчені стратегічні та тактичні прийоми.

4. Практичні вправи та гра (30 хв.)

«Гра на позиціях»: діти вирішують стратегічні завдання, рухаючи фігури на дошці відповідно до заданих умов.

«Турнірна Гра»: діти грають між собою в шашки, використовуючи набуті знання та навички.

5. Завершення та оцінювання (5 хв.)

Рефлексія: питання для дітей про те, як їхні стратегічні та тактичні навички покращилися під час заняття.

Заохочення.

Рекомендації: забезпечення можливості дітям практикувати отримані знання в різних ігрових ситуаціях; заохочення співпраці та взаємодії між учасниками, навчаючи їх командній грі та консультації один одного.

«Шашкові Забави»: дітей поділяють на команди та створюють свої шашкові дошки на підлозі з великих картонних квадратів та кола. Вони грають в ігри на своїх власних шашкових полях, навчаючись стратегії та співпраці.

«Кольорові шашки»: діти рухаються по різнокольорових квадратах, представляючи собою шашки різних кольорів. Коли вчитель називає колір, діти повинні виконати правильний рух.

4. Творчі Завдання (10 хв.)

«Створи свою шашку»: діти отримують матеріали для створення своїх власних мініатюрних шашок, які вони можуть прикрасити за своїм смаком.

«Шашкові розповіді»: дитина придумує невелику історію про свою шашку та її пригоди.

5. Завершення та оцінювання (10 хв.)

Питання для дітей про те, чому вони навчилися та чим вони насолоджувалися. Заохочення.

Рекомендації: враховуємо індивідуальні особливості кожної дитини, стимулюючи їх активну участь у всіх активностях; забезпечуємо безпечне та комфортне середовище для гри, використовуючи м'які фігури та м'які покриття на підлозі.

Варіант 2. Заняття № 4. Тема: Вивчення стратегії та тактики в грі в шашки.

Мета: навчити дітей базовим стратегічним та тактичним аспектам гри в шашки, розвивати їхнє логічне мислення та здатність приймати рішення в грі.

Тривалість: 1,5 години.

Зміст заняття:

1. Вступна частина (15 хв.)

Привітання та коротке пояснення теми заняття. Огляд основних правил гри в шашки.

2. Стратегічні та тактичні аспекти (30 хв.)

«Центр та контроль»: пояснення, чому центральні клітини важливі та як контролювати цей регіон дошки.

«Відкриття та оборона»: огляд популярних відкриттів та як ефективно на них відповідати.

«Захист та атака»: розгляд технік захисту фігур та методів атаки опонента.

3. Практичні вправи (40 хв.)

«Аналіз Партій»: розгляд готових партій та обговорення найкращих стратегічних рухів у них.

«Тактичні Ситуації»: діти отримують конкретні гральні ситуації та намагаються знайти найкращий рух.

«Симуляція Турніру»: розігрування коротких партій між дітьми, де вони можуть застосовувати вивчені стратегії.

4. Гра та заключні моменти (15 хв.)

«Турнірна гра»: організація міні-турніру, де діти грають в шашки один з одним застосовуючи набуті знання.

«Відгуки та рефлексія»: діти діляться враженнями від гри та обговорюють, як їхні стратегічні рухи допомогли їм.

Рекомендації: забезпечення гарної ігрової атмосфери, щоб заохотити дітей брати активну участь; заохочення дітей допомагати один одному та ділитися власними стратегіями; підкреслення важливості стратегій для досягнення успіху в грі та розвитку їхнього розумового потенціалу.

Варіант 1. Заняття № 5. Тема: Підсумкові змагання з гри в шашки

Мета: організувати підсумкові змагання, де діти можуть використовувати свої знання та навички у грі в шашки, підвищити моральний дух та показати свої успіхи.

Тривалість: 2 години.

Зміст заняття:

1. Вступна частина (15 хв.)

Привітання та коротке нагадування про правила гри в шашки.

Пояснення формату підсумкових змагань.

2. Турнірна гра (60 хв.)

Розіграш турніру: розподіл дітей на пари або невеликі групи, де вони зможуть зіграти декілька партій шашок один з одним.

Спостереження та оцінювання: спостереження за грою та оцінка стратегічних та тактичних рішень гравців.

3. Заохочення та нагородження (30 хв.)

Вручення призів переможцям та відзнак найкращим гравцям за найкращі стратегії, тактики чи найкращі вчинки під час гри.

4. Рефлексія та підведення підсумків (15 хв.)

Діти діляться своїми враженнями від змагань та розповідають про те, чому вони навчилися під час гри.

Підведення підсумків: керівник гуртка розповідає про враження від гри та успіхи учнів, підкреслюючи їхні вміння та розвиток.

Рекомендації: забезпечення атмосфери підсумкової гри, що сприяє заохоченню та підтримці; використання позитивних підкріплень для найкращих гравців, заохочення всіх учасників за їхні зусилля та намагання; забезпечення можливості для дітей висловити свої враження та подякувати один одному за гру, сприяючи позитивній соціальній взаємодії.

Варіант 2. Заняття № 6. Тема: Підсумкові змагання з гри в шашки.

Мета: провести підсумкові змагання з гри в шашки для перевірки та відзначення набутих навичок та стратегічного мислення учнів.

Тривалість: 1,5 години.

Зміст заняття:

1. Вступна частина (10 хв.).

Привітання та пояснення мети змагань. Перегляд короткого відео або презентації про успішних гравців у шашки.

2. Турнірна гра (60 хв.)

Створення турнірної сітки: розподіл учнів на групи та створення турнірної сітки для змагань.

Проведення змагань: гравці по черзі змагаються між собою за певний час (наприклад, 15 хвилин на гравця).

3. Оцінювання та нагородження (20 хв.)

Оцінювання гри: оцінюють гру гравців за кількістю виграних партій, кількістю взятих фігур та стратегічним мисленням.

Нагородження у різних категоріях (найкращий гравець, найкращий тактик, найкращий стратег).

4. Подяка та рефлексія (10 хв.)

Подяка учасникам за участь та активність.

Враження та поради: запитати у дітей про їхні враження та надайте короткі поради для покращення їхньої гри.

Рекомендації: забезпечення атмосфери змагань, що сприяє заохоченню та підтримці; використання позитивних підкріплень для найкращих гравців, заохочення всіх учасників за їхні зусилля та намагання; під час рефлексії запрошуємо учасників поділитися власними стратегіями та тактиками, щоб вони могли навчатися один від одного.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Александрович М.О. Методика діагностики інтелекту та інтелектуальних операцій старших дошкільнят: єдинбурзький рисунковий тест. *Теоретична та експериментальна психологія*. 2010. № 3 (1). С.73–77.
2. Ананьєв Б. Г. *Онтогенетична еволюція та тривалість життя людини*. Виб. твори: в 2 т. 1980. Т. 1. С. 31 - 153
3. Антонюк В.З. Формування інтелектуальної готовності старшого дошкільника до навчання у школі. *Балтійський гуманітарний журнал*. 2013. № 3. С. 5-7
4. Ануфрієва А.Ф., Костроміна С.М. Як подолати труднощі у навчанні дітей. *Психодіагностичні таблиці. Психодіагностичні методики. Корекційні вправи*. Видавництво "Вісь-89". 1998. 224 с. (Практична психологія)
5. Афанасьєв С., Москаленко Н., Долбишева Н., Микитчик О., Бакурідзе-Маніна В. (2023). Оцінка властивостей нервової системи у юних спортсменів-єдиноборців. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова*. Серія 15. Науково-педагогічні проблеми фізичної культури (фізична культура і спорт). 2023. № 5 (164). С. 16-19. DOI: 10.31392/NPU-nc.series15.2023.5(164).03
6. Балтажи К. Як навчитися грати в шашки. Абетка шашкової гри. Вид-во «Підручники та посібники». 2016. 160 с.
7. Безмилов М., Шинкарук О., Чжигон Шао. Особливості відбору баскетболістів на етапі спеціалізованої базової підготовки. *Фізичне виховання, спорт і культура здоров'я у сучасному суспільстві*. 2020. № 2(50). С. 93–102. DOI: 10.29038/2220-7481-2020-02-93-102
8. Виготський Л. С. *Дитяча психологія*. Зб. творів: в 6 т. Педагогіка, 1984. Т. 4. 432 с.
9. Виготський Л. С. Історія розвитку вищих психічних функцій. *Психологія розвитку людини: монографія*. Вид-во Ексмо, 2005. С. 208 - 547.

10. Виготський Л. С. *Проблема віку*. Зб. творів: в 6 т. 1984. Т. 4.: Дитяча психологія / За ред. Д. Б. Ельконіна. С. 244 - 268.
11. *Вікова психологія* : підручник / За ред. проф. Г.С. Костюка. К. : Рад. школа, 1976. – 268 с.
12. *Вікова та педагогічна психологія* : навч. посіб. / О. В. Скрипченко, Л. В. Долинська, З. В. Огороднійчук [та ін.] К. : Просвіта, 2001. 416 с.
13. Воронова В., Максимов С., Максимова Ю. Психофізіологічні властивості як складова сумісності пар в акробатиці. *Спортивна медицина, фізична терапія та ерготерапія*. 2023. № 1. С.7-14 DOI: <https://doi.org/10.32652/spmed.2023.1.7-14>
14. Воронова В., Петровська Т., Ковальчук В., Смоляр І. Психологічне дослідження особистості як суб'єкта спортивної діяльності. *Теорія і методика фізичного виховання і спорту*. 2020. № 2. С.116–123. DOI: [10.32652/tmfvs.2020.2.116-123](https://doi.org/10.32652/tmfvs.2020.2.116-123)
15. Воронова В.І. Психологія спорту: навчальний посібник. Олімпійська л-ра; 2017. 271 с.
16. Глібов А. О., Гончар О. В. *Підготовка юних шашкарів*: навч.-метод. посіб. К.: Вид-во А. Глібова, 2007. 93 с.
17. Дарвіш О. Б. *Вікова психологія*: навч. посібник для студ. вищ.учеб. закладів. 2003. 264 с.
18. Денисова Л.В., Хмельницькая И.В., Харченко Л.А. *Измерения и методы математической статистики в физическом воспитании и спорте*: Учебное пособие для вузов. Киев: Олимп. л-ра. 2008. 127 с.
19. Дитячий психолог. Програми та методичні матеріали. О.А. Шаграєва та ін. 2001. 256 с.
20. Долбишева, Н., Кондратенко, В., Алфьоров, О., Кусовська, О. Специфічність системи підготовки в інтелектуальних видах спорту. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова*. Серія 15. Науково-педагогічні проблеми фізичної культури (фізична культура і спорт). 2023. Вип. 7 (167), С. 72-77.

21. Долбишева НГ. *Основи загальної теорії та методики підготовки спортсменів в інтелектуальних видах спорту* [методичні рекомендації]. Дніпро: ПДАФКіС; 2020. 71 с
22. Дульська Г.П., Романюк О.В., Семизорова ВВ., Чижевська Н.В. *Цікаві шашки; навчально-методичний посібник*. 2018. 80 с.
23. Дьяков И.Н. Психограмма шахматиста. *Шахматы*. 1926. № 4. С. 49-51.
24. Дьяков И.Н. Психотехнические испытания участников международного турнира в 1925 г. *Шахматы*. 1926. № 2-3. С. 25-30.
25. Дьяков И.Н., Петровский Н.В., Рудик П.А. Психология шахматной игры. 1926. 161 с.
26. Ельконін Д. Б. Вибрані психологічні праці; за ред. В. В. Давидова, В. П. Зінченко, Н. Ф. Тализіна. 1989. 560 с.
27. Закон України про фізичну культуру і спорт. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3808-12#Text>
28. Запорожець А. В. Значення ранніх періодів дитинства на формування дитячої особистості . Принцип розвитку в психології. 1978. С. 248 - 264.
29. Ильин Е.П. *Дифференциальная психология: профессиональная деятельность*. 2008. 432 с.
30. Ильин Е.П. *Психология индивидуальных различий*. 2004. 701 с.
31. Ильин Е.П. *Психология спорта*. 2009. 352 с.
32. Корекційні заняття психолога з дітьми 4–6 років / упоряд. Т.Ш. Червона. К.: Шк.. світ. 2009. 128 с.
33. Коробко С.Л., Коробко О.І. *Робота психолога з молодшими школярами: Методичний посібник*. К.: Літера ЛТД. 2006. 416 с.
34. Костюк Г. С. *Навчально-виховний процес та психічний розвиток особистості* / За ред. Л. М. Проколієнко. К.: Рад.школа, 1989. 608 с.
35. Костюкевич В.М., Шинкарук О.А., Воронова В.І., Борисова О.В. *Основи науково-дослідної роботи здобувачів вищої освіти за спеціальністю*

Фізична культура і спорт: за заг. ред. В.М. Костюкевича, О.А. Шинкарук. Київ: Олімп. Література. 2018. 613 с.

36. Крайг Г. *Психологія розвитку*. [Пер. з англ. Н. Мальгін та ін]. 2000. 992 с.

37. Кретти Б. Дж. *Психологія в сучасному спорті*. 1978. 224 с.

38. Леонтьєв А. Н. *До теорії розвитку психіки дитини*. Виб. психол. праці: в 2 т. 1983. Т.1. 575 с.

39. Лісіна М. І. *Проблеми онтогенезу спілкування*: монографія. 1986. 144 с.

40. Макаренко М.В. Методика проведення обстежень та оцінки індивідуальних нейродинамічних властивостей вищої нервової діяльності людини. *Фізіол. журн.* 1999. № 45(4). С.123–131.

41. Маньшин С.С., Громов Г.В. Програма підготовки юних шашистів. Палац творчості юних СДЮШОР-2. Відд-ня шашок. 1992. 64 с.

42. Матвеев Л.П. *Основы общей теории спорта и системы подготовки спортсменов*. К. : Олимпийская литература. 1999. 318 с.

43. Москаленко Н.В., Афанасьєв С.М., Микитчик О.С., Долбишева Н.Г., Бакурідзе-Маніна В.Б. Оцінка властивостей нервової системи у юних спортсменів-єдиноборців. *Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова*. Серія №11 «Науково-педагогічні проблеми фізичної культури / Фізична культура і спорт. 2023. Випуск 5 (164) 23. С 16-19. [https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series15.2023.5\(164\).03](https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series15.2023.5(164).03)

44. Мухіна В. С. *Вікова психологія: феноменологія розвитку, дитинство, юність*: підручник для студ. пед. інститутів. Просвітництво, 2000. 396 с.

45. Навчальна програма для дитячо-юнацьких спортивних шкіл з го. URL:

https://mms.gov.ua/storage/app/sites/16/Sport/Programy_navchalni/2019/pragramma-go-dlya-dussh.pdf

46. Навчальна програма для дитячо-юнацьких спортивних шкіл з шашок. URL: <https://mms.gov.ua/sport/dityacho-yunackij-ta-rezervnij-sport/navchalni-programi-dlya-zakladiv-fizichnoyi-kulturi-i-sportu-z-vidiv-sportu/neolimpijski-vidi-sportu>

47. Навчальна програма для дитячо-юнацьких спортивних шкіл, спеціалізованих дитячо-юнацьких шкіл олімпійського резерву, шкіл вищої спортивної майстерності з шахів. URL: https://mms.gov.ua/storage/app/sites/16/Sport/Programy_navchalni/2019/shahi.pdf

48. Навчальна програма для закладів загальної середньої та позашкільної освіти з шахів. URL: https://mms.gov.ua/storage/app/sites/16/Sport/Programy_navchalni/2023/navchaln_achess.pdf

49. Нартова-Бочавер С. К., Потапова А. В. *Вступ до психології розвитку*: навч. посіб. Флінта: МПСІ, 2008. 216 с.

50. Обухова Л. Ф. *Дитяча психологія: теорії, факти, проблеми*. Тривола, 1996. 360 с.

51. Пангелова Н., Круцевич Т., Пангелов Б., Рубан В. Особливості морфофункціонального і психофізичного стану дітей 6-річного віку як складових готовності до шкільного навчання. *Спортивна медицина, фізична терапія та ерготерапія*. 2023. № 1. С.75-82. DOI: 10.32652/spmed.2023.1.75-82

52. Пангелова Н., Пангелов Б. Взаємодія сім'ї та дошкільного закладу в організації фізкультурно-оздоровчої роботи, спрямованої на комплексний розвиток особистості дитини. *Спортивний вісник Придніпров'я*. Науково-практичний журнал. 2019. № 1. С.130-139. DOI: 10.32540/2071-1476-2019-1-130

53. Пангелова Н., Рижик Р. Вікові особливості фізичного та психоемоційного стану молодших підлітків. *Спортивний вісник Придніпров'я*. Науково-практичний журнал. 2022. № 3. С.113-121. DOI: 10.32540/2071-1476-2022-3-113

54. Пангелова Н., Рубан В., Діас Д. Організаційно-методичні особливості занять аквафітнесом з дітьми дошкільного віку. *Theory and practice of physical culture and sports*. 2022. № 1(1). С.53-60. DOI: 10.31470/2786-6424-2022-1(1)-53-60

55. Пангелова Н.Є. Формування гармонійно розвиненої особистості дітей дошкільного віку в процесі фізичного виховання : [монографія]. Переяслав-Хмельницький: ФОП Лукашевич О.М. 2013. 432 с.

56. Пасько І. О. *Теорія і методика навчання гри в шашки*: Навч.-метод. посіб. Вінниця: Нова книга. 2009. 171 с.

57. Петро Альфонсо. Вчительна книга кліриків (*Disciplina clericalis*), приклад 4 в зб.: Пам'ятки середньовічної латинської літератури X-XII століть. Перекл. Т. А. Миллер. 1972. 177 с.

58. Петровська Т., Сергієнко В., Красницька О. Психофізичний та соціальний розвиток дітей молодшого шкільного віку в умовах спеціально організованої позашкільної рухової активності на основі занять карате. *Теорія і методика фізичного виховання і спорту*. 2021. № 3. С.96–103. DOI: 10.32652/tmfvs.2021.3.96-103

59. Платонов В.М. *Сучасна система спортивного тренування*. К.: Перша друкарня. 2020. 704 с.: іл..

60. Поліщук В. М. *Вікова та педагогічна психологія (програмні основи, змістові модулі, інформаційне забезпечення)* : навч.-метод. посіб. Суми : ВТД «Університетська книга», 2007. 330 с.

61. Положення про дитячо-юнацьку спортивну школу. Постанова КМУ від 05 листопада 2008 року № 993 URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993-2008-%D0%BF#Text>

62. Правила спортивних змагань URL : <https://mms.gov.ua/sport/pravila-zmagan#>

63. Про організацію навчально-тренувальної роботи дитячо-юнацьких спортивних шкіл. Наказ Мінмолодьспорту від 17.01.2015 № 67. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0119-15#Text>

64. *Психологічний словник*. /За ред. А. В. Петровського та М. Г. Ярошевського. 1985. 201 с.
65. *Психологічний словник*. /За ред. В. В. Давидова, А. В. Запорожця, Б. Ф. Ломова [та ін.]. 1983. 247 с.
66. *Психологічний словник*. За ред. В. І. Войтка. Київ: Вища шк.. 1982. 214 с.
67. *Развитие мышления и умственное воспитание дошкольников*. Под общ. Ред. Н.Н. Подъякова, А.Ф. Говорковой. НИИ дошк. Воспитания АПН. Педагогика. 1985. 200 с.
68. Серветник В. Г. *Роль шахів і шашок у розвитку творчих здібностей дитини*. Муровані Курилівці: Навчально-методичний посібник. 2012. 28 с.
69. Сєрова Л. К. Психологічна класифікація видів спорту. *Вчені записки університету ім. П.Ф. Лесгафта*. 2018. № 1. С.155.
70. Сироватко О., Байєр О. Визначення готовності дітей до навчання у школі. *Психолог*. 2003. № 13. С. 64-72
71. Сюй Саньцянь, Коробейніков Г., Міщук Д., Коробейнікова Л. Особливості когнітивних функцій у кваліфікованих бадмінтоністів. *Теорія і методика фізичного виховання і спорту*. 2021. № 1. С. 9–12. DOI: 10.32652/tmfvs.2021.1.9–12
72. Токарева Н.М., Шамне А. В. *Основи вікової психології* : навчально-методичний посібник . Кривий Ріг, 2013. 283 с.
73. *Цікаві шашки: навчально-методичний посібник*: Дульська Г.П., Романюк О.В., Семизорова В.В., Чижевська Н.В.. 2018. 80 с.
74. Чижевська Н. В., Шинкарук О. А. Особливості інтелектуального розвитку дітей дошкільного віку та їх придатність до занять інтелектуальними видами спорту. *Молодь та олімпійський рух* : зб. тез доп. XIII Міжнар. конф. молодих вчених, 16 трав. 2020, Київ. Київ : НУФВСУ, 2020. С. 227-228. URL : https://uni-sport.edu.ua/sites/default/files/vseDocumenti/molod_xiii_zbirnyk_2.pdf

75. Чижевська Н. Особливості змісту занять інтелектуальними видами спорту дітей дошкільного віку на матеріалі шашок. *Теорія і методика фізичного виховання і спорту*. 2022. № 1. С. 25–29. DOI: <https://doi.org/10.32652/tmfvs.2022.1.25-29> .

76. Чижевська Н. Розробка та впровадження навчальної програми з шашок для дітей 4–6 років в умовах гурткової роботи дошкільних навчальних закладів. *Теорія і методика фізичного виховання і спорту*. 2023. № 3. С. 78–85. DOI: <https://doi.org/10.32652/tmfvs.2023.3.78-85> .

77. Чижевська Н., Шинкарук О. Вплив занять шашками на психологічний та фізіологічний розвиток дітей дошкільного віку. *Інноваційні та інформаційні технології у фізичній культурі, спорті, фізичній терапії та ерготерапії* : матеріали VI Всеукр. електрон. наук.-практ. конф. з міжнар. участю, 31 трав. 2023. Київ. Київ: НУФВСУ. 2023. С. 24-25. URL: <https://drive.google.com/drive/folders/1oD6QuoCZggP2r7YXRFzohT2OW7I6wII>

78. Чижевська Н., Шинкарук О. Обґрунтування доцільності занять шашками дітей дошкільного віку. *Інноваційні та інформаційні технології у фізичній культурі, спорті, фізичній терапії та ерготерапії* : матеріали V Всеукр. електрон. наук.-практ. конф. з міжнар. участю, 31 трав. 2022, Київ. НУФВСУ. 2022. С. 44-45. URL: <https://drive.google.com/file/d/149o3mcDdlFORVsXMBToRTRorbTc1tIzv/view>

79. Чижевська Н., Шинкарук О. Обґрунтування побудови програми навчання гри в шашки дітей дошкільного віку. *Молодь та олімпійський рух* : зб. тез доп. XV Міжнар. конф. молодих вчених, 16 верес. 2022, Київ. Київ : НУФВСУ, 2022. С. 76-77. URL: https://uni-sport.edu.ua/sites/default/files/vseDocumenti/zbirnyk_tez_molod_hv_zhovt-lyst_22_dopovn_140_stor.pdf

80. Чижевська Н., Шинкарук О. Особливості підготовки та відбору дітей в інтелектуальних видах спорту. *Молодь та олімпійський рух* : зб. тез доп. XIV Міжнар. конф. молодих вчених, 19 трав. 2021, Київ. Київ : НУФВСУ, 2021. С.

153-154. URL: https://unisport.edu.ua/sites/default/files/konferencya/molod_xiv_zbirnyk_traven_2021.pdf

81. Чижевська Н., Шинкарук О. Формування здібностей в процесі занять інтелектуальними видами спорту. *Інноваційні та інформаційні технології у фізичній культурі, спорті, фізичній терапії та ерготерапії* : матеріали IV Всеукр. електрон. наук.-практ. конф. з міжнар. участю, 19 квіт. 2021, Київ. НУФВСУ. 2021. С. 58-60. URL: <https://drive.google.com/file/d/1c68ipWSYhgan-a6nI0bPXaPITTs7mgZh/view>

82. Чижевська Н., Шинкарук О. Характеристика підготовки початківців в інтелектуальних видах спорту та в шашках. *Теорія і методика фізичного виховання і спорту*: 2021. № 2. С. 44–49. DOI: <https://doi.org/10.32652/tmfvs.2021.2.44-49>

83. Чижевська Н.В., Шинкарук О.А. Вплив інтелектуальних ігор на прикладі шашок на розвиток когнітивних здібностей дітей 4–6 років. *Молодь та олімпійський рух* : зб. тез доп. XVI Міжнар. конф. молодих вчених, 29 червн. 2023, Київ. НУФВСУ, 2023. С. 99-100. URL: https://unisport.edu.ua/sites/default/files/vseDocumenti/zbirnyk_tez_molod_hvi_zhovt-lyst_23_7_1.pdf

84. Чижевська Н.В., Шинкарук О.А. Особливості інтелектуального розвитку дітей дошкільного віку та їх придатність до занять інтелектуальними видами спорту. *Молодь та олімпійський рух* : зб. тез доп. XIII Міжнар. конф. молодих вчених, 16 трав. 2020, Київ. Київ : НУФВСУ, 2020. С. 227-228. URL : https://unisport.edu.ua/sites/default/files/vseDocumenti/molod_xiii_zbirnyk__2.pdf

85. Чуб Н.В. Комплексні тести готовності дитини до школи. Х.: вид. група "Основа". 2007. 129 с.

86. Шапар В. Б. Сучасний тлумачний психологічний словник. Х.: Прапор, 2007. 640 с.

87. Шашки: навчальний посібник для учнів початкових класів / В. Ф. Анікин, Л. П. Толстова, І. М. Цимбалюк. К.: Ранок. 2015. С.5–48

88. Шинкарук О. Особливості організації відбору спортсменів у циклічних видах спорту. *Теорія і методика фізичного виховання і спорту*. 2002. № 1. С. 34–42.
89. Шинкарук О., Сиваш І., Улан А. Особливості відбору дітей на початковому етапі спортивної підготовки. *Фізичне виховання, спорт і культура здоров'я у сучасному суспільстві*: зб. наук. пр. 2014. № 2 (34). С.110–4.
90. Шинкарук О., Чижевська Н., Федорчук С., Шутова С. Інноваційні підходи до розвитку когнітивних здібностей дітей дошкільного віку засобами інтелектуальних видів спорту (на прикладі шашок). *Інноваційні та інформаційні технології у фізичній культурі, спорті, фізичній терапії та ерготерапії* : матеріали III Всеукр. електрон. наук.-практ. конф. з міжнар. участю, 8 квіт. 2020, Київ. НУФВСУ. 2020. С. 41–42. URL : https://uni-sport.edu.ua/sites/default/files/vseDocumenti/it_konf_2020_.pdf
91. Шинкарук О.А. *Теорія і методика підготовки спортсменів: управління, контроль, відбір, моделювання та прогнозування в олімпійському спорті*: навч. посіб. Київ: ТОВ «НВП Поліграфсервіс». 2013. 136 с.
92. Adesope O. O., Lavin T., Thompson T., Ungerleider C. A systematic review and meta-analysis of the cognitive correlates of bilingualism. *Review of Educational Research*. 2010. Vol. 80(2). P. 207-245.
93. Astle D. E., Scerif G. Interactions between attention and visual short-term memory (VSTM): What can be learnt from individual and developmental differences? *Neuropsychologia*. 2011. Vol. 49(6). P.1435-1445.
94. Bart W., Atherton M. “The neuroscientific basis of chess playing: applications to the development of talent and education,” in Paper Presented at the “Learning to Know the Brain Conference” (Amsterdam). 2004. P.831-834
95. Berk L. E., Winsler, A. *Scaffolding Children's Learning: Vygotsky and Early Childhood Education*. Routledge. 2015.

96. Bers M. U. Blocks, Robots, and Turtles: Preschoolers' Learning of Computer Programming with Tangible Technologies. *International Journal of Technology in Early Childhood*. 2010. Vol. 2(2). P. 3-22.
97. Bilalić M., McLeod P., Gobet F. Does chess need intelligence? – A study with young chess players. *Intelligence*. 2007. Vol. 35 P. 457–470. doi: 10.1016/j.intell.2006.09.005
98. Bilalic M., McLeod P., Gobet F. Inflexibility of experts - Reality or myth? Quantifying the Einstellung effect in chess masters. *Cognitive Psychology*. 2007. Vol .56 (2). P. 73-102.
99. Bishop D. V. What causes specific language impairment in children?. *Current Directions in Psychological Science*. 2006. Vol. 15(5). P. 217-221.
100. Blum J. E., Zemel R. S. (2007). Games, blocks, and puzzles: A review of preschool mathematics interventions. *Journal of Research in Childhood Education*. 2007. Vol. 21(3). P. 294-309.
101. Blumberg F. C., Altschuld J. W., Altschuld J. W. Lessons learned from evaluating student achievement in a chess program. *Evaluation and Program Planning*. 2009. Vol. 32(1). P. 71-76.
102. Bodrova E., Leong D. J. Tools of the Mind: *The Vygotskian Approach to Early Childhood Education* (2nd ed.). Pearson. 2007.
103. Boot W. R., Blakely D. P., Simons, D. J. Do action video games improve perception and cognition?. *Frontiers in psychology*. 2011. Vol. 2. P. 226.
104. Borisova O., Nagorna V., Mytko A., Peretyatyko A., Polishchuk L. The influence of sexual dimorphism on the choice of tactical decision in the playing situation in individual sports. *Journal of Physical Education and Sport*. 2020, Vol. 20 (1), Art 42. Pp. 308 – 311. <https://doi.org/10.7752/jpes.2020.s1042>
105. Botterill G., Rude A. *Beginning Chess: Over 300 Elementary Problems for Players New to the Game*. Russell Enterprises. 2015.
106. Bronson M. B. *Self-regulation in Early Childhood: Nature and Nurture*. Guilford Press. 2000

107. Brooker L. *Learning Through Play: For Babies, Toddlers and Young Children*. Routledge. 2015.
108. Broomfield J., Dodd B., Hua Z. (2009). Children with speech and language disability: Caseload characteristics. *International Journal of Language & Communication Disorders*. 2009. Vol. 44(4). P. 445-464.
109. Byshevets N., Iakovenko O., Stepanenko O., Serhiyenko K., Yukhno Yu., Goncharova N., Blazhko N., Kolchin M., Andriyenko H., Chyzhevska N., Blystiv T. Formation of the knowledge and skills to apply non-parametric methods of data analysis in future specialists of physical education and sports. *Sport Mont*. 2021. Vol. 19 (S2). C. 171-175. DOI 10.26773/smj.210929. URL: <http://www.sportmont.ucg.ac.me/?sekcija=article&artid=1888>.
110. Camp G. *Starting Out in Chess: Step-by-Step Guide to Successful Chess*. Everyman Chess. 2019.
111. Capablanca J. R. *Chess Fundamentals*. Russell Enterprises. 2013
112. Carr N. *Breaking Through: How the Polgar Sisters Changed the Game of Chess*. Sterling Publishing Co., Inc. 2002
113. Case R. *The Mind's Staircase: Exploring the Conceptual Underpinnings of Children's Thought and Knowledge*. Lawrence Erlbaum Associates. 1992
114. Chase W.G., Simon H.A. Perception in chess. *Cognitive psychology*. 1973.; Vol. 4.1. P. 55-81.
115. Chernev I. *Logical Chess: Move by Move: Every Move Explained*. Batsford. 2010.
116. Ching T. H. W., Nee W. S. Expertise in solving laboratory problems: Differences between novices and experts in physics and implications for assessment. *Journal of Research in Science Teaching*, 2006. Vol. 43(4). P. 355-376.
117. Christiaen J., Verholfstadt D. C. Chess and cognitive development. *Nederlandse Tydschrift voor de Psychologie en haar Grensegebieten*. 1978. Vol. 36. P. 561–582.

118. Cole P. M., Cole M. L. The development of emotion regulation and dysregulation: A clinical perspective. *Monographs of the Society for Research in Child Development*. 2001. Vol. 66(2). P. 73-102.
119. Colzato L. S., Szapora A., Pannekoek J. N., Hommel B. The impact of physical exercise on convergent and divergent thinking. *Frontiers in Human Neuroscience*. 2013. № 7, 824 p..
120. Colzato L. S., van den Wildenberg, W. P., Hommel, B. (2007). The impact of bilingualism on cognitive control in task-switching. *Psychological Research*. 2007. Vol. 71(2). P. 107-116.
121. Damon W., Lerner R. M. *Handbook of child psychology*. Wiley. 2008. pp. 356-391
122. de Groot A. D. Memorandum: Chess instruction in the school? A few arguments and counterarguments: in *Chess in the Classroom. An answer to NIE*, ed H. Lyman, (Saugus, MA: The Massachusetts Chess Association and the American Chess Foundation). 1977. P. 1–10.
123. de Groot A. D. *Thought and Choice in Chess*. The Hague: Mouton. 1978.
124. de la Vill, J. *100 Endgames You Must Know: Vital Lessons for Every Chess Player. New in Chess*. 2012.
125. Denham S. A., Brown, C. Plays well with others: The role of play in children's social development. In A. D. Pellegrini (Ed.). *The Oxford handbook of the development of play*. Oxford University Press. 2010. pp. 201-220
126. Denham S. A., Bassett H. H., Wyatt, T. M. Emotional development in early childhood. In M. Killen & J. Smetana (Eds.). *Handbook of moral development*. Psychology Press. 2010. pp. 99-128
127. Diamond A. Activities and Programs That Improve Children's Executive Functions. *Current Directions in Psychological Science*. 2012. Vol. 21(5), pp. 335-341.
128. Diamond A. Executive functions. *Annual Review of Psychology*. 2013. Vol. 64. pp. 135-168.

129. Diamond A., Lee K. Interventions shown to aid executive function development in children 4 to 12 years old. *Science*. 2011. Vol. 333(6045), pp. 959-964.
130. Diamond A., Ling D. S. Conclusions about interventions, programs, and approaches for improving executive functions that appear justified and those that, despite much hype, do not. *Developmental Cognitive Neuroscience*. 2016. Vol. 18. pp.34-48.
131. Dolbysheva N. Historical Features of the Development of the Autonomy of non-Olympic Sports in the System of the International Sports Movement in the Period of Modern and Contemporary History. *Sport i Turystyka. Środkowoeuropejskie Czasopismo Naukowe* 2022, vol. 5, no. 3, 11–30. <http://dx.doi.org/10.16926/sit.2022.03.01>
132. Dolbysheva N. Fundamentals of long-term training systems in mind sports. *Human Movement*. 2020; 21 (3): 1–20; doi: <https://doi.org/10.5114/hm.2020.91341>
133. Dolbysheva N., Koshcheyev A., Mustyatsya S. Motivation as a factor of sports selection for taekwondo. *Sports Bulletin of the Dnieper Region*. 2023. №1. C. 186-194. <https://doi.org/10.32540/2071-1476-2023-1-186>
134. Dolbysheva N.G., Kondratenko V.V., Alfyorov O.A., Kusovska O.S. Specificity of the training system in sport of mind. *Scientific journal National Pedagogical Dragomanov University*. 2023. Iss. 7 (167). pp.72-77 DOI [http://10.31392/NPU-nc.series15.2023.7\(167\).14](http://10.31392/NPU-nc.series15.2023.7(167).14)
135. Dombrovska M., Margaryan L. Cognitive Development of Preschool Children Through Playing Checkers. *Psychological and Pedagogical Problems of Mental Development*. 2019. Vol. 28. Pp. 45-53.
136. Dunn J., Hughes C. (2008). Social relationships in childhood and adolescence: The fluid self and the social brain. In W. Damon & R. M. Lerner (Eds.), *Handbook of child psychology*. Wiley. 2008. Vol. 3. Social, emotional, and personality development pp. 497-554

137. Dye M. W., Green C. S., Bavelier D. (2009). Increasing speed of processing with action video games. *Current directions in psychological science*. 2009. Vol. 18(6). Pp. 321-326.
138. Eisenberg N., Eggum N. D. (2009). Empathic responding: Sympathy and personal distress. In D. J. Mikulincer & P. R. Shaver (Eds.), *Prosocial motives, emotions, and behavior: The better angels of our nature*. American Psychological Association. 2009. pp. 71-91
139. Eisenberg N., Cumberland A., Spinrad, T. L. (1998). Parental socialization of emotion. *Psychological Inquiry*. 1998. Vol. 9(4). Pp. 241-273.
140. Elkind D. *The Power of Play: Learning What Comes Naturally*. Da Capo Lifelong Books. 2008
141. Epstein A. S. *The Intentional Teacher: Choosing the Best Strategies for Young Children's Learning*. National Association for the Education of Young Children. 2007
142. Erickson M. T. *The relationship between participation in chess and academic performance: A correlational study*. Doctoral dissertation, University of North Carolina Wilmington. 2010.
143. Ericsson K. A., Charness N. Expert performance: Its structure and acquisition. *American Psychologist*. 1994. Vol. 49(8). Pp. 725-747.
144. Ericsson K. A., Kintsch W. Long-term working memory. *Psychological Review*. 1995. Vol. 102(2). Pp. 211-245.
145. Ericsson K. A., Krampe R. T., Tesch-Römer C. The role of deliberate practice in the acquisition of expert performance. *Psychological review*. 1993. Vol. 100(3). Pp. 363-406.
146. Fenson L., Dale P. S., Reznick J. S., Bates E., Tha, D. J., Pethick S. J. Variability in early communicative development. *Monographs of the Society for Research in Child Development*, 1994. Pp.161-185.
147. Fisher K. R., Hirsh-Pasek K., Golinkoff R. M. *Conceptual Change in Childhood*. MIT Press. 2010

148. Flavell J. H. Cognitive development: Children's knowledge about the mind. *Annual Review of Psychology*. 1999. Vol. 50(1). Pp. 21-45.
149. Gallahue D. L., Ozmun J. C. Understanding motor development: Infants, children, adolescents, adults. McGraw-Hill Humanities/Social Sciences/Languages. 2012
150. Gelman R., Brenneman K. Science learning pathways for young children. *Early Childhood Research Quarterly*. 2004. Vol. 19(2). Pp. 150-157.
151. Gildersleeve-Neumann C. E., Wright S. B. Childhood apraxia of speech: clinical decision making in the diagnosis and selection of treatment. *Seminars in Speech and Language*. 2010. Vol. 31(02). Pp. 143-154.
152. Gobet F. Chess and Education: Digital Games and Learning. *Encyclopedia of Language and Literacy Development*. 2008. 356 p.
153. Gobet F., Campitelli G. Education and chess: a critical review: in Chess and Education: Selected Essays from the Koltanowski Conference, ed T. Redma. Dallas, TX: Chess Program at the University of Texas at Dallas. 2006. Pp. 124–143.
154. Gobet F., Campitelli G. Educational benefits of chess instruction: A critical review. *In Psicologia della Educazione e della Formazione*. Ledizioni. 2006. Vol. 8. pp. 27-42
155. Gobet F., De Voogt A.J., Retschitzki J. Moves in mind. *The Psychology of Board Games*. 2004. Pp. 155-186.
156. Gobet F., Simon H. A. Templates in chess memory: A mechanism for recalling several boards. *Cognitive Psychology*. 1996. Vol. 31(1). Pp. 1-40.
157. Goswami U. Cognitive Development: The Learning Brain. *Psychology Press*. 2008. Pp.128-146
158. Green C. S., Bavelier D. Action video game modifies visual selective attention. *Nature*. 2003. Vol. 423(6939). Pp. 534-537.
159. Green C. S., Sugarman M. A., Medford K., Klobusicky E., Bavelier D. The effect of action video game experience on task-switching. *Computers in Human Behavior*. 2012. Vol. 28(3). Pp., 984-994.

160. Greenfield P. M., Brannon C., Lohr D. Two-dimensional representation of movement through three-dimensional space: The role of video game expertise. *Journal of Applied Developmental Psychology*, 1994. Vol. 15(1). Pp. 87-103.
161. Halford G. S., Andrews G., Phillips S. Cognitive science and the mind: A new opportunity for cognitive psychologists. *American Psychologist*. 2013. Vol. 68(6). Pp. 475-487.
162. Hands B., Larkin D., Parker H. Physical activity levels of normal-weight and overweight girls and boys during primary school recess. *Obesity Research*. 2006. Vol. 14(8). Pp. 1462-1471.
163. Hardy L. L., Barnett L. M., Espinel P., Okely A. D. Thirteen-year trends in child and adolescent fundamental movement skills: 1997–2010. *Medicine & Science in Sports & Exercise*. 2013. Vol. 45(10). Pp. 1965-1970.
164. Hardy L. L., King L., Espinel P., Okely A. D. Motivations for children's participation in organized sports and physical activity: a systematic review of the literature. *Journal of science and medicine in sport*. 2010 Vol. 13(5). Pp. 526-532.
165. Heiser M., Ruch W., Platt T. The positive effect of chess instruction on mathematics achievement, anxiety, and concentration of elementary school children. Switzerland: Department of Psychology. 1992. P.132-136
166. Hirsch-Pasek K., Golinkoff R. M., Berk L. E., Singer D. G. A Mandate for Playful Learning in Preschool: Presenting the Evidence. Oxford University Press. 2009. Pp.45-91.
167. History GAISF. URL: <https://gaisf.sport/about/history/>
168. History International Mind Sports Association. URL: <http://www.imsaworld.com/wp/history/>
169. History The World Bridge Federation. URL: <http://www.worldbridge.org/the-wbf/wbf-history/>
170. Hoff E. How social contexts support and shape language development. *Developmental Review*. 2006. Vol. 26(1). pp. 55-88.
171. Hong S., Bart W. Cognitive effects of chess instruction on students at risk for academic failure. *Int. J. Spec. Educ.* 2007. Vol. 22. Pp. 89–96.

172. Horgan D.D., Morgan M.J., MacNamara J. Does chess instruction improve mathematical problem-solving ability? Two experimental studies with an Irish primary school sample. *British Journal of Educational Psychology*. 2004. Vol. 74(1). Pp. 1-23.
173. Imas E., Shynkaruk O., Denisova L., Usychenko V., Kostykevich V. Physical and mental human health in the contemporary information environment. *Journal of Physical Education and Sport*. 2018. Vol. 18 (3), Art 261. pp. 1791-95. DOI:10.7752/jpes.2018.03261
174. IMSA - International Mind Sports Association. <http://www.imsaworld.com/wp/>
175. International Chess Federation. URL: <https://www.fide.com/23>
176. Janssen M., Verhelst, N. Computer-based chess assessment for educational applications. *Computers in Human Behavior*, 2014. Vol. 30. Pp. 318-328.
177. Kamii C., DeVries R. *Physical knowledge in preschool education: Implications of Piaget's theory*. Teachers College Press. 1993. Pp.112-135
178. Karmiloff-Smith A. *Beyond modularity: A developmental perspective on cognitive science*. MIT Press. 1992. Pp. 14-26.
179. Katz L. G., Chard S. C. *Engaging Children's Minds: The Project Approach*. Ablex Publishing. 2000. Pp 3-18.
180. Khosravi F., Darvishi M. The effect of chess on mathematical problem-solving ability of students in second grade. *Universal Journal of Educational Research* 2018. Vol. 6(6). Pp. 1096-1100.
181. Korobeynikov G., Korobeinikova L., Raab M., Baić M., Borysova O., Korobeinikova I., Shengpeng G., Khmel'nitska I. Cognitive functions and special working capacity in elite boxers. *Pedagogy of Physical Culture and Sports*. 2023. Vol.27(1). Pp.84-90. <https://doi.org/10.15561/26649837.2023.0110>
182. Kováčiková L., Takáč P. Development of cognitive skills in preschool children through playing draughts. *Acta Educationis Generalis*. 2017. Vol. 7(2). Pp. 7-15.

183. Kozina Z., Kozin O., Grygorieva S., Khvorost V., Kaparchuk P. Technology of combination of physical exercises and poems about nature for integral development physical fitness and cognitive possibilities children of preschool age. HT [Internet]. 2023 Jan. 4 [cited 2023 Jun. 9]. №1(1). Pp. 6-23. Available from: <https://www.htj1.com/index.php/ht/article/view/3>
184. Kozina Z., Siryi O., Buchkalo D., Polishchuk S., Chupryna O., Niedialkov Y. Integral development of intellectual abilities and physical fitness in football. *Health-Saving Technologies, Rehabilitation and Physical Therapy*. 2022. Vol. 3(1). Pp.101–105. <https://doi.org/10.58962/HSTRPT.2022.3.1.101-105>
185. Kozina Z., Zaichenko Y. Integral development of coordination and cognitive abilities of basketball players in groups of initial training. *Health-Saving Technologies, Rehabilitation and Physical Therapy*, 2022. Vol.3(1). Pp. 43–47. <https://doi.org/10.58962/HSTRPT.2022.3.1.43-47>
186. Kremer A., Hollink V. The Cognitive Basis of Human Reasoning in Games. *In Advances in Computer Games*. Springer, Berlin, Heidelberg. 2007. pp. 95-106
187. Law J., Dennis J. A., Charlton J., Gascoigne M. Speech and language therapy interventions for children with primary speech and language delay or disorder. *Cochrane Database of Systematic Reviews*. 2017. Vol. 1.
188. Lemerise E. A., Arsenio W. F. An integrated model of emotion processes and cognition in social information processing. *Child Development*. 2000. Vol. 71(1). Pp. 107-118.
189. Levitt G., Friedgood D. *Winning Chess Tactics*. Everyman Chess. 2011. 347 p.
190. Lillard A. S. Playful Learning and Montessori Education. *American Journal of Play*. 2013. Vol. 6(3). Pp. 359-372.
191. Liptrap J. M. Chess and standard test scores. *Chess Life*. 1998. Pp. 41–43.

192. Lobo Y. B., Galloway J. C. Muscle development in infants and preschool-aged children: implications for activity and interventions. *Sports Medicine*. 2013. Vol. 43(7). Pp. 501-510.
193. Logan S. W., Robinson L. E., Wilson A. E., Lucas W. A. Getting the fundamentals of movement: a meta-analysis of the effectiveness of motor skill interventions in children. *Child: care, health and development*. 2012. Vol. 38(3). Pp. 305-315.
194. Lubans D. R., Morgan P. J., Cliff D. P., Barnett L. M., Okely, A. D. Fundamental movement skills in children and adolescents: review of associated health benefits. *Sports Medicine*. 2010. Vol. 40(12). Pp. 1019-1035.
195. Lundy D. E., Lundy D. E. The historical perspective of chess in education. *Chess Education Journal*. 2003. Vol. 4(3). pp. 52-62.
196. Mednis E. *Practical Endgame Lessons*. Russell Enterprises. 1998. Pp.113-196
197. Meltzoff A. N., Prinz W. *The imitative mind: Development, evolution, and brain bases*. Cambridge University Press. 2002. pp. 34-61
198. Moreau D. The role of video game expertise in cognitive task switching. *Computers in Human Behavior*. 2013. Vol. 29(3), 843-855.
199. Murray H. J. R. *A History of Chess*. Skyhorse Publishing. 2012. Pp.6-84.
200. Nelson K. E., Van Meter A. M. The lexical-developmental profile test: identifying young bilinguals with language delay. *Journal of Speech, Language, and Hearing Research*. 2007. Vol. 50(6). Pp. 1639-1653.
201. Patel D.P., Pratt H.D. Child neurodevelopment and sport participation. In: D.P. Patel, D.E. Greydanus and R.J. Baker, eds., *Sports*. 2009
202. Paul R. *Language disorders from infancy through adolescence: Assessment and intervention*. Mosby. 2007. Pp 19-48.
203. Petrovska T., Kulish N., Kostiukevych V., Sluhenska R., Reshetilova N., Yerokhova A. Research of Emotional Intelligence as a Psychological Resource

of an Athlete. *Sport Mont.* 2021. Vol. 19 (S2). Pp. 57-61
<https://doi.org/10.26773/smj.210910>

204. Philip E. Ross. Studies of the mental processes of chess grandmasters have revealed clues to how people become experts in other fields as well. *Scientific American*. 2006. Pp. 64-71

205. Piaget J. *The origins of intelligence in children*. International Universities Press. 2013. 440 p.

206. Piaget J., Inhelder B. *The psychology of the child*. Routledge. 1969. 192 p.

207. Piek J. P., Dawson L., Smith L. M., Gasson N. The role of early fine and gross motor development on later motor and cognitive ability. *Human movement science*. 2008. Vol. 27(5). Pp. 668-681.

208. Podrigalo O.O., Borisova O.V., Podrigalo L.V., Iermakov S.S., Romanenko V.V., Podavalenko O.V., Volodchenko O.A., Volodchenko J.O. Comparative analysis of the athletes' functional condition in cyclic and situational sports. *Physical education of students*. 2019. Vol. 23(6). Pp. 313–319. DOI: 10.15561/20755279.2019.0606

209. Polgar L. *Chess: How to Play Chess for (Absolute) Beginners*. CreateSpace Independent Publishing Platform. 2005. 159 p.

210. Polgar S., Truong P. *Chess: 5334 Problems, Combinations and Games*. Random House Puzzles & Games. 2005

211. Prospectus. URL:
<http://www.imsaworld.com/wp/documents/prospectus/>

212. Protzko J. The effects of chess instruction on students' cognitive and academic skills: State of the art and theoretical challenges. *In The cognitive benefits of chess*. Springer. 2017. pp. 171-190

213. Resnick L. B., Shipley C. Cognitive effects of chess instruction on students at risk for academic failure. *Intelligence*. 1992. Vol. 16(2). Pp. 237-250.

214. Robinson L. E., Stodden D. F., Barnett L. M., Lopes V. P., Logan S. W., Rodrigues L. P., ... D'Hondt, E. Motor competence and its effect on positive

developmental trajectories of health. *Sports Medicin.*, 2015. Vol. 45(9). Pp. 1273-1284.

215. Roscoe M. S., Crowley K. The ontological shift in learning to play chess. *Cognitive Science*. 2001. Vol. 25(3). Pp. 459-497

216. Ruđanović M., Babić N.. Effects of Playing Checkers on Cognitive Abilities of Preschool Children. *Early Child Development and Care*. 2019. Vol. 189(12). pp. 1894-1904. DOI: 10.1080/03004430.2017.1410580.

217. Sääkslahti A., Numminen P., Niinikoski H., Rask-Nissilä L., Viikari J., & Tuominen, J. Is physical activity related to body size, fundamental motor skills, and CHD risk factors in early childhood? *Pediatric exercise science*. 1999. Vol. 11(4). Pp. 327-340.

218. Saarni C. *The development of emotional competence*. Guilford Press. 1999. 381 p.

219. Sala G., Burgoyne A. P., Macnamara B. N., Hambrick D. Z., Campitelli G., & Gobet F. Checking the ‘academic selection’ argument. Chess players outperform non-chess players in cognitive skills related to intelligence: A meta-analysis. *Intelligence*. 2017. Vol. 61. Pp. 130-139.

220. Sala G., Gobet F. Does far transfer exist? Negative evidence from chess, music, and working memory training. *Current Directions in Psychological Science*. 2017. Vol. 26(6). Pp. 515-520.

221. Sala G., Gobet F. When the music’s over. Does music skill transfer to children’s and young adolescents’ cognitive and academic skills? A meta-analysis. *Educational Research Review*. 2019. Vol. 27, 185-201.

222. Scholz M., Niesch H., Steffen O., Ernst B., Loeffler M., Witruk E., et al. Impact of chess training on mathematics performance and concentration ability of children with learning disabilities. *Int. J. Spec. Educ*. 2008. Vol. 23. Pp. 138–156.

223. Shonkoff J. P., Phillips D. A. (Eds.). *From neurons to neighborhoods: The science of early childhood development*. National Academies Press. 2000. 608 p. <https://doi.org/10.17226/9824>.

224. Shynkaruk O., Blazhko N., Chizhevskaya N. The athletes system of selection and orientation in contemporary sports. *Sport. Olimpism. Sănătate : Congresul Științific Internațional : Culegere de articole*, Ediția a 5-a, 10-12 septembrie 2020. Chișinău : USEFS, 2021. P. 647-654. DOI 10.52449/9789975131988.
225. Siegler R. S. *Children's thinking*. Prentice Hall. 2005. 528 p.
226. Siegler R. S. *How Children Develop*. Worth Publishers. 2011. 600 p.
227. Silman J. *Complete Book of Chess Strategy: Grandmaster Techniques from A to Z*. Siles Press. 2010. 360 p.
228. Siraj-Blatchford I., Manni L. *Effective Early Learning: Case Studies in Improvement*. Routledge. 2006.
229. Soltis A. *Studying Chess Made Easy*. Batsford. 2003
230. Spence I., Feng J. Video games and spatial cognition. *Review of General Psychology*. 2010. Vol. 14(2), 92-104.
231. SportAccord. <https://www.sportaccord.sport/>
232. Stern, Y. Cognitive reserve. *Neuropsychologia*. 2009. Vol. 47(10). Pp. 2015-2028.
233. Stoel-Gammon C. Relationships between lexical and phonological development in young children. *Journal of Child Language*. 2010. Vol.37(1), 1-26.
234. The European Go Federation. URL: <https://www.eurogofed.org/>
235. The International Go Federation (IGF). URL: <https://www.intergofed.org/about-the-igf/about-the-igf.html>
236. Thompson R. A. Early sociopersonality development. In W. Damon & R. M. Lerner (Eds.). *Handbook of child psychology: Vol. 3. Social, emotional, and personality development* (6th ed.). Wiley. 2008. pp. 389-462
237. Thompson R. A., Calkins S. D. (1996). The double-edged sword: Emotional regulation for children at risk. *Development and Psychopathology*. 1996. Vol. 8(1). Pp. 163-182.
238. Tukaiev S., Dolgova O., Van Den Tol A.J.M., Ruzhenkova A., Lysenko O., Fedorchuk S., Ivaskevych D., Shynkaruk O., Denysova L., Usychenko V.,

- Iakovenko O., Byshevets N., Serhiyenko K., Voronova V. Individual psychological determinants of stress resistance in rock climbers. *Journal of Physical Education and Sport*. Vol 20 (Issue 1), Art 69 . pp 469–76, 2020 DOI:10.7752/jpes.2020.s1069
239. Uttal D. H., Meadow N. G., Tipton E., Hand L. L., Alden A. R., Warren, C., Newcombe N. S. The malleability of spatial skills: A meta-analysis of training studies. *Psychological Bulletin*. 2013. Vol. 139(2) pp. 352-402.
240. Vaci N., Bilalic M., Gobet F. The mechanisms of the chunking effect: An age-related study. *Memory & Cognition*, 2014. Vol. 42(8). Pp. 1326-1341.
241. Vihman M. M. *Phonological development: The origins of language in the child*. Wiley. 2014
242. Volkov L.V. *Theory and methods of children and youth sport*. Kiev: Olimpiyskaya literatura. 2002. 269 p.
243. Voronova V., Khmel'nitska I., Shynkaruk O., Borysova O., Kostyukevich V., Zhovnych O. Gender peculiarities of personality's qualities development in football. *Journal of Physical Education and Sport*. 2020. Vol 20 (1), Art 71. pp 484– 89. DOI:10.7752/jpes.2020.s1071
244. Vozniuk T., Shchepotina N., Koliadych Yu., Lazarenko N., Ihnatova O., Baiurko N., Kostyukevych V., Svirshchuk N., Perepelytsia M., Chyzhevskaya N. Methods of Primary Selection of Young Football Players. *Sport Mont*. 2021. Vol. 19 (S2). pp. 9-15. DOI: 10.26773/smj.210902. URL: <http://www.sportmont.ucg.ac.me/?sekcija=article&artid=1862>
245. Vygotsky L. S. *Mind in society: The development of higher psychological processes*. Harvard University Press. 1978
246. Wang P., Liu H. H., Zhu X. T., Meng T., Li H. J., Zuo X. N., Chen H. Action video game training for healthy adults: A meta-analytic study. *Frontiers in Psychology*. 2016. Vol. 7. P. 907.
247. Whitebread D. *Developmental Psychology and Early Childhood Education: A Guide for Students and Practitioners*. Routledge. 2012
248. Wood D., Bruner J. S., Ross G. The Role of Tutoring in Problem Solving. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 1976. Vol. 17(2). Pp. 89-100.

249. World Draughts Federation. URL: <http://www.fmjd.org/24>
250. Xu Xiang-Qian, Korobeynikov G., Dutchak M., Mischuk D., Korobeynikova L., Khmel'nitska I., Nikonorov D., Egupov N. Cognitive Characteristics of Skilled Badminton Players. *Sport Mont.* 2021. Vol. 19(2) pp. 143-146. DOI 10.26773/smj.210924
251. Yee K. P., Ducheneaut N., Nelson L. Online gaming motivations scale: Development and validation. *International Conference on Privacy, Security, Risk and Trust* . 2012 International Confernece on Social Computing. Ieee. 2012. pp. 272-281
252. Zaichenko Y., Kozina, Z. Development of coordination and cognitive abilities during training of primary school age basketball players . *Health-Saving Technologies, Rehabilitation and Physical Therapy*. 2022. Vol. 3(1). Pp. 39–42. <https://doi.org/10.58962/HSTRPT.2022.3.1.39-42>
253. Zhigong S., Bezmylov M., Shynkaryk O. Individual characteristics of physical and mental development and their connection with regular physical exercises when playing basketball. *Current Psychology*. Published online: 09 September 2022. DOI:10.1007/s12144-022-03692-w.
254. Електронний ресурс: тест Вартегга. URL : <https://vseosvita.ua/library/diagnosticna-metodika-test-vartegga-457945.html>

ДОДАТКИ

ДОДАТОК А

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ

ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації

1. Чижевська Н., Шинкарук О. Характеристика підготовки початківців в інтелектуальних видах спорту та в шашках. *Теорія і методика фізичного виховання і спорту*: 2021. № 2. С. 44–49. DOI: <https://doi.org/10.32652/tmfvs.2021.2.44-49>. Фахове видання України. *Здобувачеві належить безпосередня участь у визначенні мети та завдань дослідження, обґрунтуванні етапів його проведення, аналізі отриманих даних.*
2. Byshevets N., Iakovenko O., Stepanenko O., Serhiyenko K., Yukhno Yu., Goncharova N., Blazhko N., Kolchin M., Andriyenko H., Chyzhevskaya N., Blystiv T. Formation of the knowledge and skills to apply non-parametric methods of data analysis in future specialists of physical education and sports. *Sport Mont*. 2021. № 19 (S2). С. 171-175. DOI 10.26773/smj.210929. URL: <http://www.sportmont.ucg.ac.me/?sekcija=article&artid=1888>. Періодичне наукове видання Чорногорії, проіндексоване у базі даних Scopus (Q3). *Здобувачеві належить фрагмент дослідження допомога в організації експерименту, інтерпретація результатів дослідження.*
3. Чижевська Н. Особливості змісту занять інтелектуальними видами спорту дітей дошкільного віку на матеріалі шашок. *Теорія і методика фізичного виховання і спорту*. 2022. № 1. С. 25–29. DOI: <https://doi.org/10.32652/tmfvs.2022.1.25-29>. Фахове видання України.
4. Чижевська Н. Розробка та впровадження навчальної програми з шашок для дітей 4–6 років в умовах гурткової роботи дошкільних навчальних закладів *Теорія і методика фізичного виховання і спорту*. 2023. № 3. С. : 78–85 DOI: <https://doi.org/10.32652/tmfvs.2023.3.78-85>. Фахове видання України.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації

5. Шинкарук О., Чижевська Н., Федорчук С., Шутова С. Інноваційні підходи до розвитку когнітивних здібностей дітей дошкільного віку засобами інтелектуальних видів спорту (на прикладі шашок). *Інноваційні та інформаційні технології у фізичній культурі, спорті, фізичній терапії та ерготерапії* : матеріали III Всеукр. електрон. наук.-практ. конф. з міжнар. участю, 8 квіт. 2020, Київ. Київ : НУФВСУ, 2020. С. 41-42. URL : https://uni-sport.edu.ua/sites/default/files/vseDocumenti/it_konf_2020_.pdf *Особистий внесок здобувача полягає в опрацюванні результатів досліджень.*
6. Чижевська Н. В., Шинкарук О. А. Особливості інтелектуального розвитку дітей дошкільного віку та їх придатність до занять інтелектуальними видами спорту. *Молодь та олімпійський рух* : зб. тез доп. XIII Міжнар. конф. молодих вчених, 16 трав. 2020, Київ. Київ : НУФВСУ, 2020. С. 227-228. URL : https://uni-sport.edu.ua/sites/default/files/vseDocumenti/molod_xiii_zbirnyk_2.pdf *Особистий внесок здобувача полягає у постановці мети та завдань, проведенні дослідження.*
7. Shynkaruk O., Blazhko N., Chizhevskaya N. The athletes system of selection and orientation in contemporary sports. *Sport. Olimpism. Sănătate* : Congresul Științific Internațional : Culegere de articole, Ediția a 5-a, 10-12 septembrie 2020. Chișinău : USEFS, 2021. P. 647-654. DOI 10.52449/9789975131988. URL: https://www.usefs.md/PDF_NEW/USEFS_Sport.Olimpism.Sanatate_culegere%20congres.pdf *Особистий внесок здобувача полягає в проведенні досліджень та опрацюванні результатів досліджень.*
8. Чижевська Н., Шинкарук О. Формування здібностей в процесі занять інтелектуальними видами спорту *Інноваційні та інформаційні технології у фізичній культурі, спорті, фізичній терапії та ерготерапії* : матеріали IV Всеукр. електрон. наук.-практ. конф. з міжнар. участю, 19 квіт. 2021, Київ. Київ : НУФВСУ, 2021. С. 58-60. URL: <https://drive.google.com/file/d/1c68ipWSYhgan-a6nI0bPXaPITTs7mgZh/view>

Особистий внесок здобувача полягає у постановці мети та завдань, проведенні дослідження.

9. Чижевська Н., Шинкарук О. Особливості підготовки та відбору дітей в інтелектуальних видах спорту. *Молодь та олімпійський рух* : зб. тез доп. XIV Міжнар. конф. молодих вчених, 19 трав. 2021, Київ. Київ : НУФВСУ, 2021. С. 153-154. URL: https://uni-sport.edu.ua/sites/default/files/konferencya/molod_xiv_zbirnyk_traven_2021.pdf

Особистий внесок здобувача полягає у проведенні дослідження, формулюванні висновків.

10. Чижевська Н., Шинкарук О. Обґрунтування доцільності занять шашками дітей дошкільного віку. *Інноваційні та інформаційні технології у фізичній культурі, спорті, фізичній терапії та ерготерапії* : матеріали V Всеукр. електрон. наук.-практ. конф. з міжнар. участю, 31 трав. 2022, Київ. Київ : НУФВСУ, 2022. С. 44-45. URL: <https://drive.google.com/file/d/149o3mcDdlFORVsXMBToRTRorbTc1tIzv/view>

Особистий внесок здобувача полягає в постановці завдань дослідження, визначенні методів та узагальненні даних.

11. Чижевська Н., Шинкарук О. Обґрунтування побудови програми навчання гри в шашки дітей дошкільного віку. *Молодь та олімпійський рух* : зб. тез доп. XV Міжнар. конф. молодих вчених, 16 верес. 2022, Київ. Київ : НУФВСУ, 2022. С. 76-77. URL : https://uni-sport.edu.ua/sites/default/files/vseDocumenti/zbirnyk_tez_molod_hv_zhovt-lyst_22_dopovn_140_stor.pdf

Особистий внесок здобувача полягає в проведенні досліджень та опрацюванні результатів досліджень.

12. Чижевська Н., Шинкарук О. Вплив занять шашками на психологічний та фізіологічний розвиток дітей дошкільного віку. *Інноваційні та інформаційні технології у фізичній культурі, спорті, фізичній терапії та ерготерапії* : матеріали VI Всеукр. електрон. наук.-практ. конф. з міжнар. участю, 31 трав. 2023. Київ. Київ: НУФВСУ, 2023. С. 24-25. URL : <https://drive.google.com/drive/folders/1oD6QuoCZggP2r7YXRFzoghT2OW7I6wII>

Особистий внесок здобувача полягає в проведенні досліджень та опрацюванні результатів досліджень.

13. Чижевська Н.В., Шинкарук О.А. Вплив інтелектуальних ігор на прикладі шашок на розвиток когнітивних здібностей дітей 4–6 років. *Молодь та олімпійський рух* : зб. тез доп. XVI Міжнар. конф. молодих вчених, 29 червн. 2023, Київ. Київ : НУФВСУ, 2023. С. 99-100. URL :https://uni-sport.edu.ua/sites/default/files/vseDocumenti/zbirnyk_tez_molod_hvi_zhovt-lyst_23_7_1.pdf *Особистий внесок здобувача полягає в постановці завдань дослідження, визначенні методів та узагальненні даних.*

Наукові праці, які додатково відображають наукові результати дисертації

14. Дульська Г.П., Романюк О.В., Семизорова В.В., Чижевська Н.В. *Цікаві шашки*: навчально-методичний посібник. 2018. 80 с.

15. Vozniuk T., Shchepotina N., Koliadych Yu., Lazarenko N., Ihnatova O., Baiurko N., Kostiukevych V., Svirshchuk N., Perepelytsia M., Chyzhevskaya N. Methods of Primary Selection of Young Football Players. *Sport Mont*. 2021. № 19 (S2). С. 9-15. DOI: [10.26773/smj.210902](https://doi.org/10.26773/smj.210902). URL: <http://www.sportmont.ucg.ac.me/?sekcija=article&artid=1862> *Періодичне наукове видання Чорногорії, проіндексоване у базі даних Scopus (Q3). Здобувачем особисто узагальнено результати педагогічних досліджень, їх обговорення.*

ДОДАТОК Б

ВІДОМОСТІ ПРО АПРОБАЦІЮ РЕЗУЛЬТАТІВ

ДИСЕРТАЦІЇ

№ з/п	Назва конференції, конгресу, симпозіуму, семінару, школи	Місце та дата проведення	Форма участі
1.	Науково-практична конференція кафедри інноваційних та інформаційних технологій у фізичній культурі та спорті Національного університету фізичного виховання і спорту України	м. Київ 24 січня 2020 р.	Доповідь
2.	III Всеукраїнська електронна науково–практична конференція з міжнародною участю «Інноваційні та інформаційні технології у фізичній культурі, спорті, фізичній терапії та ерготерапії»	м. Київ 8 квітня 2020 р.	Публікація
3.	XIII Міжнародна конференція молодих вчених «Молодь та олімпійський рух»	м. Київ 16 травня 2020 р.	Доповідь, публікація
4.	Sport. Olimpism. Sănătate : Congresul Științific Internațional : Culegere de articole, Ediția a 5-a,	м. Кишиневу 10-12 вересня 2020 р.	Доповідь, публікація
5.	Науково-практична конференція кафедри інноваційних та інформаційних технологій у фізичній культурі та спорті Національного університету фізичного виховання і спорту України	м. Київ 21 січня 2021 р.	Доповідь
6.	IV Всеукраїнська електронна науково-практична конференція з міжнародною участю «Інноваційні та інформаційні	19 квіт. 2021	Публікація

	технології у фізичній культурі, спорті, фізичній терапії та ерготерапії»		
7.	XIV Міжнародна конференція молодих вчених «Молодь та олімпійський рух»	м. Київ 19 травня 2021 р.	Доповідь, публікація
8.	Науково-практична конференція кафедри кіберспорту та інформаційних технологій Національного університету фізичного виховання і спорту України	м. Київ 21 січня 2022 р.	Доповідь
9.	V Всеукраїнська електронна науково-практична конференція з міжнародною участю «Інноваційні та інформаційні технології у фізичній культурі, спорті, фізичній терапії та ерготерапії»	м. Київ 31 травня 2022 р.	Публікація
10.	XV Міжнародна конференція молодих вчених «Молодь та олімпійський рух»	м. Київ 16 вересня 2022 р.	Доповідь, публікація
11.	Науково-практична конференція кафедри кіберспорту та інформаційних технологій Національного університету фізичного виховання і спорту України	м. Київ 24 січня 2023 р.	Доповідь
12.	VI Всеукраїнська електронна науково-практична конференція з міжнародною участю «Інноваційні та інформаційні технології у фізичній культурі, спорті, фізичній терапії та ерготерапії»	м. Київ 31 травня 2023 р.	Доповідь, публікація
13.	XVI Міжнародна конференція молодих вчених «Молодь та олімпійський рух»	м. Київ 29 червня 2023 р.	публікація

ДОДАТОК В

Акт
впровадження результатів наукових
досліджень у навчальний процес
кафедри кіберспорту та інформаційних технологій
Національного університету фізичного виховання і спорту України

Ми, ті, що підписалися нижче, представник НУФВСУ, перший проректор **М.В. Дутчак** та декан тренерського факультету **Є.В. Гончаренко**, склали цей акт про те, що за результатами роботи, виконаної за темою 1.7. «Теоретико-методологічні засади розвитку кіберспорту та інтелектуальних видів спорту» (№ державної реєстрації 0121U108211), за період 2021 року, виконавці теми **Шинкарук Оксана Анатоліївна, Чижевська Надія Василівна** внесли такі рекомендації та пропозиції:

<i>Назва пропозиції, форма впровадження і коротка характеристика</i>	<i>Наукова новизна та її значення, рекомендації з подальшого використання</i>	<i>Ефект від впровадження</i>
<p>«Інноваційні підходи до розвитку когнітивних здібностей дітей дошкільного віку засобами інтелектуальних видів спорту (на прикладі шашок)». Форма - практичні заняття з дисципліни «Інноваційні технології в практиці фізичного виховання і спорту» (бакалаври, 4 курс). Розглянуто вікові особливості розвитку когнітивних функцій дітей 4-6 років та обгрунтовано значущість навчання гри в шашки як інноваційного підходу розвитку дитини. Відповідає сучасній практиці. Аналогів немає</p>	<p>Доведено вплив на розвиток когнітивних здібностей дитини 4-6 років внаслідок занять інтелектуальними видами спорту. Доведено, що гра в шашки є простою за своєю формою, яка легко сприймається дітьми вже з 4 років; дозволяє дітям встановлювати причинно-наслідкові зв'язки, мислити образно, розвивати пам'ять. Впровадження підходу та алгоритму впровадження гри в шашки для дітей з 4-6 років дозволяє розвивати когнітивні здібності дитини, здійснювати гармонійний розвиток, ефективніше готувати дитину до навчання та виявляти найбільш здібних до подальших занять інтелектуальними видами спорту. Результати досліджень можуть використовуватися в практиці занять з дітьми дошкільного віку інтелектуальними видами спорту</p>	<p>Матеріали досліджень було використано при викладанні дисципліни «Інноваційні технології в практиці фізичного виховання і спорту» (бакалаври, 4 курс) протягом 2021 р. Впровадження результатів досліджень дозволило зацікавити студентів до розуміння інтелектуальних видів спорту, визначенню когнітивних здібностей людини, сприяло якісній оцінці сприйняття матеріалу занять здобувачами вищої освіти, підвищення ефективності проведення занять, сприяло формуванню знань та навичок бакалаврів, що мало соціальний ефект</p>

Автори, розробники:

О.А. Шинкарук, д.фіз.вих., професор, завідувач кафедри кіберспорту та інформаційних технологій НУФВСУ, керівник теми

Н.В. Чижевська, аспірантка кафедри кіберспорту та інформаційних технологій НУФВСУ, виконавець теми

Представник НУФВСУ:

Перший проректор, професор, д.фіз.вих.

Представник установи, де виконувалось впровадження:

Декан тренерського факультету, доцент, к.фіз.вих.

М.В. Дутчак

Є.В. Гончаренко

18 жовтня 2021 р.

ДОДАТОК Г

Акт
впровадження результатів наукових
досліджень у навчальний процес
кафедри кіберспорту та інформаційних технологій
Національного університету фізичного виховання і спорту України

Ми, ті, що підписалися нижче, представник НУФВСУ, перший проректор з науково-педагогічної роботи **М. В. Дутчак** та декан тренерського факультету **Є. В. Гончаренко**, склали цей акт про те, що за результатами роботи, виконаної за темою 1.7. «Теоретико-методологічні засади розвитку кіберспорту та інтелектуальних видів спорту» (№ державної реєстрації 0121U108211), за період 2022 року, виконавці теми **Шинкарук Оксана Анатоліївна**, **Чижевська Надія Василівна** внесли такі рекомендації та пропозиції:

Назва пропозиції, форма впровадження і коротка характеристика	Наукова новизна та її значення, рекомендації з подальшого використання	Ефект від впровадження
«Програма навчання гри в шашки дітей дошкільного віку». Форма - практичні заняття з дисципліни «Інноваційні технології в практиці фізичного виховання і спорту» (бакалаври, 4 курс). Обґрунтовано структуру та зміст програми навчання гри в шашки дітей дошкільного віку, що містить 4 етапи. Відповідає сучасній практиці. Аналогів немає	Запропонована програма сприяє розвитку інтелектуальних та комунікаційних здібностей, логічного мислення та творчих здібностей, уваги та уяви, вмінню планувати свої дії та їх наслідки, вмінню діяти в межах правил та вирішувати конфліктні ситуації адекватним шляхом через навчання гри в шашки. Запропонована програма дозволяє вирішувати протягом навчального року завдання розвитку дитини, її мислення, навчаче аналізувати та приймати рішення, прораховувати ситуацію. Це сприяє підготовці до навчання в закладах освіти та сформуванню мотивацію для занять. Результати досліджень можуть використовуватися в практиці занять з дітьми дошкільного віку інтелектуальними видами спорту	Матеріали досліджень було використано при викладанні дисципліни «Інноваційні технології в практиці фізичного виховання і спорту» (бакалаври, 4 курс) протягом 2022 р. Впровадження результатів досліджень дозволило зацікавити студентів до розуміння розвитку інтелектуальних та комунікаційних здібностей, логічного мислення та творчих здібностей людини засобами гри в шашки, сприяло якісній оцінці сприйняття матеріалу занять здобувачами вищої освіти, підвищення ефективності проведення занять, сприяло формуванню знань та навичок бакалаврів, що мало соціальний ефект

Автори, розробники:

О. А. Шинкарук, д.фіз.вих., професор, завідувач кафедри кіберспорту та інформаційних технологій НУФВСУ, керівник теми

Н. В. Чижевська, аспірантка кафедри кіберспорту та інформаційних технологій НУФВСУ, виконавець теми

Представник НУФВСУ:

Перший проректор з науково-педагогічної роботи, професор, д.фіз.вих.

Представник установи, де виконувалось впровадження:

Декан тренерського факультету, доцент, к.фіз.вих.

11 листопада 2022 р.

М. В. Дутчак
Є. В. Гончаренко

ДОДАТОК Д

АКТ
впровадження результатів наукових досліджень
у практику діяльності ГО «Національна федерація шашок України»

«19» квітня 2023 р.

м. Київ

Ми, ті, що підписалися нижче: президент ГО «Національна федерація шашок України» **А. В. Яценко** та представник Національного університету фізичного виховання і спорту України, проректор з науково-педагогічної роботи, д.фіз.вих., професор **О. В. Борисова** склали цей акт про те, що за результатами роботи, виконаної за темою дисертаційної роботи «Формування здібностей дітей 5-6 років до занять інтелектуальними видами спорту (на матеріалі шашок)» відповідно до «Плану науково-дослідної роботи НУФВСУ на 2021-2025 рр.» за темою 1.7 «Теоретико-методологічні засади розвитку кіберспорту та інтелектуальних видів спорту», (№ державної реєстрації 0121U108211), виконавець теми Чижевська Надія Василівна протягом 2022-2023 року внесла такі рекомендації та пропозиції:

<i>Назва пропозиції, форма впровадження і коротка характеристика</i>	<i>Наукова новизна та її значення, рекомендації з подальшого використання</i>	<i>Ефект від впровадження</i>
«Навчальна програма з шашок для дітей 4-6 років в умовах гурткової роботи дошкільних навчальних закладів». Форма впровадження - програма з шашок для дітей 4-6 років. Розроблено навчальну програму з шашок для дітей 4-6 років в умовах гурткової роботи дошкільних навчальних закладів, яка складається з чотирьох етапів. Переваги над аналогами розробленої програми полягають в тому, що вона спрямована на розвиток інтелектуальних і комунікаційних здібностей, логічного мислення та творчих здібностей, уваги та уяви, вміння планувати свої дії та їх наслідки, діяти в межах правил і вирішувати конфліктні ситуації адекватним шляхом в умовах гурткової роботи дошкільних навчальних закладів.	Впровадження розробленої програми гри в шашки для дітей 4-6 років та отримані результати дозволили довести вплив гри в шашки на розвиток дитини та її здібностей, а саме формування та набуття навичок та вмій, розвитку когнітивних здібностей. Експериментальним шляхом доведено, що гра в шашки має позитивний вплив на психічний та розумовий розвиток дітей у різних аспектах, включаючи увагу, пам'ять, мислення, творчі здібності та внутрішньо-особистісну сферу. Використання програми гри в шашки для дітей 4-6 років сприятиме розвитку когнітивних здібностей дітей, залучити перспективних до занять в спортивні секції з шашок, сприятиме популяризації шашок в країні та підвищення значущості федерації. Результати досліджень можуть використовуватися в практиці роботи секцій, клубів, федерацій з інтелектуальних видів спорту.	Розроблена програма занять шашками для дітей 4-6 років сприяла розвитку інтелектуальних і комунікаційних здібностей, логічного мислення та творчих здібностей, уваги та уяви, вміння планувати свої дії та їх наслідки, діяти в межах правил і вирішувати конфліктні ситуації адекватним шляхом. Впровадження результатів досліджень дозволило підвищити ефективність роботи вихователів та психологів з дітьми, сприяло розвитку дітей, заощадило час батьків на додаткові відвідування дітьми секцій, що є соціально та економічно значущим для країни.

Автор розробки:
 аспірантка кафедри кіберспорту
 та інформаційних технологій НУФВСУ

Представник НУФВСУ:
 Проректор з науково-педагогічної роботи,
 професор, д.фіз.вих.

Представник установи, де виконувалось впровадження:
 Президент ГО «Національна федерація шашок України»

Н. В. Чижевська

О. В. Борисова

А. В. Яценко

ДОДАТОК Е

АКТ
впровадження результатів наукових досліджень
у практику діяльності закладів дошкільної освіти
Білоцерківської територіальної громади Київської області

«25» квітня 2023 р.

м. Біла Церква

Ми, ті, що підписалися нижче: начальник Управління освіти і науки Білоцерківської міської ради Київської області **Ю.Ф. Петрик** та представник Національного університету фізичного виховання і спорту України, проректор з науково-педагогічної роботи, д.фіз.вих., професор **О. В. Борисова** склали цей акт про те, що за результатами роботи, виконаної за темою дисертаційної роботи «Формування здібностей дітей 5-6 років до занять інтелектуальними видами спорту (на матеріалі шашок)» відповідно до «Плану науково-дослідної роботи НУФВСУ на 2021-2025 рр.» за темою 1.7 «Теоретико-методологічні засади розвитку кіберспорту та інтелектуальних видів спорту» (№ державної реєстрації 0121U108211), виконавець теми Чижевська Надія Василівна протягом 2022-2023 року внесла такі рекомендації та пропозиції:

<i>Назва пропозиції, форма впровадження і коротка характеристика</i>	<i>Наукова новизна та її значення, рекомендації з подальшого використання</i>	<i>Ефект від впровадження</i>
«Навчальна програма з шашок для дітей 4-6 років в умовах гурткової роботи закладів дошкільної освіти». Форма впровадження - програма з шашок для дітей 4-6 років. Розроблено навчальну програму з шашок для дітей 4-6 років в умовах гурткової роботи закладів дошкільної освіти, яка складається з чотирьох етапів. Переваги над аналогами розробленої програми полягають в тому, що вона спрямована на розвиток інтелектуальних і комунікаційних здібностей, логічного мислення та творчих здібностей, уваги та уяви, вміння планувати свої дії та їх наслідки, діяти в межах правил і вирішувати конфліктні ситуації адекватним шляхом в умовах гурткової роботи закладів дошкільної освіти.	Впровадження розробленої програми гри в шашки для дітей 4-6 років та отримані результати дозволили довести вплив гри в шашки на розвиток дитини та її здібностей, а саме формування та набуття навичок та вмінь, розвитку когнітивних здібностей. Експериментальним шляхом доведено, що гра в шашки має позитивний вплив на психічний та розумовий розвиток дітей у різних аспектах, включаючи увагу, пам'ять, мислення, творчі здібності та внутрішньо-особистісну сферу. Використання програми гри в шашки для дітей 4-6 років сприятиме розвитку когнітивних здібностей дітей, залучити перспективних до занять в спортивні секції з шашок, сприятиме популяризації шашок в країні та сприяння інтелектуального розвитку дошкільників. Результати досліджень можуть використовуватися в освітньому процесі закладів дошкільної освіти, гуртковій роботі, роботі секцій.	Розроблена програма занять шашками для дітей 4-6 років сприяла розвитку інтелектуальних і комунікаційних здібностей, логічного мислення та творчих здібностей, уваги та уяви, вміння планувати свої дії та їх наслідки, діяти в межах правил і вирішувати конфліктні ситуації адекватним шляхом. Впровадження результатів досліджень дозволило підвищити ефективність роботи вихователів та психологів з дітьми, сприяло розвитку дітей, заощадило час батьків на додаткові відвідування дітьми секцій, що є соціально та економічно значущим для країни.

Автор розробки:
аспірантка кафедри кіберспорту
та інформаційних технологій НУФВСУ

Представник НУФВСУ:
Проректор з науково-педагогічної роботи,
професор, д.фіз.вих.

Представник установи, де виконувалось впровадження:
Начальник Управління освіти і науки Білоцерківської міської ради Київської області **Ю.Ф. Петрик**

Н. В. Чижевська
О. В. Борисова

ДОДАТОК Ж

Анкета для тренерів, спортсменів

Шановний респондент!

З метою вивчення якостей, які мають найбільше значення в процесі підготовки та змагальної діяльності шашикіста, просимо Вас ознайомитися з даною анкетною, і відповісти на запропоновані в ній запитання.

1. З якого віку Ви вважаєте за доцільне починати тренування з шашок (оберіть одну з відповідей та позначте її плюсом або іншою відміткою)

	Вік початку тренувань з шашок	Обрана відповідь
1	чим раніше – тим краще	
2	з трьох років	
3	з чотирьох років	
4	з п'яти років	
5	з шести років	
6	з семи років	
7	з восьми або старші	

2. Чому саме з вказаного Вами віку Ви вважаєте за доцільне розпочинати тренування з шашок (оберіть одну або декілька відповідей та позначте їх плюсом або іншою відміткою)

	Аргументація доцільності тренувань з вказаного в питанні 1 віку	Обрана відповідь
1	це виходить з мого практичного досвіду тренерської роботи	
2	у світі простежується тенденція до зменшення віку молодшої вікової категорії учасників чемпіонатів світу та Європи (наразі наймолодша група – до 8 років, замість раніше – до 10 років), а відповідно необхідно зменшувати вік початку занять для збереження конкурентоспроможності українських спортсменів	
3	з цього віку дитина може втримувати рівень уваги достатньої тривалості для проведення тренувальних занять	
4	з цього віку дитина вміє писати, а отже зможе записувати відповіді на домашні завдання та партії в турнірі	
5	з цього віку дитина може виконувати вказівки тренера та дотримуватись правил гри	
6	ваш варіант _____	

3. Яка кількість тренувань на тиждень має бути для вікової групи 5-6 років (оберіть одну з відповідей та позначте її плюсом або іншою відміткою)

	Кількість тренувань та тиждень	Обрана відповідь
1	не вважаю за доцільне залучати дітей такого віку до тренувань	
2	одне тренування	
3	два	

4	три	
5	чотири та більше	
6	кожен день	
7	ваш варіант	

4. Яка тривалість кожного тренування має бути для вікової групи 5-6 років (оберіть одну з відповідей та позначте її плюсом або іншою відміткою)

	Тривалість одного тренування	Обрана відповідь
1	не вважаю за доцільне залучати дітей такого віку до тренувань	
2	15 хвилин	
3	30 хвилин	
4	45 хвилин	
5	1 година	
6	1 година 30 хвилин	
7	2 години та більше	

5. Які якості дитини як спортсмена-початківця Ви вважаєте найбільш значущими для формування спортивної майстерності та високого рівня гри у дорослому віці? Оцініть будь-ласка важливість якостей за рангами - проставте в порядку значущості бали від 1 до 16, 1 – найбільш значущий, 16 найменш значущий

	Якості	1-16
1	наявність у дитини мотивації, інтересу та бажання грати	
2	вміння визначати та формулювати свої плани під час гри	
3	наполегливість в досягненні цілі	
4	посидючість	
5	висока швидкість реакцій	
6	високий розвиток уяви	
7	пам'ять (здатність запам'ятовувати правила, позицію на дошці або гру)	
8	здатність перенести без помилок позицію з однієї дошки на іншу (наприклад з книги чи картки – на власну дошку)	
9	висока здатність до навчання	
10	рівень загального інтелектуального розвитку, що випереджає середній показник для даного віку	
11	рівень загального фізичного розвитку, що випереджає середній показник для даного віку	
12	високий рівень здоров'я	
13	високий рівень працездатності	
14	здатність до тривалої концентрації уваги	
15	наявність потенційної підтримки в сімейному колі, яка виражається в спільні гри з членами сім'ї	
16	наявність організованого розкладу дня дитини в якому виділено час для виконання домашніх завдань з шашок, а члени сім'ї допомагають дитині з завданнями	

6. Які критерії оцінки здібностей та якостей спортсмена Ви вважаєте найбільш значущими для досягнення високого рівня майстерності? Оцініть будь-ласка важливість якостей за рангами - проставте в порядку значущості бали від 1 до 6, 1 – найбільш значущий, 6 найменш значущий

	Критерії	1-6
1	психологічний	
2	психофізіологічний	
3	тактичний	
4	технічний	
5	фізичний	
6	теоретичний	

7. Які психологічні показники як критерії оцінки здібностей та якостей спортсмена Ви вважаєте найбільш значущими? Оцініть будь-ласка важливість якостей за рангами - проставте в порядку значущості бали від 1 до 7, 1 – найбільш значущий, 7 найменш значущий

	Психологічний критерій	1-7
1	здатність до тривалої концентрації уваги (об'єднання зосередженості та інтенсивності уваги)	
2	пам'ять	
3	Темперамент	
4	Інтроверсія (тип особистості, орієнтований «всередину» або «на» себе) /екстраверсія (тип особистості (або поведінки), що орієнтований у своїх проявах на зовнішній світ, на оточуючих)	
5	цілеспрямованість	
6	мотивація	
7	сприятливе оточення	

8. Які психофізіологічні показники як критерії оцінки здібностей та якостей спортсмена Ви вважаєте найбільш значущими? Оцініть будь-ласка важливість якостей за рангами - проставте в порядку значущості бали від 1 до 7, 1 – найбільш значущий, 7 найменш значущий

	Психофізіологічний критерій	1-7
1	швидкість реакції	
2	працездатність – стійкість нервових процесів	
3	здатність змінювати початковий план, структуру дій проти різних суперників – рухливість нервових процесів	
4	здатність швидко включатись в роботу – динамічність нервових процесів	
5	почуття часу	
6	емоційна стійкість	
7	посидючість	

9. Які показники, що характеризують тактичні здібності спортсмена Ви вважаєте найбільш значущими? Оцініть будь-ласка важливість якостей за рангами - проставте в порядку значущості бали від 1 до 5, 1 – найбільш значущий, 5 найменш значущий

	Тактичний критерій	1-5
1	аналітичні здібності	
2	вміння будувати причинно-наслідкових зв'язків (логіка)	
3	критичне мислення (адекватна оцінка власних здібностей і розробка стратегії підготовки та ведення змагань відповідно до них)	
4	вміння підбирати стратегію ведення партії в залежності від суперника	
5	вміння розподіляти періоди концентрації та відпочинку під час гри	

10. Які показники, що характеризують здібностей та якостей спортсмена до техніки, Ви вважаєте найбільш значущими? Оцініть будь-ласка важливість якостей за рангами - проставте в порядку значущості бали від 1 до 5, 1 – найбільш значущий, 5 найменш значущий

	Технічний критерій	1-5
1	дебютна підготовка	
2	знання міттельшпілю	
3	знання ендшпілю	
4	комбінаційний зір	
5	вміння прораховувати варіанти (на багато ходів)	

11. Які показники, що характеризують фізичні здібності та якості спортсмена Ви вважаєте найбільш значущими? Оцініть будь-ласка важливість якостей за рангами - проставте в порядку значущості бали від 1 до 6, 1 – найбільш значущий, 6 найменш значущий

	Фізичний критерій	1-6
1	загальна фізична підготовка	
2	рівень здоров'я	
3	фізична працездатність	
4	правильне харчування	
5	здоровий спосіб життя	
6	відсутність шкідливих звичок	

12. Які показники, що характеризують здібності та якості спортсмена до отримання теоретичних знань, Ви вважаєте найбільш значущими? Оцініть будь-ласка важливість якостей за рангами - проставте в порядку значущості бали від 1 до 5, 1 – найбільш значущий, 5 найменш значущий

	Теоретичний критерій	1-5
1	знання про побудову тренувального процесу,	
2	знання про планування індивідуальної підготовки	
3	знання з дієтології та принципів раціонального харчування	
4	знання про методи самоконтролю під час тренувань	
5	знання правил організації та проведення змагань	

13. На Вашу думку, який тип темпераменту має більшу вірогідність досягти успіху в шахах у змаганнях з класичної гри (оберіть одну з відповідей та позначте її плюсом або іншою відміткою)

		Обрана відповідь
1	тип темпераменту з переважною часткою холерика	
2	тип темпераменту з переважною часткою сангвініка	
3	тип темпераменту з переважною часткою меланхоліка	
4	тип темпераменту з переважною часткою флегматика	
5	не має різниці (всі мають однакову вірогідність досягнення успіху)	
6	змішаний тип з майже однаковими частками таких типів (перерахувати)	
7	ваш варіант _____	

14. На Вашу думку, який тип темпераменту має більшу вірогідність досягти успіху в шахах у змаганнях з блискавичної гри (оберіть одну з відповідей та позначте її плюсом або іншою відміткою)

		Обрана відповідь
1	тип темпераменту з переважною часткою холерика	
2	тип темпераменту з переважною часткою сангвініка	
3	тип темпераменту з переважною часткою меланхоліка	
4	тип темпераменту з переважною часткою флегматика	
5	не має різниці (всі мають однакову вірогідність досягнення успіху)	
6	змішаний тип з майже однаковими частками таких типів (перерахувати)	
7	ваш варіант _____	

Ваш вік _____

Стать (ч/ж) ____

Спортивне звання/розряд (якщо є) _____

для тренерів

Тренерський стаж _____

Тренерська категорія _____

Контингент, з яким працюєте як тренер (вік, кваліфікація, наявність груп початкової/базової/спеціалізованої підготовки, підготовки до вищих досягнень)

Середня кількість Ваших учнів, яка щороку бере участь у чемпіонатах України _____

Середня кількість Ваших учнів, яка щороку бере участь у чемпіонатах Європи та світу

Кращий результат Ваших спортсменів на чемпіонатах Європи/світу ____

для спортсменів

Стаж занять _____

Кращий результат на чемпіонатах Європи/світу ____

ДОДАТОК И

Анкета

Для батьків дітей, які планують відвідувати гурток з шашок в дошкільному навчальному закладі

Шановний респондент!

З метою вивчення здібностей дітей дошкільного та молодшого шкільного віку до занять з шашок, просимо Вас ознайомитися з даною анкетною, і відповісти на запропоновані в ній запитання.

1. З якого віку Ви вважаєте за доцільне починати заняття з шашок (оберіть одну з відповідей та позначте її плюсом або іншою відміткою)

		Обрана відповідь
1	чим раніше – тим краще	
2	з трьох років	
3	з чотирьох років	
4	з п'яти років	
5	з шести років	
6	з семи років	
7	з восьми або старші	

2. Чи готові Ви та Ваша сім'я підтримати дитину у заняттях з шашок (оберіть одну з відповідей та позначте її плюсом або іншою відміткою)

		Обрана відповідь
1	ні, ми вважаємо, що заняття та ігор під час гуртка цілком достатньо	
2	ні, на це вдома немає часу	
3	ні, бо самі не вміємо грати і немає часу (або не вбачаємо потреби) вчитися грати	
4	готові грати з дитиною як тільки буде вільний час	
5	готові грати з дитиною та планувати час на це	
6	готові грати з дитиною та допомагати їй робити домашні завдання	
7	готові грати з дитиною, допомагати їй робити домашні завдання та планувати час на це	

3. На Вашу думку, що можуть дати заняття шашками у гуртку для Вашої дитини (оберіть одну або декілька з відповідей та позначте їх плюсом або іншою відміткою)

		Обрана відповідь
1	покращити посидючість	
2	покращити концентрацію уваги	
3	покращити вміння будувати логічні зв'язки	
4	розвиток мислення	
5	розвиток лідерських якостей	
6	покращити комунікабельність	
7	сприяти соціалізації	
8	сприяти вмінню конструктивно вирішувати конфліктні ситуації	
9	покращити математичні здібності	
10	покращити рівень уваги	
11	покращити просторове мислення	
12	сприяти розвитку дрібної моторики	

Ваш вік _____

Вік дитини _____

Чи вмієте Ви грати в шашки _____

Чи брали Ви коли-небудь участь у змаганнях з шашок _____